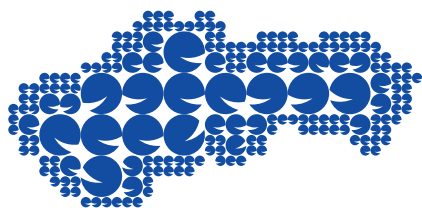

SLOVENSKÁ REČ

87 • 2022 • 2

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.

Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýľová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýľová

Redakčná rada / Editorial Board:

doc. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Professor Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov)

Čestní členovia / Honorary Members:

† prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity: vychádza 3-krát ročne / published 3 times per year

Dátum vydania aktuálneho čísla (2022/87/2): október 2022

Adresa redakcie / Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762

E-mail: sr@juls.savba.sk

Webová stránka časopisu / Journal website: <https://sr.juls.savba.sk>

Slovenská reč je citovaná v databázach / Slovenská reč is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2021: 0,123

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2021: 0,870

CiteScore 2021: 0,4

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia / print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH / CONTENTS

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 3–5 **Hľadanie novej normality**
Looking for the New Normal
Jana Wachtarczyková

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 6–32 **Náčrt jazykového obrazu matky v slovenčine**
Outline of Linguistic Image of the Word *matka* „mother“ in Slovak
Anna Gálisová
- 33–61 **Frekvencia krstných mien v multikonfesionálnom urbánnom prostredí v rokoch 1791 – 1890 (na príklade mesta Prešov)**
The Frequency of First Names in a Multi-Religious Urban Environment in the Years 1791 – 1890 (with an Example of the Town Prešov)
Kristína Volovská

DISKUSIE A ROZHĽADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 62–88 **Pravopisné problémy rodných mien a ich derivátov**
The Orthography Problems of First Names and Their Derivatives
Iveta Valentová
- 89–110 **Na hranici vlastných mien a druhových označení: sémantické, pravopisné a právne aspekty používania slovenských názvov olympijských podujatí**
On the Border of Proper Names and Generic Terms: Semantic, Spelling, and Legal Aspects of the Use of Names Referring to the Olympic Games in Slovak
Marek Mikušiak

RECENZIE / REVIEWS

- 111–117 **Jazykový obraz každodenného profesionálneho života policajtov**
(Bartalošová, Perla – Dzúr, Martin – Orgoňová, Oľga – Vajsábel, Martin:
Slovník policajných profesionalizmov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2021. 150 s. ISBN 978-80-223-5277-2.)
Linguistic Picture of Everyday Professional Life of Police Officers
(Bartalošová, Perla – Dzúr, Martin – Orgoňová, Oľga – Vajsábel, Martin:
Slovník policajných profesionalizmov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2021. 150 s. ISBN 978-80-223-5277-2.)
Gabriela Haliénová

- 118 – 125 **Nárečie z novej perspektívy** (Gavurová, M.: Dialekt ako prejav identity. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania 2021. 234 s. ISBN 978-80-89763-62-7.)
Dialect from a New Perspective (Gavurová, M.: Dialekt ako prejav identity. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania 2021. 234 s. ISBN 978-80-89763-62-7.)
Mária Mikolajová

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 126 – 145 **Sledujme skôr zmysel výpovede než význam slov. Rozhovor s Alexandrou Jarošovou**
Let's Understand the Sense of an Utterance Rather than the Meaning of Words. An Interview with Alexandra Jarošová
Jana Wachtarczyková – Alexandra Jarošová
- 146 – 149 **O Pravde s veľkým P a pravde s malým p**
About *Pravda* „truth“ with a Capital P and *pravda* „truth“ with a Lowercase p
Jozef Mlacek

KRONIKA / CHRONICLE (len v elektronickej verzii / online only)

- 150 – 154 **Belo Letz ako derivatológ (pri príležitosti 120. výročia narodenia)**
Belo Letz as a Derivatologist (on the Occasion of the 120th Anniversary of His Birth)
Martin Ološtiak
- 155 – 160 **„Môj“ pán profesor Miroslav Dudok**
„My“ Professor Miroslav Dudok
Maryna Kazharnovich
- 161 – 164 **Ďalšie významné životné jubileum profesorky Jany Kesselovej**
Another Considerable Anniversary of Professor Jana Kesselová
Martina Bodnárová
- 165 – 169 **Jubilujúca Dana Baláková a jej svet plný frazeológie**
Dana Baláková and Her World Full of Phraseology
Viera Kováčová
- 170 – 176 **Pochybovať, teda byť. Za profesorom Ľubomírom Ďurovičom**
To Doubt Means to Be. In Memory of Professor Ďurovič
Ingrid Hrubaničová

HĽADANIE NOVEJ NORMALITY

Zhodou okolností aj tento rok pripadá úvodník až na druhé číslo nášho časopisu, ktoré je bežné a „normálne“ v zmysle jeho tradičnej obsahovej štruktúry. S trendom špeciálnych čísel aj v našom prostredí vzniká (čisto formálna opozícia) bežného, normálneho čísla so špeciálnym a monotematickým vydaním. Takým bolo prvé číslo 1/2022 s príspevkami na počesť stého výročia narodenia profesora Jozefa Mistrika. Ako „špeciál“ je pripravované aj číslo 3/2022, pretože práve tento rok náš časopis završuje svoje 90-ročné pôsobenie na slovenskej jazykovednej scéne. Bude obsahovať retrospektívny pohľad na spisbu, ktorá od roku 1932 vykresľuje nielen tvár nášho periodika, ale ktorá až doposiaľ významne reprezentuje slovenskú jazykovedu v domácom aj zahraničnom priestore.

Žijeme čas, ktorému dominuje hľadanie novej normality, resp. nových normalít, označované ako „New Normal/New Normals“. Týmto spojením sa pomenúva stav, ktorý nasleduje po významnej epizóde dejín, akou je koronavírusová pandémia, ale akými ešte pred ňou boli aj iné krízové stavy v hospodárstve a spoločnosti, napr. vtáčia chrípka 2005 alebo finančná kríza 2008. Vo svojej podstate ide o *normalizáciu* stavu a spoločenských vzťahov, o nastoľovanie poriadku, ale v našich podmienkach slovo *normalizácia*¹ označuje v jednom z významov i aj mocensky represívny proces voči občanom ČSSR, vychádzajúci z politickej línie komunistického režimu v rokoch 1968 – 1989. Nech sa proces návratu k zaužívanému behu vecí volá akoľkoľvek a prebieha kedykoľvek a kdekoľvek, vždy je výrazom otázky *Ako ďalej?*. Ako ďalej po všetkých ľudských a finančných stratách, po ohrození, izolácii v sociálnych bublinách, neistote a provizóriách? Otázku kladie nevyhnutnosť usmerniť život vo všetkých sférach v nových podmienkach po kríze. Nájsť a obnoviť osvedčené režimy fungovania, alebo vytvoriť nové koľaje a smery, ktorými sa život bude uberať, a nové štandardy, ktorými sa bude riadiť? Pravdepodobne oboje. Nová normalita by mala stavať na osvedčených základoch vo svojej oblasti a zároveň reflektovať globálne a progresívne trendy. Tak ako sa o to snaží paradigmatická zmena fungovania vedy a výskumu na Slovensku.

Novou situáciou pre ústav SAV je ich transformácia zo štátnych rozpočtových organizácií na verejné výskumné inštitúcie (v. v. i.). Od januára 2022 je vydavateľom časopisu Slovenská reč Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i. Táto

¹ Podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka, 2015 (M – N), s. 1041 (heslo *normalizácia*).

zmena by mala rozviazať ruky vedeckým pracoviskám a vytvoriť možnosti na ich napredovanie až na špičkovú úroveň „frontier research“. Transformácia sa prezentuje najmä ako príležitosť využiť viaczdrojové financovanie činnosti ústavov, aktívne manažovať vlastný majetok, manažovať práva duševného vlastníctva zamestnancov a zakladať spoločné právne subjekty (napr. s podnikateľskými, občianskymi a mimovládnyimi organizáciami).² Cieľom je aj užšie prepojenie výskumu s očakávaniami a potrebami verejnosti i podnikateľskej sféry, čiže pragmatizácia výskumu. Aj v tomto prípade ide o hľadanie novej normality a iba čas ukáže, či a do akej miery sa očakávania spájané s touto zmenou naplnia.

Redakcia časopisu Slovenská reč už rok pracuje v novom zložení a hľadá spôsoby, ako optimalizovať a skvalitňovať svoju činnosť tak, aby časopis napredoval. Za nevyhnutné sme považovali vytvorenie webovej stránky (https://www.juls.savba.sk/sr_index.html), aby sme širšej verejnosti prezentovali časopis, jeho tradície, poslanie, ako aj vízie jeho ďalšieho pôsobenia. Naše motto vyjadruje presvedčenie, že *S(s)lovenská reč je charizmou našej identity*. Jazykovednej aj jazykovej, v jednom spojení, akoby pod jednou strechou. Chceme nielen prezentovať vedecké poznanie v oblasti výskumu slovenského jazyka, ale ho aj propagovať, ovplyvňovať, stimulovať a inšpirovať. Prezentovanie výsledkov slovakistického výskumu je našou hlavnou misiou a zahŕňa množstvo činností a kritérií, ktoré treba jasne vymedziť, upraviť a následne uplatňovať. Od tohto roka platia pre publikovanie inovované pravidlá formálnej úpravy textov (obsiahnuté v pokynoch pre autorov a dostupné na webovej stránke). Snažíme sa zachovať charakter a štruktúru časopisu, ale zároveň reagovať na požiadavky, kladené na vedecké periodiká vydávané v SAV. Ide o požiadavku minimalizovať podiel tzv. nevedeckých žánrov v tlačenej podobe časopisu. Keďže Slovenská reč chce naďalej reflektovať život našej komunity a príspevky z rubriek Kronika, Správy, Rozličnosti a rozhovory či Zápisník bibliografa považuje dôležité práve z hľadiska zachovania štruktúry, štýlu a svojrázu časopisu, miesto na ich publikovanie rezervujeme v elektronickej verzii Slovenskej reči.

Prakticky to znamená, že obsah printovej a elektronickej verzie časopisu sa môže odlišovať. Tlačená verzia bude obsahovať predovšetkým štúdie, rozhľady a recenzie a elektronickej verzia obsahne všetky žánre. Publikovanie v elektronickej verzii dáva možnosť väčšieho rozsahu textov aj vkladania obrázkov, grafov a ďalších netextových prvkov so zachovaním farebnosti. Každá z verzií časopisu má svoje ISSN, pričom obe sú navzájom rovnocenné. Zásady jednoznačného citovania si vyžadujú upraviť spôsob číslovania, preto od doterajšieho kontinuálneho číslovania v rámci jedného ročníka prechádzame na sekvenčnú pagináciu (každé číslo bude začínať od strany 1). Slovenská reč tak bude mať dve tváre a každou z nich chceme

² Podľa: *Prečo transformácia organizácií SAV na verejné výskumné inštitúcie a prečo práve teraz?* Dostupné na: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=9125

vyhovieť inej potrebe. Považujeme to za lepšie riešenie než redukovať obsah časopisu a z jeho plnokrvnej podoby robiť röntgenovú snímku. Veríme, že sa to stretne s porozumením u čitateľov, autorov aj sponzorov. Nová normalita si v našom prípade ponecháva tradíciu, ale prináša viaceré inovácie. Podobne ako deva zo slovenskej rozprávky pôjde Slovenská reč ďalej jednou nohou v printe a jednou v digitáli.

Jana Wachtarczyková

NÁČRT JAZYKOVÉHO OBRAZU MATKY V SLOVENČINE

Anna Gálisová

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40, Banská Bystrica
E-mail: anna.galisova@umb.sk*

GÁLISOVÁ, A. (2022): Outline of Linguistic Image of the Word *matka* „mother“ in Slovak. In: *Slovenská reč*, 2022, 87/2, 2, 6 – 32.

Abstract: This paper examines the linguistic image of the word *matka* „mother“ in Slovak and its profiles. Theoretically, the paper is based on the principles of Slavic ethnolinguistics, and the examination of the Slovak linguistic image of mother relies on available relevant linguistic and empirical data. The analysis of linguistic data includes an examination of the lexical meaning captured in explanatory dictionaries, an examination of images of mother in Slovak phraseological units, as well as of the etymology of the lexeme *matka*. The empirical data was collected via questionnaire, and the paper both evaluates and correlates it with linguistic image of the word *matka* in Slovak. Finally, the paper enumerates individual profiles of *matka* in Slovak.

Keywords: *matka* „mother“, linguistic image, language data, questionnaire, ethnolinguistics.

Článok v skratke:

- Štúdia sa venuje jazykovému obrazu matky v slovenčine. Sleduje hlavné jazykovokultúrne prístupy k obrazu matky v zahraničnej lingvistickej literatúre a teoreticky i metodologicky vychádza z poľskej školy kognitívnej etnolingvistiky.
- Štúdia predstavuje výsledky výskumu na základe analýzy systémových jazykových dát a porovnáva ich s údajmi získanými prostredníctvom dotazníka.
- Na základe teórie profilov text vymedzuje charakteristické rysy matky a prináša náčrt jazykového obrazu matky v slovenčine.

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Pojem matky, jej rola v spoločnosti i v rodine, ako aj funkcie na ňu viazané či charakter vzťahu s matkou sú predmetom záujmu takmer všetkých spoločenských vied od psychológie cez sociológiu, antropológiu, historiografiu, etnológiu až po lingvistiku. V axiologickej štruktúre slovenskej (a zrejme aj akejkolvek inej) kultúry má matka vysoké postavenie, je synonymom lásky a starostlivosti, ochrany, obety, ale aj materstva, pôvodu. Predstavuje jednu z najvyšších hodnôt, čo nám potvrdzuje nielen vlastná spoločensko-kultúrna skúsenosť, ale aj jazyk – túto hodnotu zachytáva napríklad parémia *Matka je matka* (= rola matky je nezastupiteľná, matka je ne-

nahraditeľná)¹ alebo jeden z kresťanských mravných imperatívov *Cti otca i matku svoju*. Z lexikálnosémantického hľadiska matke venovalo pozornosť viacero zahraničných lingvistov (napr. G. Lakoff, A. Wierzbicka, J. Bartmiński a i.), ale na poli slovenskej lingvistiky zarezonovala táto téma len okrajovo². Poľská etnolingvistika ponúkla v priebehu niekoľkých posledných desaťročí pomerne komplexný obraz matky, no ten sa vzťahuje výlučne na poľský jazykovokultúrny priestor, ktorý je síce Slovákom blízky, jednako sa vo viacerých jednotlivostiach (predovšetkým vzhľadom na odlišnú historicko-kultúrnu determináciu) líši. Na základe toho predpokladáme, že i jazykový obraz matky v slovenčine môže mať (do istej miery) v porovnaní s poľštinou niektoré charakteristiky iné. Cieľom tejto štúdie je skoncentrovať dostupné poznanie súvisiace s danou témou a načrtnúť slovenský jazykový obraz matky, opierajúc sa najmä o výskumné metódy lublinskej etnolingvistickej školy, a konfrontovať ho s výsledkami poľskej etnolingvistiky.

V texte postupne predstavíme tie jazykovokultúrne prístupy k vymedzeniu obrazu matky, ktoré považujeme v súvislosti s danou témou za kľúčové (2. kapitola), priblížime vlastné teoreticko-metodologické východiská (3. kapitola) a prinesieme analýzu jazykových dát, ktoré sú pre jazykový obraz matky relevantné (4. kapitola). Piata kapitola sa venuje analýze a interpretácii dát, ktoré sme získali prostredníctvom elektronického dotazníka a ktoré dotvárajú jazykovo determinovaný obraz matky. V šiestej kapitole načrtávame štruktúru profilov s jednotlivými významovými rysmi, ktoré spoločne vytvárajú obraz matky v našej kultúre. Záverečná časť textu sumarizuje prezentované zistenia.

2. JAZYKOVOKULTÚRNE PRÍSTUPY K VYMEDZENIU OBRAZU MATKY

Stereotyp matky bol v centre záujmu viacerých kognitívnych lingvistov a lingvistiek³. G. Lakoff (2006⁴, s. 84 – 86) predstavil model matky z hľadiska teórie

¹ Táto tautologická konštrukcia je však silne viazaná na kontext. Okrem citovanej prototypickej interpretácie („Deň matiek tu máme od nepamäti, lebo *matka je matka*.“)^[1] sa pri použití tejto konštrukcie môžu v závislosti od kontextu aktivovať aj alternatívne interpretácie: „Keď moja dcéra mala zložiť hereckú skúšku na školu, bola Jiřina pri tom. Nebola som si istá, či na to má, *matka je matka*, nevidí všetko.“^[2] = matka je k svojim deťom nekritická; „A úprimne ho (= vianočné upratovanie) nenávidíme, ja osobne by som ho najradšej z tohto radostného obdobia vyškrtila, ale bohužiaľ, *matka je matka*, a tá keď zavelí, treba byť v pozore.“^[3] = matka je dominantná, je to autorita, ktorú sa poslúcha.

² Mikroanalýza jazykového obrazu matky v slovenčine sa nachádza vo vysokoškolskom učebnom texte ako príklad etnolingvistickej interpretácie významu (Orgoňová – Bohunická 2011, s. 34 – 36).

³ Predstavenie jednotlivých autorov a prístupov má výberovú a reprezentatívnu povahu, najmä v zahraničnej literatúre je možné nájsť mnoho ďalších textov venujúcich sa jazykovému obrazu či prototypu matky (niekedy v kontexte komplexnejšieho obrazu ženy či rodiny), napr. M. Karwatowska (1997, 1998), J. Bańcerowski (2008), E. Jędrzejko (1994) a i., obrazu materstva v slovenčine a slovinčine sa venovala S. Kmecová (2016).

⁴ Originál s názvom *Women, Fire, and Dangerous Things* vyšiel v r. 1987 vo vydavateľstve The University of Chicago Press.

idealizovaných kognitívnych modelov⁵, pričom pojem *matka* vníma ako tzv. zväzkový model (cluster model), v ktorom sa spájajú viaceré kognitívne modely do jedného celku. V prípade matky tento zväzok pozostáva z piatich modelov, a to: modelu zrodzenia (matka ako osoba, ktorá dieťa porodí), genetického modelu (matka ako žena, ktorá odovzdáva dieťaťu gény), modelu výchovy (matka ako človek, ktorý vychováva dieťa, stará sa oň), modelu manželstva (manželka otca dieťaťa je zároveň matkou tohto dieťaťa) a genealogického modelu (matka je najbližším ženským predkom dieťaťa). Podľa Lakoffa nemožno pojmu *matka* prisúdiť invariantnú definíciu, neexistuje jeho jediný, všeobecne prijímaný komplexný kognitívny model a hovoriaci si v konkrétnej komunikačnej situácii vyberá z daného zväzku príslušný model. Taktiež tvrdí, že žiadny z modelov nedokáže reprezentovať *skutočnú matku*, teda ani matka – rodička. V dnešnej modernej spoločnosti tvoria podľa neho súčasť tohto zväzkového modelu aj výrazy typu *nevlastná*, *adoptívna* či *slobodná matka*, pretože sú všetky matkami pre svoj vzťah k prototypu matky, v ktorom sa všetky modely konvergentne zbiehajú.

Na Lakoffove tvrdenia kriticky reagovala A. Wierzbicka (2014⁶, s. 172 – 174), zdôrazňujúc, že jeho argumenty sú zo sémantického hľadiska nepresvedčivé. Polemizuje s jeho chápaním *skutočnej matky* a upozorňuje na to, že Lakoff prehliada syntaktický (a teda aj sémantický) rozdiel medzi vyjadreniami *moja skutočná matka* (t. j. biologická, resp. adoptívna matka) a *pre mňa skutočná matka* (len adoptívna matka). Wierzbicka tvrdí, že nemožno klásť adoptívnu (adoptive mother) a náhradnú matku (surrogate mother), ako ani matku s dieťaťom v pestúnskej starostlivosti (foster mother) na rovnakú úroveň ako biologickú matku (biological mother), podčiarkujúc, že príslušná lexéma bez atribútu označuje výhradne biologické matky. Dodáva tiež, že atribút *biologická* má svoje opodstatnenie len v kontrastnom kontexte, kým zvyšné atribúty (*adoptívna*, *náhradná* a pod.) si takýto kontext nevyžadujú. V danej polemike sa nevyhýba sarkastickej analógii a prirovnáva Lakoffove úvahy o nemožnosti jednoznačne a invariantne definovať pojem *matka* k situácii, akoby sme vymedzovali dva druhy koní – živé, teda biologické, a hojdacie, pričom na základe takéhoto chápania nemožno hovoriť o koňoch ako o živých zvieratách, keďže hojdacie kone živé nie sú. Wierzbicka v rámci svojej teórie univerzálnych sémantických jednotiek ponúka definíciu matky pozostávajúcu z biologických (a – c) a sociálno-psychologických komponentov (d):

⁵ G. Lakoff chápe idealizované kognitívne modely ako štruktúry, prostredníctvom ktorých človek usporadúva svoje vedomosti a vedľajším produktom tohto usporiadania sú štruktúry kategórií a prototypové javy.

⁶ Originál s názvom *Semantics: Primes and Universals* vyšiel v r. 1996 vo vydavateľstve Oxford University Press.

X je matka Y

- (a) *kedysi, pred súčasnosťou, bol Y veľmi malý,*
- (b) *vtedy bol Y vnútri X,*
- (c) *vtedy bol Y ako súčasť X,*
- (d) *z tohto dôvodu si ľudia môžu o X myslieť niečo také:*

„X chce pre Y-a robiť dobré veci.

X nechce, aby sa Y-ovi diali zlé veci.“

(Wierzbicka, 2014, s. 174)

Wierzbickej polemicky ladený text vyvolal v kognitívno-lingvistických kruhoch ďalšiu diskusiu. J. Hilferty (1997) napríklad nepovažuje jej vymedzenie pojmu *matka* za lepšie od Lakoffovho a zdôrazňuje, že Lakoff, nahliadajúc na pojem *matka* cez prizmu idealizovaných kognitívnych modelov, chápe biologickú matku ako prototypového zástupcu danej kategórie (a teda Wierzbickej argumenty nie sú opodstatnené). Hilferty Wierzbickej tiež vyčíta, že štruktúru danej kategórie nepodkladá žiadnym empirickým dôkazom a že pojem *matka* nevymedzuje vzhľadom na žiadnu oblasť poznania, argumentujúc, že „pojmy nie sú samostatné entity, ktoré existujú vo vákuu, ale sú skôr neodmysliteľne začlenené do väčších znalostných štruktúr“ (Hilferty 1997, s. 53; prel. A. G.).

Pomerne komplexný jazykový obraz matky v poľštine predstavil J. Bartmiński (2016), ktorý pojem *matka* vníma ako jeden z existenciálne podstatných pojmov vystupujúci obvykle v kontexte ďalších takto podstatných pojmov (*domov, rodina, zem a národ*). Poľskému pojmu *matka* pripisuje špecifické rysy, ktoré podľa neho odrážajú svojbytnosť poľského národného údela. Bartmiński na základe analýzy jazykových, textových a empirických dát predstavuje kognitívnu štruktúru tohto stereotypu a ponúka sústavu aspektov pojmu *matka* ako usporiadanie sémantických rysov spojených s daným pojmom. V tomto fazetovom usporiadaní chápe ako najzávažnejší vo vzťahu k poľskej kultúre a jazyku sociálny profil, t. j. matka ako človek, ktorý sa stará, pomáha, poskytuje útočisko a pod.

Na východiská J. Bartmińského nadväzuje I. Belińska-Gradziel (2009) a všima si jazykový obraz matky v poľštine v kontexte a prepojení na jazykový obraz rodiny vo všeobecnosti aj na jazykový obraz iných príslušníkov blízkej rodiny – otca, dcéry a syna. Na základe analýzy jazykových, textových a empirických dát Belińska-Gradziel vymedzuje v rámci súčasného poľského jazykového obrazu matky štyri profily: a) matka ako strážkyňa rodinného kozuba (t. j. starostlivá, milujúca, ktorá sa obetuje pre deti, chráni ich a pod.; základný profil), b) matka ako obeť patriarchálneho systému (t. j. feministicko-liberálny profil matky), c) nepriateľská matka (t. j. profil „toxickej“ matky, ktorá odmieta deti alebo starostlivosť o ne, príp. odmieta správať sa podľa očakávaní spoločnosti) a d) „supermama“ (profil charakteristický

pre marketingovú sféru komunikácie, pre súčasnú reklamu, ktorá prezentuje obraz matky supermanky).

Tradičnému jazykovému obrazu ženy, a teda aj matky v češtine sa venovala A. Christou (2020), pričom nové modely materstva stoja na okraji jej bádateľského záujmu. Obraz matky vníma ako neoddeliteľnú a kľúčovú súčasť obrazu ženy v kontexte iných etáp a rol v ženskom živote (dievča, stará žena, manželka). Vo svojom texte sa opiera o teóriu a metódy skúmania jazykového obrazu sveta, analyzuje jazykové i textové (umelecké, folklórne) dáta a dospieva k zisteniu, že v češtine je práve *matka* v spojení s rolou *manželky* prototypovou realizáciou pojmu žena. V tradičnom jazykovom obraze ženy označuje ako kľúčový význam plodnosť a rodenie detí.

V slovenskom kontexte sa venuje obrazu matky v nemčine A. Braxatorisová (napr. 2021). Vo svojich textoch vychádza predovšetkým z prístupov J. Bartmińského i J. Bańcerowského a analyzujú corpusový materiál, prináša axiologické interpretácie kontextových výskytov lexémy *matka* (*Mutter*) v nemčine. V súvislosti s jazykovým obrazom matky v slovenčine sa nachádza mikroanalýza jazykového obrazu matky vo vysokoškolskej učebnici lexikológie (Orgoňová – Bohunická 2012).

3. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ

Vo svojom prístupe teoreticky vychádzame z princípov modernej slovanskej etnolingvistiky, pričom cieľom tohto textu je načrtnúť jazykový obraz matky v slovenčine na základe analýzy jazykových a empirických dát. Pri skúmaní sémantických extenzií pojmu *matka* sa budeme opierať o teóriu profilov a využívať metódu profilovania, teda hľadať vnútornú logiku v tom, ako sa v slovenčine rozvíja význam daného pojmu. Profily chápeme ako varianty konceptualizácie pojmu. Nazerajúc na pojem cez prizmu toho-ktorého profilu, do popredia vystupuje istý sémantický prvok, ktorý tvorí súčasť skúmanej pojmovej štruktúry. Profily sa nachádzajú akoby vnútri významu pojmu, teda netvoria samostatné významy, ale ide o spôsoby organizácie sémantického obsahu pojmu (napr. Bartmiński – Niebrzegowska-Bartmińska 2007; Vaňková – Čurdová 2014). Podľa J. Bartmińského a J. Niebrzegowskej-Bartmińskiej (2007) je profil variantom predstavy o interpretovanej entite a profilovanie je „subjektovou (tj. svůj subjekt mající) jazykově-pojmovou operací, která spočívá ve svébytném vytvoření obrazu daného předmětu, a to prostřednictvím jeho uchopení z hlediska určitých aspektů (podkategorií, fazet), jako je např. původ, vlastnosti, vzhled, funkce, události, prožitky apod., a to v kontextu vědomí (wiedza) určitého typu a v souladu s požadavky určitého hlediska.“ Považujeme za dôležité zdôrazniť, že kognitívno-sémantické chápanie významu má špecifický charakter, význam slova možno vymedziť či charakterizovať len s ohľadom na širšiu vedomostnú štruktúru, vzhľadom na ktorú je príslušné slovo relativizované, a na adekvátny opis lexikálnej reprezentácie je potrebný encyklopedický opis významu slova (Evans 2009; pozri

tiež Langacker 2008, Fillmore 1976, Bartmiński 2006). Hoci je dôležité vychádzať z opisu významu, tak ako ho zachytávajú výkladové slovníky, genus proximum a differentia specifica používateľovi jazyka ponúknú len základ obrazu, opierajúci sa neraz o prototyp kategórie. Vychádzame teda z predpokladu, že pojem *matka* má v každej, čiže aj slovenskej kultúre ešte ďalšie charakteristiky, ktoré slovníkové opisy a exemplifikácie zachytávajú parciálne. Tieto konotácie sú v jazyku a kultúre (a ich prostredníctvom) fixované a spoluvytvárajú stereotyp matky prítomný v našom jazykovo-kultúrnom spoločenstve.

4. MATKA V KONTEXTE JAZYKOVÝCH DÁT

4.1. ETYMOLOGIA LEXÉMY *MATKA* A JEJ SYNONÝM

L. Králik (2015, s. 349) uvádza, že lexéma *matka* (psl. *matka*) je derivátom lexém *mať*, *mater* (psl. *mati*). Ide o deminutívum, ktoré síce v súčasnej slovenčine stratilo tento charakter, ale je dôkazom pozitívneho vzťahu k matke. Lexéma *mama* vznikla reduplikáciou slabiky *ma-*, teda tzv. optimálnej slabiky, ktorá vzniká spojením labiálneho konsonantu s vokálom (porov. Ondráčková 2010). Tieto typy slabík patria medzi prvé, ktoré deti vyslovujú, a preto pravdepodobne tvoria hláskovú štruktúru slov označujúcich najbližšie osoby z rodinného prostredia (*mama*, *papa*, *baba* a pod.). R. Jakobson (1971, s. 21 – 29) uvádza, že detské pomenovania matky a otca (*mama*, *papa*) sú prvé zmysluplné jednotky detskej reči a vznikajú kombináciou optimálnej spoluhlásky a optimálnej samohlásky. Pôvod slabiky *ma-* súvisí so zvukom, ktorý dieťa vydáva pri saní materského mlieka. Označuje ho ako nazálne mumlanie (nasal murmur) a túto fonačnú reakciu dieťa neskôr reprodukuje ako anticipačný signál pri samotnom pohľade na jedlo, prípadne ako prejav túžby po jedle a tiež ako prostriedok vyjadrenia akejkoľvek nespokojnosti. Postupne tento nazálny zvuk získa vokalicke rozšírenie a dieťa slabiky reduplikuje, čo je pri tvorbe detských slov produktívny prostriedok. Na pôvod v detskom mumlaní odkazuje pri etymologickom výklade hesla českej lexémy *máma* aj J. Rejzek (2015)⁷. Etymológia lexém *mama*, *matka* poukazuje na vzťah dieťaťa a matky, z hľadiska formy sa lexéma spája s kŕmením dieťaťa, teda aktivitou, ktorá daný vzťah upevňuje. Túto reláciu reflektujú nielen jednotlivé profily samotného jazykového obrazu matky, ale zachytávajú ju aj primárne významy slovníkových definícií príslušnej lexémy.

4.2. SLOVNÍKOVÉ EXPLIKÁCIE

Primárny význam lexémy *matka* v slovenských výkladových slovníkoch – „žena vo vzťahu k svojmu dieťaťu; rodička“ (Krátky slovník slovenského jazyka,

⁷ Podobne uvádzajú aj V. Machek (1968, s. 355), A. Brückner (1927, s. 325 – 326) aj O. Meľnyčuk (1989, s. 414), dodávajúc, že od tvarov *ma-*, *pa-*, charakteristických pre detskú reč, vznikli prostredníctvom sufixu *-ter* latinské označenia blízkych rodinných príslušníkov.

ďalej len KSSJ), „žena vo vzťahu k svojmu dieťaťu, rodička“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, ďalej len SSSJ)⁸ alebo „žena, ktorá dala dieťaťu život, rodička“ (Slovník slovenského jazyka, ďalej len SSJ) a „matka, ktorá porodila jedno alebo viacero detí, u ľudí aj zvierat“⁹ (Bernolák 1825, ďalej len SSČLNU) – pozostáva zo základných rysov, ktoré sú charakteristické pre všetky designáty kategórie *matka*: 1. byť ženou, 2. mať dieťa, príp. 3. porodiť dieťa. Hoci sú všetky súčasťou opisu významu jednej lexémy, nemajú rovnaký status. Používatelia jazyka v rámci svojej lexikálnosémantickej kompetencie jednotlivé prvky hierarchizujú (porov. Dolník 2007), a hoci slovníkové explikácie danú hierarchizáciu explicitne neoznačujú (ani to nie je potrebné), táto hierarchizácia je v jednotlivých opisoch prítomná. Príznak „žena“ je z hľadiska lexikálnej sémantiky aj jazykového obrazu sveta obligatívnym komponentom danej lexémy, a teda v rámci usporiadania profilov slovenského pojmu *matky* nadradenou kategóriou, kým „mať/porodiť dieťa“ možno označiť za fakultatívne členy. Toto tvrdenie možno doložiť nielen existenciou adoptívnych či náhradných matiek, ale aj z bežnej komunikácie známym tvrdením *Nie je matkou tá, ktorá porodí, ale tá, ktorá vychová*.¹⁰ Z výkladu primárneho významu lexémy *matka* je tiež badateľné, že v novších slovníkoch sa deskripcia významu mierne modifikovala: príznak „porodiť dieťa“ ustupuje príznaku „mať dieťa“, hoci pripojené synonymum *rodička* jednako daný sémantický príznak implikuje.¹¹ Na základe uvedeného možno predpokladať, že hoci je matka – rodička stále prototypovým exemplárom kategórie *matka*, v empirickom poli bežného používateľa je v našom kultúrnom prostredí matka – nerodička (možným) prvkom príslušnej kategórie. Pri porovnaní jednotlivých slovenských výkladových slovníkov je zrejmé, že SSSJ sa najvýraznejšie opiera o prototypický výklad lexémy a rôzne významové variácie sú naznačené až prostredníctvom exemplifikácie. Tento prístup je zrejмый aj zo štruktúrovanej exemplifikačnej zóny: ako prvé sú ilustrované stereotypné charakteristiky a až po nich nasledujú variantné, neprototypické spojenia: „*lásková, starostlivá m.; milovaná, obetavá m.; biologická m.; nevlastná m.; adoptívna m.; náhradná m.; slobodná, osamelá m.; m. živelka*“. V jednotlivých exemplifikáciách pri základnom význame danej lexémy sa vo všetkých výkladových slovníkoch manifestuje predovšetkým biologický a psychosociálny profil: a) „*mnohodetná, nastávajúca m.*“ (KSSJ, SSSJ,

⁸ K rozdielu vyplývajúcejmu z použitia čiarky a bodkočiarky pri opise primárneho významu v KSSJ a SSSJ pozri text nižšie a poznámku pod čiarou č. 11.

⁹ V Bernolákovom slovníku (1825) v nemčine: „die Mutter, die ein Kind, oder Kinder geboren hat, von Menschen, und Thieren“.

¹⁰ Podobne v poľštine, porov. Bartmiński 2008, s. 35 – 36; 2016, s. 117.

¹¹ V KSSJ (na rozdiel od SSSJ) je *rodička* od opisu významu slova oddelená bodkočiarkou, čo naznačuje vnímanie významového odtienku vzhľadom na primárny význam lexémy *matka*. Bodkočiarka implikuje dva významové varianty (a) žena vo vzťahu k svojmu dieťaťu a (b) rodička. SSSJ oddeľuje tieto časti výkladu významu od seba čiarkou – ide tu teda o vysvetľovací vzťah, stotožnenie: žena vo vzťahu k svojmu dieťaťu, teda rodička.

SSJ), „*biologická m.*“ (SSSJ), b) „*starostlivá m.*“ (KSSJ, SSSJ, SSJ), „*láskavá m.*“ (KSSJ, SSSJ, SSJ), „*milovaná m.*“ (SSSJ). Ako vyplýva z nasledujúceho textu, tieto profily sú bohato zastúpené tiež v iných jazykových dátach, ale aj v údajoch získaných prostredníctvom dotazníka.

Spojitosť matky s nadradenou kategóriou ženy je zrejmá aj z pomenovaní iných členiek rodiny, napr. *stará mama* vo význame babka, *mama* ako oslovenie svokry zaťom či nevestou, *mamička*, *maminka* ako oslovenie manželky, *svadobná mama*, teda matka ženicha v deň svadby. Silnú spätosť materstva so ženskosťou implikuje aj niekdajšie oslovenie starších žien (zrejme predovšetkým na vidieku) – (*pani*) *matka* (SSJ).

Jeden z odvodených významov lexémy *matka* sa vzťahuje na prezentovaný biologický profil – „(po)rodiť potomstvo“: „zvieracia samica majúca mladé; včel. včelia kráľovná“ (KSSJ, podobne SSSJ, SSJ; včelia kráľovná aj SSČLNU). Daný aspekt sa prejavuje aj v starších prenesených významoch „*synovia jednej matky*“, t. j. rovnaká národná príslušnosť, a „*dieťa slovenskej matky*“, t. j. slovenského pôvodu (obe SSJ). Idol materstva reprezentuje *Matka Božia* či *Božia Matka*, teda Panna Mária, matka Ježiša Krista. V kresťanskej kultúre ide o zásadnú postavu v panteóne svätých, čo sa v slovenskej kultúre vzhľadom na dlhodobú tradíciu tzv. mariánskeho kultu na našom území javí ako pomerne dôležité. V Matke Božej sa snúbia rysy matky (starostlivá, obetavá, milujúca, odpúšťajúca) s rysmi svätice (nepoškvrnená, sedembolestná, zbožná, s orodovnickou silou).

V SSSJ sa v rámci primárneho významu nachádzajú aj lexikalizované spojenia *krstná matka* (v KSSJ a v SSJ len ako *krstná mama*), ktorá preberá na seba úlohu starať sa spolu s rodičmi o duchovný život dieťaťa, a *birmovná matka* (v KSSJ a v SSJ len ako exemplifikácia pri výklade hesla *birmovný*), ktorá v rímskokatolíckej cirkvi nielen „sprevádza birmovanca pri birmovaní“ (SSSJ), ale zároveň je vzhľadom na správneho konania, duchovnou radkyňou, ktorej úlohou je pomáhať birmovancom na ceste k zrelému kresťanstvu. Tieto lexikalizované spojenia možno vnímať ako extenziu biologického rodičovstva smerom k duchovnému rodičovstvu, čo pre-pája biologický, psychosociálny a etický profil pojmu *matka*. V rámci psychosociálneho profilu možno vnímať významové extenzie prítomné v spojeniach *duchovná matka* (KSSJ, SSSJ) alebo *matka predstavená* (SSSJ), ktorá stojí na čele kláštora. Tu ide o obraz matky, ktorá sa (múdro, zodpovedne) stará o svojich zverencov. Aj tu sa však prestupuje psychosociálny („stará sa“) a psychologický („múdra“, „zodpovedná“) profil. Pri týchto lexikalizovaných spojeniach je v daných slovenských výkladových slovníkoch rozdiel v ich lexikografickom spracovaní. Kým v SSSJ ide o sémantické deriváty zachytené v rámci danej polysémickej jednotky ako 2. význam s kvalifikátorom „i cirk.“: „žena starajúca sa o niekoho al. múdro, zodpovedne riadiaca niečo: *duchovná m.*; *m. predstavená* predstavená kláštora al. opátstva“, v KSSJ

má spojenie *duchovná matka* označenie preneseného významu v rámci výkladu primárneho významu lexémy.

4.3. SYNONYMÁ A DERIVÁTY

Synonymum *rodička* (Synonymický slovník slovenčiny, ďalej len SSS) potvrdzuje už prezentovaný významový rys pojmu *matka*: „porodiť dieťa“. Podobne aj slovné spojenie *darkyňa života*, ktoré zachytáva SSS. Viaceré ďalšie synonymá sú deminutívnymi formami lexémy *mama* a svedčia o pozitívnom vzťahu k matke: *mamka, mamička, maminka, mamulka, mamulienka, mamušenka, mamušinka, mamuška, mamičenka* (SSS). Ďalším charakteristickým rysom teda je, že dieťa svoju matku ľúbi, obracia sa k nej s láskou. Ostatné synonymá lexémy *matka* nie sú nositeľmi ďalších charakteristických rysov, či už ide o lexému *mat'* (SSSJ, KSSJ, SSJ) alebo *mati* (KSSJ, SSJ).

Značná časť derivátov nemá metaforické či metonymické extenzie významu, z tohto hľadiska sú zaujímavé azda len lexémy *mamičkár* (KSSJ, SSSJ, SSJ, SSČL-NU), *matica* (viacero významov; KSSJ, SSSJ, SSJ) a *maternica* a tiež adjektívne deriváty *matkin, materin, mater(in)ský*, a to najmä v rámci rôznych lexikalizovaných spojení. Výraz *mamičkár*, teda „dieťa alebo dospelý pripútaný k matke, nesamostatný, rozmazaný človek“, implikuje, že význam slova *matka* zahŕňa rys „dieťa je závislé od matky“. Výklad primárneho významu lexémy *matica* vo výkladových slovníkoch nereflektuje matku, ale spojitosť s matkou naznačuje jednak slovotvorná štruktúra danej lexémy a jednak jej etymológia. *Matica* ako voľná súčasť skrutkového spojenia s vnútorným závitom, hovorovo tiež *matka*, „sa vysvetľuje predstavou o „ženskej“ a „mužskej“ časti spájaných zložiek“ (Králik 2015, s. 350)¹². Daný význam implikuje spojitosť, jednotu s mužom.¹³ Ďalší význam lexémy *matica* označuje usporiadanie čísel alebo iných veličín do tabuľky. Podľa L. Králika (2015, s. 350) ide pravdepodobne o preklad latinského *matrix* (*maternica*). Ide o miesto, kde sa niečo vyvíja, rovnako ako sa vyvíja plod v maternici ženy. Takisto derivát *maternica* (KSSJ, SSSJ, SSJ) implikuje rys „v matke sa dieťa vyvíja“. *Matica* vo význame inštitúcie implikuje rys „matka je starostlivá, stará sa o svoje deti, o rodinu“. *Matica* slovenská bola pomenovaná analogicky podľa podobnej inštitúcie u iných slovanských národov a ide pravdepodobne o metaforické rozšírenie označujúce starostlivosť o národ.

Lexikalizované spojenia s adjektívnymi derivátmi *materský, materinský, materin, mamin* (KSSJ, SSSJ, SSJ) implikujú niekoľko ďalších rysov utvárajúcich obraz

¹² Podobne tiež J. Rejzek (2015, s. 383).

¹³ Silnú súvzťažnosť medzi pojmami *matka* a *manželka* pomenúva v súvislosti s tradičným jazykovým obrazom ženy v češtine aj A. Christou (2020, s. 164), ktorá uvádza, že ide o prototypovú realizáciu kategórie žena.

matky v slovenčine. Už odvodený význam lexémy *materinský* odkazuje na starostlivosť matky, jej lásku, nehu: „pripomínajúci matku, starostlivý“ (KSSJ, podobne aj SSJ) aj „charakteristický pre matku, vyznačujúci sa obetavou starostlivosťou, láskavým správaním, nehou; pripomínajúci matku“ (SSSJ). Rys starostlivosti o dieťa implikujú aj slovné spojenia *materská (dovolenka)* či *materská škola*. Na základ, pôvod či východisko odkazuje ďalší derivovaný význam lexémy *materský*: „považovaný za základ, východiskový bod niečoho (istej štruktúry, celku), miesto pôvodu (nejakej myšlienky, hnutia), pôvodný, prvotný, východiskový“ (SSSJ, podobne KSSJ aj SSJ) – *materská loď, materská krajina, materská politická strana, materská spoločnosť* a pod. Tu možno badať nielen súvislosť s rysom „matka rodí/porodila dieťa“, teda je pôvodcom, ale aj s rysom „matka je dôležitá/najdôležitejšia (jediná, nenahraditeľná) osoba v skupine“. Tak ako prototypové dieťa udržiava vzťah so svojou matkou aj v dospelom veku, vracia sa lietadlo na svoju *materskú loď* alebo sa človek hlási k svojej pôvodnej, *materskej krajine*. Ďalší významový rys „dieťa po matke dedí“ sa manifestuje v lexikalizovanom spojení *materské znamienko*, ale aj v zastaranej substantivizovanej lexéme *materinské* – „dedičský podiel majetku po matke“ (Historický slovník slovenského jazyka, 1992). Významový rys „matka svoje deti vzdeláva, učí“ je zrejmý z lexém *materčina, materinský jazyk*, teda jazyk matky, ktorý si dieťa osvojuje v ranom veku.

Slovenčina disponuje tiež niekoľkými frazeologickými jednotkami s komponentmi adjektívnych derivátov lexém *mama, matka, mať*, tie však analyzujeme v podkapitole 4.5.

4.4 OPOZÍCIE

Je zrejmé, že obraz matky v slovenčine je vo veľkej miere sprevádzaný pozitívnymi konotáciami. Aj z tohto dôvodu sú zaujímavé lexémy a lexikalizované spojenia tvoriace opozíciu obrazu ideálnej (dobrej, starostlivej, milujúcej, ochraňujúcej) matky. V opozitnom vzťahu k dobrej, starostlivej matke je frazéma¹⁴ *krkavčia*¹⁵ *matka* (SSSJ, SSJ), teda taká, ktorá sa o svoje dieťa nestará (prípadne mu dokonca ubližuje, zabije ho). Nositeľom negatívnych konotácií je aj označenie nevlastnej matky – *macocha* (KSSJ, SSSJ, SSJ, SSČLNU), ktoré s matkou súvisí tiež etymologicky (porov. Králik

¹⁴ Hoci ide o frazeologickú jednotku, zaradili sme ju do príslušnej podkapitoly vzhľadom na relevantnosť opozitného vzťahu a v podkapitole analyzujúcej frazeologizmy sa danej jednotke už nevenujeme.

¹⁵ Krkavec sa objavuje v mytológii mnohých národov, napr. krkavce Huginn a Muninn sprevádzajú boha Odina, vyskytujú sa aj v starozákonnom texte o potope (v niektorých prekladoch ako *havran*). Bývajú negatívne konotované – pravdepodobne pre svoju farbu, hlas a fakt, že krkavec je mrchožrút. O negatívnej konotácii svedčí aj prenesený význam – kto profituje z nešťastia iných. Ukazuje sa tu nevedecký (ľudový, naivný) základ jazykového obrazu sveta, pretože v skutočnosti sú krkavce starostlivými rodičmi. V európskej kultúre sa krkavec prestupuje s havranom, zrejme pre svoju fyzickú podobu (porov. napr. preklad básne E. A. Poa Havran, v origináli *The Raven*, teda krkavec; ľudová rozprávka *Sedem zhavranelých bratov* má v češtine názov *Sedmero krkavců* a pod.).

2015, s. 338). Hoci výkladové slovníky v opise významu príslušnej lexémy uvádzajú neutrálny význam slova (nevlastná matka), v prenesených významoch (KSSJ, SSJ), ako aj v exemplifikáciách je táto negatívna konotácia zachytená (*zlá macocha*). Toto tvrdenie podporujú aj deriváty – *správať sa k niekomu macošsky*, t. j. bez lásky („matka ľúbi svoje dieťa“), alebo *macošské pomery*, t. j. nežičlivé, zlé („matka je dobrá“) (obe KSSJ, SSSJ, SSJ). Daný obraz je zafixovaný aj v slovenskej frazeológii: *byť od macochy* (KSSJ, SSSJ, SSJ), t. j. odstrávaný verzus „matka ľúbi svoje dieťa“, *byť macochou* (KSSJ, SSSJ, SSJ), t. j. prejavovať málo starostlivosti verzus „matka sa stará o svoje dieťa“. Podobne sa tento obraz črtá aj v súvislosti so slovenskými parémiami: *Iba jedna macocha bola dobrá, i tú čert vzal*. (Habovštiaková – Krošláková 1996, s. 130; ďalej len FS; Záturecký 1974, s. 75, ďalej len SPPÚ), *Macocha, čertova socha (psia socha, čertov bič)*. (FS, s. 130; SPPÚ, s. 75 – 76), *Macochy, macochy, povešať na sochy, a moju macochu na najvyššiu sochu*. (FS, s. 130; SPPÚ, s. 76), *Ot čím na ozim a macocha – čertova rázsocha*. (SSČLNU; FS, s. 130; SPPÚ, s. 76) a pod. Tento negatívny obraz macochy dotvárajú aj folklórne i umelecké texty, v ktorých macocha svoje nevlastné dieťa bije (verzus „matka je k dieťaťu nežná“), neľúbi ho, nestará sa oň (napr. ľudové rozprávky *Mat' a macocha alebo zlatá páva*, kde je zlá macocha prirovnávaná k strige, či *O dvanástich mesiačikoch*, kde krutá macocha vyženie Marušku do zimy, aby jej plnila nezmyselné prania, spomedzi umeleckých textov napr. Hviezdoslavova *Zuzanka Hraškovie*, ktorú macocha bije). O negatívnom obraze macochy v slovenskej kultúre svedčí aj jazykový fakt, že od tohto pomenovania sa neutvorila a nepoužíva deminutívna forma¹⁶ označujúca nevlastnú matku, zatiaľ čo pri pomenovaniach iných rodinných príslušníkov sú deminutíva bežné.

Pri opozitnej dvojici (vlastná) *matka* – *macocha* sa manifestuje vzťah vlastný – cudzí, J. Bartmiński a J. Panasiuk (2001, s. 381) tvrdia, že negatívny stereotyp *macochy* (aj *svokry*) má medzinárodný charakter, pričom v ňom dominuje „cudzost“ a „nepriateľstvo“¹⁷. Aj v slovenských frazémach je obraz macochy sprevádzaný obrazom čerta či psa, teda niečoho neľudského, zvieracieho.

4.5. FRAZEOLOGICKÉ JEDNOTKY¹⁸

Z hľadiska jazykového obrazu sveta je frazeologický fond cenným materiálovým zdrojom, pretože mnohé obrazy a hodnoty ostávajú vo frazeologizmoch vzhľa-

¹⁶ Jedine v nárečiach jestvuje forma *macoška* na pomenovanie sirôtky trojfarebnej (podobne ako v češtine).

¹⁷ Porov. tiež A. Christou 2020, s. 93 – 96.

¹⁸ Frazeológiu v tomto texte chápeme širšie, teda ako súhrn klasických typov frazeologizmov (s vlastnosťami obraznosti, ustálenosti, sémantickej transpozičnosti, nadslovnosti, expresívnosti, dispozičnosti, druhotnosti a gnómickejšnosti) a ustálených spojení paremiologickej povahy. Zároveň si všimame aj staršie, príp. menej frekventované frazeologické jednotky, pretože aj ony mohli prispieť k utváraní jazykového obrazu *matky* v slovenčine.

dom na ich ustálenosť petrifikované. Viacero slovenských frazeologizmov dokladá už prezentované charakteristiky matky, ale niektoré prinášajú ďalšie rozšírenia, prípadne nové rysy.

Z hľadiska biologickej spätosti matky a dieťaťa možno v slovenskom frazeologickom fonde nájsť celú skupinu parémii, ktoré sú metaforou zrodzenia, pôvodu: *Opakovanie je matkou múdrosti*. (SSSJ; SSJ; FS, s. 108), *Opatrnosť je matka múdrosti*. (KSSJ, SSJ), *Lenivosť je matka núdze*. (SSSJ, FS, s. 59), *Pýcha býva matkou svárov*. (SSJ; FS, s. 50), *Záhalka je matkou všetkých nerestí*. (FS, s. 60) a pod. Na pôvod odkazujú i menné frazeologické jednotky *matka Príroda*, *matka Zem* (obe SSSJ, SSJ; pozri nižšie *matka živiteľka*) a *Mohla by mu byť matkou*. (FS, s. 119). Medzi slovenskými parémiami sa objavuje aj rys „matka odnáša dieťa, v matke sa dieťa vyvíja“: *Pamätajte, že vás jedna mať pod srdcom nosila*. (FS, s. 87), avšak podstatne väčšiu skupinu tvoria frazeologizmy, ktoré implikujú, že matka dojčí, *kŕmi* svoje dieťa: *(ešte) má (materské) mlieko na brade* (KSSJ, SSSJ, SSJ, Habovštiaková 1990, s. 183, ďalej len ČZF), *ešte mu mlieko po brade tečie/na brade neuschlo* (SSSJ, SSJ), *prijímať/osvojiť si niečo s materským mliekom* (SSSJ, KSSJ, SSJ), *Zdužnel, ako čo by o (na) materinskom mlieku žil*. (FS, s. 29). Obraz kĺmenia dieťaťa implikuje aj obrazné slovné spojenie *matka živiteľka* vo význame „naša Zem“ (SSSJ; vo význame vysokoškolskej inštitúcie pozri nižšie). Obraz Zeme aj zeme ako rodiacej matky, ktorá nás kŕmi, je implicitne prítomný aj v niektorých ďalších kolokáciách: *zem/pôda rodí, poskytuje úrodu, plody, stromy bývajú obťažkané plodmi/ovocím*¹⁹. *Matka živiteľka*²⁰ je však taktiež označením vysokoškolskej inštitúcie, alma mater (SSSJ), teda univerzity, kde človek získal svoje vzdelanie²¹.

Ďalším rysom, ktorý je prítomný vo viacerých frazeologizmoch, je dedičnosť, „dieťa dedí po matke, matka odovzdáva dieťaťu svoje vlastnosti, svoju fyzickú podobu“: *byť celá matka/na matku* (SSSJ, KSSJ), *Aká matka, taká Katka (taká celá jej čeliadka)*. (KSSJ, SSSJ, SSJ, SSČLNU; ČZF, s. 204; SPPÚ, s. 70), *Nemohla by sa ho matka odriecť*. (ČZF, s. 204; SPPÚ, s. 74), *Je matkina dcéra*. (ČZF, s. 204), *Je celá matka*. (ČZF, s. 204), *Akoby ich jedna mať bola mala*. (SPPÚ, s. 87).

Z psychosociálneho hľadiska je z frazeologizmov zrejмый obraz starostlivej matky, pričom sa tu starostlivosť matky prelína s ochranou, s tým, že dieťa je od svojej matky závislé, matka dieťaťu poskytuje útočisko, ochraňuje ho. Starostlivosť matky o dieťa môže byť dlhodobá, čo sa v súčasnosti prejavuje tým, že mladí dospelí ostávajú bývať s rodičmi, pretože majú zabezpečenú pohodlnú starostlivosť, čo sa

¹⁹ Podobne v poľštine (porov. Grzegorzczykowa 2010, s. 192) a češtine (porov. Vaňková 2007, s. 61).

²⁰ Ide o kalk z lat. *alma mater*.

²¹ V súvislosti so vzdelávaním možno v slovenčine badať viaceré metafory spojené s požívaním jedla a trávením: *nasat' informácie*, *hltat' knihy*, text býva *nasýtený informáciami*, nadšeného študenta štúdiom úplne *pohltil* a absolventi univerzity či odboru bývajú nazývaní *aj odchovancami*.

odráža vo frazéme *mama hotel* (SSSJ). Keď je starostlivosť matky prehnaná, dieťa je nesamostatné a potrebuje *sa držať maminej/materinej sukne/mamy za sukňu* (KSSJ, SSSJ, FS, s. 57). Závislosť dieťaťa od matky, nesamostatnosť je zrejmä aj zo staršej parémie *Dieťa ide za matkou ako teliatko za kravou*. (SPPÚ, s. 73). Starostlivosť matky o dieťa je základom metaforického prenesenia významu na starostlivosť o iného jednotlivca, resp. skupinu ľudí. Keď sa žena o niekoho láskavo stará, prípadne ho s láskou a nehou vychováva, môže mu *byť druhou mamou*. Starostlivosť spojená s vedením alebo dôležitým postavením v sociálnej skupine sa pretavila do slovného spojenia *matka pluku*, ktorým sa označuje predovšetkým žena starajúca sa o prostitútku, príp. majiteľka verejného domu (*bordelmama*). Ide tu o prenesené významy, ktoré síce nie sú zachytené vo frazeologických ani výkladových slovníkoch (s výnimkou *bordelmama* v SSSJ), ale sú známe z bežnej komunikácie a dokladajú ich aj textové dáta²². Matka dieťaťu pomáha, je mu oporou, a preto sa na ňu môže spoľahnúť: *Spolieha sa naňho ako na vlastnú mať*. (FS, s. 46).

V našej spoločnosti považujeme za prirodzené, že matka ľúbi svoje dieťa/deti, čo potvrdili už aj významy spojené s macochou. Materinská láska je považovaná za nenahraditeľnú: *Keď umrie otec, sú deti len polosiroty; keď umrie matka, sú celé*. (FS, s. 130; SPPÚ, s. 76). Niekedy môže matka ľubiť svoje dieťa až nekriticky, čo zvykneme označovať ako *opičiu lásku* (KSSJ, SSSJ)²³. Matka vo svojej láske vníma svoje deti ako krásne a výnimočné: *Každý mater jej decko najkrajšie*. – *Milé materi decko, čo by hneď slepé bolo*. – *Pekné materi dieťa*. (všetky FS, s. 87; SPPÚ s. 73). Starších slovenských parémií, ktoré v súčasnosti nie sú priveľmi frekventované a ktoré odzrkadľujú lásku matky k jej dieťaťu, možno nájsť ešte viac. Tak ako slovenská frazeológia zachytáva lásku matky k jej dieťaťu, je v nej prítomná aj intenzívna emócia dieťaťa k matke: *Matka sladká, kto ju má*. (FS, s. 87; SPPÚ, s. 73), *Matka sladká, otec drak, nezriedka to býva tak*. (FS, s. 130; SPPÚ, s. 73). Keď dieťa lipne na svojej matke až príliš, je to *mamičkin maznáčik* (SSSJ). Láska dieťaťa k matke je spojená aj s tým, že matka je jediná, nenahraditeľná: *Matka je matka*. (FS, s. 87; SPPÚ, s. 73) – význam tejto tautológie je však silne viazaný na kontext. Keď sa matke niečo stane, dieťa je nešťastné: *Plače, ani čo by mu matka umrela*. (SPPÚ, s. 455), *Zazerala, ako čo by mu otca (mater) zabil*. (FS, s. 94). Všetky tieto frazeologizmy potvrdzujú vysokú hodnotu, ktorá je matke v spoločnosti pripisovaná. Svedčí

²² Porov. napr. „Keď sa v Devíne ubytoval „objekt“, o vytáženie ktorého mala štátna bezpečnosť záujem, na pokyn *matky pluku* hneď naklusalí do hotela aj štyri jej dámičky, aby – jedna v podobe šatniarky, druhá servírky, tretia ako predavačka zákuskov a štvrtá ako chyzná decentne ponúkli objektu svoje služby.“ a „Dodnes Timmerová spomína, ako sa starala o jahniatka: „Bola som tak trochu ich *druhou mamou*.“^[4]

²³ Aj tu sa podobne ako pri frazeologizmoch s komponentom *macocha* či frazeologickým spojením *krkavčia matka* prejavuje obdobný antropocentrický charakter jazykového obrazu sveta – prítomnosť opozície svoj – cudzí; ľudský – zvierací.

o tom aj množstvo nadávok, kliatob a zlorečení založených na preklínaní matky, pretože práve v tých sa útočí na hodnoty, ktoré sú človeku cenné, napr. *ísť do pšej matere, Tvoju psiu mater!* (obe SSJ, SPPÚ, s. 604), *Sto hromov v tvojej materi.* (SPPÚ, s. 604), *je*m ti mater; matkinu p*u* (obe SNK)^[1] a pod.

Matka chápe svoje dieťa, rozumie mu: *Nemému [dieťaťu] ani vlastná matka/mať nerozumie.* (KSSJ, SSSJ, SSJ; MFS, s. 140). Matka svoje dieťa/deti vychováva: *Ohýbaj ma mamko, zakiaľ som ja Janko, keď ja budem Jano, neohneš ma mamu.* (FS, s. 130; SPPÚ, s. 74), *Skorej vychová jedna mať sedmoro detí ako sedmoro detí jednu matku.* (FS, s. 87; SPPÚ, s. 73). Matka je prísna: *Chudoba je prísna matka, ale má cnostné deti.* (SPPÚ, s. 242) a svoje deti niekedy trestá, bije: *Materinská bitka je polovičatá.* (ČZF, s. 204; SPPÚ, s. 73), *Matka bije, telo tyje.* (SPPÚ, s. 73). Od dieťaťa sa však očakáva, že bude matku poslúchať a mať ju v úcte (tak ako otca) – *Nezasluhuje dôvery, kto kľaje otcu, materi.* (SPPÚ, s. 75), o čom svedčí aj jedno z desatoro prikázaní: *Cti otca i matku svoju.* (SSSJ). Matka svoje dieťa spozná za každých okolností: *Zbiť niekoho tak, že ho ani vlastná matka nespozná.* (SNK)^[3], *Tak ťa buchnem – capím – fľasnem (...), že ťa ani vlastná mať nespozná.* (SPPÚ, s. 598). Matke tiež býva pripisovaná múdrosť a dobré rady: *S múdrou materou sa poradil.* (MFS, s. 143; SPPÚ, s. 170).

Z hľadiska pragmatického aspektu života matka predovšetkým varí: *Bolo by pšena, i moja mamka by kaše navarila.* (SPPÚ, s. 240). Tento obraz zachytáva aj detská riekanka (v súčasnosti aj s variantom *myšička* namiesto *mamička*): *Varila mamička kašičku, varila, varila; tomuto dala na lyžičku, tomuto na panvičku, tomuto na tanierik, tomuto na mištičku a tomuto hlávku odrezala a párala rybočku, párala, párala.* (SPPÚ, s. 631).

Je zrejmé, že v obraze matky sa spájajú viaceré profily a jednotlivé rysy, a to vo svojej zložitej spletnosti. Frazeologické jednotky, prezentované v tomto texte, nemajú, prirodzene, rovnakú frekvenciu používania, ale všetky prispeli či prispievajú k fixácii jednotlivých rysov. Mnohé z nich potvrdili aj dáta zhromaždené prostredníctvom dotazníka.

5. MATKA V KONTEXTE EMPIRICKÝCH DÁT

5.1. VÝCHODISKÁ A CHARAKTERISTIKA VÝSKUMNÉHO NÁSTROJA

Poľskí etnolingvisti zrealizovali v rámci programu ASA²⁴ anketu skúmajúcu rôzne hodnoty poľskej spoločnosti vrátane matky. Anketové bádanie prebehlo trikrát – v r. 1990, 2000, 2010/11 – a ukázalo, že výsledky sa v odstupoch dekád nevelmi líšia. To daných bádateľov viedlo ku konštatovaniu, že poľská národná symbolika je pomerne stabilná (bližšie napr. Bartmiński – Grzeszczak 2014). Poľskí respondenti

²⁴ Ankieta slovníka aksjologicznego.

charakterizovali pojem *matka* predovšetkým v sociálnom a psychosociálnom aspekte, čiastočne aj v aspekte súvisiacom s domovom, taktiež v psychickom či biologickom aspekte a okrajovo aj v iných aspektoch (etický, náboženský a pod.). Inšpirujúc sa do istej miery týmito bádania, uskutočnili sme dotazníkový prieskum v prostredí slovenských respondentov. Cieľom dotazníka bolo získať odpovede na otázky, aký je v slovenskej kultúre obraz typickej matky, aké významové rysy danému pojmu používateľa pripisujú. Na získanie údajov sme použili sériu otázok, ktoré sa týkali rysov typickej matky, zisťovali sme, s akými predmetmi a činnosťami je spojená, a zároveň sme chceli zistiť, aké typické kolokácie slovenskí jazykoví používatelia vytvoria s adjektívnymi derivátmi *materinský/materský* a *matkin* vo všetkých troch gramatických rodoch, ako aj aký nadradený vetný člen doplnia do spojenia ... *mojej matky*. Súčasťou otázok bol aj tzv. ALE test (but test), ktorého cieľom bolo získať informácie o charakteristických rysoch typickej matky.

Zber dát prostredníctvom elektronického dotazníka sme realizovali v januári – februári 2020 a analyzovali sme údaje od 686 respondentov²⁵. Väčšina zúčastnených boli ženy, ktoré tvorili až 85,71 % (n = 588), mužských respondentov bolo podstatne menej – 14,29 % (n = 98). Z hľadiska veku bola skupina respondentov rôznorodá, najväčšiu časť tvorili skupiny vo veku 25 – 45 rokov (55,83 %) a 18 – 25 rokov (26,24 %). Respondenti pochádzali z rôznych častí celého Slovenska, prevažne však z miest, a všetci boli slovenskí rodení hovoriaci.

5.2 ANALÝZA A INTERPRETÁCIA EMPIRICKÝCH DÁT

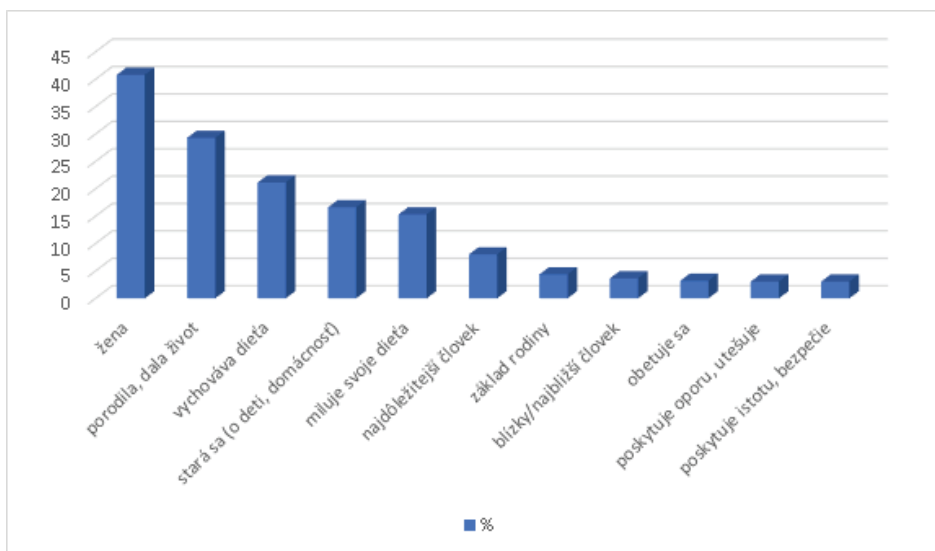
5.2.1 Kto je matka?

Vychádzajúc z predpokladu, že bežný používateľ jazyka neuvažuje lexikografickým spôsobom (v hraniciach „najbližší nadradený pojem – znaky odlišujúce od ostatných prvkov v triede“), ale napriek tomu disponuje istou lexikálnosémantickou kompetenciou, umiestnili sme na úvod jadrovej časti dotazníka otázku *Kto je matka?* Respondenti sa väčšinou pokúsili opísať význam slova, predpokladáme, že práve ten, ktorý zodpovedá ich prototypovej predstave. Podľa očakávaní vo všetkých získaných opisoch významu dominovala nadradená kategória „je to žena“ – 40,8 % respondentov. Ďalšie dominujúce charakteristiky boli: „porodila dieťa“²⁶, „vychováva dieťa“, „stará sa (o deti, domácnosť)“ a „miluje svoje dieťa“. Ďalšie, trochu menej frekventované charakteristiky boli: „je najvzácnejšia, najdôležitejšia“, „tvorí základ/srdce rodiny“, „je blízka, najbližšia“, „obetuje sa pre svoje deti“, „je oporou,

²⁵ Dotazník vyplnilo ho 691 respondentov, z ktorých sme však 5 odstránili pre nekompletnosť odpovedí.

²⁶ Viac než 6 % opýtaných zdôraznilo, že v ponúkanej charakteristike vnímajú obraz matky širšie – aj s ohľadom na adoptívne matky (napr. *Žena starajúca sa o deti, či už vlastné alebo nie. Alebo: Žena, ktorá porodí dieťa. Prípadne žena, ktorá si dieťa osvojí.*).

možno sa na ňu spoľahnúť“, „utešuje dieťa“, „poskytuje istotu, bezpečie“. Percentuálne zastúpenie frekventovaných charakteristík vizualizuje graf 1. Medzi málo frekventované (1 – 3 %), ale jednako opakovane vyskytujúce sa patrili tieto charakteristiky (usporiadané podľa frekvencie výskytu): „vytvára domov“, „podporuje, pomáha“, „radí“, „je inšpiráciou, vzorom, idolom“, „je učiteľkou“, „je dobrá“. Respondenti teda dominantne vo svojich definíciách matky zdôrazňovali jej sociálne funkcie a výsledky sú podobné ako v poľských dotazníkoch.

Graf 1 Kto je matka?

5.2.2. Ktoré slovo matku najlepšie charakterizuje?

Ďalšiu otázku tvorilo zisťovanie jedinej asociácie – respondenti mali za úlohu uviesť *jedno slovo, ktoré matku najlepšie charakterizuje*. Takmer 700 opýtaných uviedlo 106 rôznych slov (dominantne substantíva, čiastočne adjektíva), z ktorých boli najviac zastúpené tieto: 1. láska (n = 197), 2. obetavá (94), 3. starostlivá (82). Viaceré slová bolo možné hniezdovať, pretože označovali podobné, príp. identické hodnoty či rysy. Takéto usporiadanie ukázalo nasledujúce rozloženie najfrekventovanejších charakteristík: 1. milujúca (41,69 %), 2. obetavá (13,99 %), 3. starostlivá (12,97 %), 4. tá, ktorá vytvára bezpečný domov (5,98 %), 5. tá, ktorá dáva život (5,39 %). Medzi menej časté, ale do istej miery opakovane patrili tieto charakteristiky: vzor, dobrá, pracovitá, tá, o ktorú sa možno oprieť, oddaná, nenahraditeľná, zodpovedná, trpezlivá.

Aj pri tejto otázke sa ako dominantný ukazuje trs psychosociálnych charakteristík, ktoré vyplývajú zo vzťahu dieťaťa k matke. V poľskom bádani jedinej aso-

ciácie najvyššie pozície zaujali slová „láska“ a „dobrota“ (porov. Bartmiński, 2008, 2016). Prvá z prezentovaných asociácií je zhodná, ale obraz „dobrej matky“ sa u slovenských respondentov ukázal ako periférny.

5.2.3. Aká je typická matka?

Na otázku, *aká je typická matka*, uvádzali respondenti odpovede prevažne ad-jektívneho rázu, niektoré z odpovedí boli jednoslovné, ale viacerí respondenti uviedli celý zväzok charakteristík. Aby sme sa vyhli skresleniu daných výsledkov, zobrali sme do úvahy všetky uvedené charakteristiky. Desať najfrekventovanejších odpove-dí zachytáva tabuľka 1.

p. č.	Charakteristika	n	%
1.	starostlivá, opatrujúca	282	41,11
2.	milujúca, láskyplná	199	29,01
3.	obetavá	167	24,34
4.	láskavá, prívetivá	137	19,97
5.	unavená, vyčerpaná	38	5,54
6. – 7.	(primerane) prísna – (<i>prísna, ale citlivá; občas prísna</i> a i.)	34	4,96
6. – 7.	zodpovedná	34	4,96
8.	ochranárska, ochraňujúca	29	4,23
9.	má strach o deti (<i>bojazlivá, ustráchaná, úzkostlivá</i>)	24	3,5
10.	chápavá, chápaná	23	3,35

Tabuľka 1 Aká je typická matka?

V porovnaní s výsledkami, ktoré prezentovali poľskí bádatelia, sú zrejme niektoré rozdiely. V prvom rade frekvencia prvých dvoch charakteristík má u poľských respondentov opačné poradie – matka je podľa nich primárne milujúca, jej starostli-vosť sa umiestnila až za materinskou láskou. Charakteristika súvisiaca s únavou a vyčerpanosťou, ako ani charakteristika „prísna“ sa medzi desiatkami deskriptív-nych črt poľských respondentov nenachádzajú. Zodpovednosť ako charakteristickú črtu typickej matky uviedlo takmer 5 % slovenských respondentov, kým v poľských výskumoch sa tieto výsledky vo všetkých dotazníkoch pohybovali okolo 1 %. Aj tzv. ALE test (pozri 5.2.6.) potvrdil, že slovenská spoločnosť má od matky isté očakáva-nia, t. j. že bude zodpovedať alebo sa približovať obrazu zodpovednej a starostlivej matky. Obraz chápavej matky zaujíma v skorších poľských dotazníkoch prednejšie priečky, ale v neskorších táto charakteristika klesá, hoci je trochu vyššie než u slovenských respondentov (8. miesto). Vzhľadom na fakt, že poľskí respondenti boli výlučne univerzitnými študentmi, pozreli sme sa pri vyhodnotení tejto otázky samo-statne na vekovú skupinu 18 – 25 rokov (181 respondentov). Výsledky sa od celko-

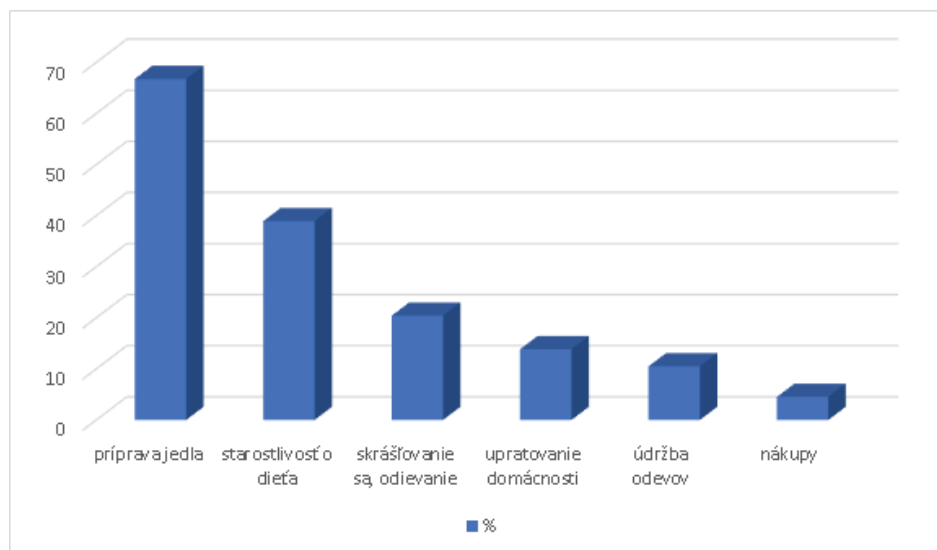
vej skupiny respondentov extrémne nelíšia, posilnená je však charakteristika starostlivej (takmer 47 %) aj prisnej matky (viac než 7 %), čo je vzhľadom na vek pochopteľné. U mladých respondentov nie je v prvej desiatke zastúpená charakteristika zodpovednej matky, ale medzi opakovane referovanými črtami sa (s nižšou frekvenciou) jednako vyskytuje. Dané rozdiely medzi poľskými a slovenskými respondentmi nemožno uspokojivo interpretovať, pretože jednak nepoznáme všetky vstupné dáta súvisiace s poľským výskumom a jednak ide o odbornú sféru psychológie a sociológie. Na základe uvedeného sa možno azda len domnievať, že poľská kultúra je výraznejšie fixovaná na tradičné hodnoty než slovenská a tiež – možno aj vzhľadom na vyššiu religiozitu²⁷ – môže matka v poľskej kultúre vo všeobecnosti požívať väčšiu úctu. V prospech tohto tvrdenia by mohol hovoriť aj fakt, že u poľských bádateľov sa neobjavovali negatívne charakteristiky matiek²⁸, u slovenských respondentov sa odpovede referujúce na negatívne rysy objavovali v súvislosti s každou otázkou v dotazníku (*matka kričí, bije, kritizuje...*), hoci v porovnaní s pozitívnymi charakteristikami mali výrazne nižšie zastúpenie. V súvislosti s výskumom spojeným s hodnotami však treba brať do úvahy, že zozbierané dáta môžu zahŕňať množstvo sociálne želaných odpovedí, t. j. respondent odpovedá podľa ideálnej predstavy, ako by zrejme mal odpovedať, čo sa od neho očakáva, čo „sa patrí“.

5.2.4. Aké predmety sú pre matku typické?

Súčasťou dotazníka bola aj otázka, ktorej cieľom bolo zistiť, s akými predmetmi si respondenti asociačne matku spájajú. V odpovediach dominovala predovšetkým *varecha/vareška* (25,95 %) a viaceré predmety súvisiace so starostlivosťou o domácnosť (*hrnce* – 8,75 %, *zástera* – 6,85 %, *vysávač* – 5,39 %), rodinu, a deti (*kočík* – 7,73 %), ale aj skupina predmetov, ktoré súvisia so ženským skrášľovaním a odievaním (spolu s doplnkami), kde najviac dominovala *kabelka* – 4,96 % – a ostatné predmety, napr. *dámske šaty* alebo *parfum* – 1,75 % – sa vyskytovali len okrajovo. Výraznejšie zastúpenie mala spomedzi predmetov aj *kniha* (10,06 %), pričom nie je možné rozlíšiť, či ide o obraz matky čítajúcej deťom alebo matky čítajúcej si pre vlastné potešenie/učenie sa a pod. Zaujímavosťou je, že istú mieru opakovanosti výskytu mal aj *mobil/smartfón/telefón* (3,5 %) – pravdepodobne reprezentujúci komunikáciu matky s dieťaťom. Celkovo je možné predmety, ktoré si respondenti asociovali s matkou, rozdeliť do viacerých skupín: a) príprava jedla, b) starostlivosť o dieťa, c) skrášľovanie sa, d) upratovanie domácnosti, e) údržba odevov, f) nakupovanie. Percentuálne zastúpenie jednotlivých skupín predmetov znázorňuje graf 2.

²⁷ Podľa údajov štátnych štatistických úradov je v Poľsku takmer 94 % veriacich^[5], na Slovensku 76 %.^[6]

²⁸ Treba však povedať, že vo výskumoch M. Karwatowskej (1997) sa negatívne charakteristiky predsa len objavujú.

Graf 2 Skupiny predmetov, s ktorými je matka asociovaná

Aj tieto údaje odkazujú predovšetkým na sociálne funkcie, ktoré matka v rodine plní. Podobné výsledky sa ukazujú aj v poľských výskumoch. Varenie ako typická činnosť matky je však asociovaná predovšetkým s hrmcami (aj iným kuchynským náradím a náčiním). Ako významné sa v tomto porovnaní ukazujú tri charakteristiky. J. Bartmiński (2016, s. 124) uvádza, že poľskí respondenti len okrajovo referovali na starostlivosť o malé deti (kočik, plienky a pod.) či skrášľovanie sa matky (rúž, šminky a pod.) a kniha či smartfón sa v poľských výskumoch vôbec nespomína. Medzi slovenskými respondentmi mal kočik ako predmet typický pre matku pomerne výrazné zastúpenie (4. pozícia v poradí najčastejšie zmieňovaných predmetov), čo možno uspokojivo vysvetliť tým, že našu výskumnú vzorku tvorili rôzne vekové kategórie, teda aj mladé matky, pre ktoré je starostlivosť o novorodencov či dojčatá, prirodzene, asociovaná s týmto predmetom každodennej potreby. Rozdiel v oblasti skrášľovania si vysvetľujeme tým, že poľský výskum asociácií predmetov sa realizoval pred 30 rokmi. Odvtedy prešla poľská i slovenská spoločnosť dynamickými zmenami, ktorých konzekvencie sú zrejmé aj v zdôrazňovaní ideálu krásy, mladosti a štíhlosti²⁹. Časový odstup medzi poľským a slovenským výskumom sa prejavuje aj

²⁹ Podľa G. Lipovetského (2000, s. 146 – 151) nastal v rámci ideálu ženskej krásy posun od kypkých tvarov, ktoré boli symbolom ženy – matky (rodičky), k štíhlosti, ktorá je sprievodným javom spoločenskej premeny vnímania ženy nielen ako matky, ale ako nezávislej individuality. Novodobý ideál krásy sa riadi komerčným diktátom reklamného a mediálneho diskurzu (porov. tiež Eco 2015, s. 418 – 428), ktorých množstvo a dostupnosť za ostatných 30 rokov výrazne narástli.

v súvislosti s uvádzaním smartfónu či telefónu (okrajovo aj počítač či notebook) ako predmetom typickým pre matku.

5.2.5. Čo matka najčastejšie robí?

Ďalšia otázka bola zameraná na zisťovanie, s akými činnosťami je matka u väčšiny respondentov asociovaná (táto otázka sa v poľských výskumoch nenachádza). Aj tu respondenti uvádzali v jednej niekoľko činností – brali sme do úvahy všetky dáta. Hoci medzi uvedenými činnosťami dominovali činnosti *varí* (32,8 %), *stará sa o deti* (21,43 %) a *upratuje* (19,97 %), možno tieto činnosti zlúčiť do väčších celkov. Prvú skupinu tvoria činnosti spojené s kuchyňou a starostlivosťou o domácnosť – *matka varí, pečie, upratuje, žehlí, perie, nakupuje, stará sa o domácnosť* a pod. (80,17 %). Druhú skupinu tvoria činnosti spojené so starostlivosťou o deti, príp. celú rodinu (69,39 %). Do tejto skupiny sme zaradili všeobecnejšie odpovede – *stará sa o deti, rodinu, stará sa, venuje sa deťom* – aj odpovede pomenúvajúce konkrétne činnosti starostlivosti, napr. *ukladá deti spať, prebaľuje, oblieka deti* a pod. Ostatné činnosti majú výrazne nižšie zastúpenie, bližšie údaje poskytuje tabuľka 2. Zaujímavé v tejto súvislosti je, že matka je vnímaná ako pracujúca žena, ktorá má zamestnanie, príp. kariéru. Väčšina uvádzaných činností súvisí s psychosociálnym profilom matky.

p. č.	okruh činnosti	príklady	n	%
1.	kuchynské činnosti a starostlivosť o domácnosť	varí, pečie, upratuje, žehlí, perie, nakupuje, stará sa o domácnosť	550	80,17
2.	starostlivosť o deti, príp. celú rodinu	stará sa o deti, rodinu, stará sa, venuje sa deťom, ukladá deti spať, prebaľuje, oblieka deti	476	69,39
3.	zamestnanie	pracuje, chodí do práce, venuje sa kariére	70	10,2
4.	výchova	vychováva, napomína deti, pochváli	68	9,91
5.A	vzdelávanie dieťaťa	učí, informuje, vysvetľuje	62	9,04
5.B	prejav y lásky	miluje, ľúbi, objíma, túli sa, dáva pusu...	62	9,04

Tabuľka 2 Čo matka najčastejšie robí?

5.2.6. ALE test

Ďalšiu otázku tvoril tzv. ALE test, ktorý pozostával z otvorenej otázky obsahujúcej odporovaciú spojku: *Veronika je matka, ale...* Úlohou respondentov bolo dokončiť vetu podľa vlastného uváženia. Pri hodnotení sme vychádzali z predpokladu,

že vzhľadom na odporováciu spojku bude doplnená charakteristika v opozícii so stereotypnou predstavou matky. J. Bartmiński (2006, s. 123) zdôrazňuje vhodnosť otvorených otázok v tomto type výskumov predovšetkým v súvislosti s faktom, že na rozdiel od zatvorených otázok nesugerujú žiadne odpovede. V rámci tohto jednoduchého testu najviac dominovali odpovede, ktoré implikovali, že matka má aj iné roly – predovšetkým je žena, partnerka/manželka a priateľka/kamarátka (18,22 %) – napr. *Veronika je matka, ale nielen to, je aj manželka*. Pokiaľ ide o samotné charakteristiky, najvýraznejšie bola zastúpená skupina výpovedí, ktorá implikovala obraz matky ako tej, ktorá je natoľko oddaná rodine, že nemá na nič iné čas (11,08 %): *Veronika je matka, ale stíha sa venovať sama sebe., ... má čas aj na svoje koničky., ... stretáva sa aj so svojimi kamarátkami*. a pod. Tretiu skupinu tvoril obraz starostlivej matky (8,89 %): *Veronika je matka, ale o svoje deti sa nestará., ... krkavčia., ... nie je starostlivá*. a pod. Štvrtá skupina výpovedí sa týkala obrazu matky, ktorá popri svojich rodinných povinnostiach nestíha prácu, nevenuje sa kariére (6,27 %): *Veronika je matka, ale v práci všetko stíha, ... zvláda aj chodiť do práce, ... stále sa venuje svojej kariére*. a pod. Výraznejšie zastúpenie mali ešte charakteristiky súvisiace s očakávaniami spoločnosti – od matky sa očakáva, že bude spĺňať sociálne funkcie: *Veronika je matka, ale nespráva sa tak., ... nestará sa tak, ako sa očakáva*. a pod. (3,64 %). Rovnakú frekvenciu mala aj charakteristika matky ako staršej osoby (neraz s referenciou, že je vďaka tomu skúsenejšia): *Veronika je matka, ale mladá., ... ale príliš mladá., ... ale mladá, a tak je neskúsená*. a pod. Ďalšie charakteristiky, ktoré sa síce vyskytovali opakovane, ale s nižšou frekvenciou než predchádzajúce, implikovali predstavu matky ako ženy žijúcej v partnerskom zväzku, ktorá je zodpovedná a miluje svoje deti. Aj táto otázka teda potvrdzuje, že matka je primárne konotovaná v súvislosti s psychosociálnym profilom, no objavuje sa tu aj pragmatický profil (pracujúca matka). V poľských výskumoch sa ako dominantné objavovali predovšetkým spoločenské funkcie matky („miluje svoje deti“, „je láskavá“, „starostlivá“, „citlivá“ a pod.). U slovenských respondentov bola zdôrazňovaná rôznorodosť rol ženy, z čoho je zrejmé, že matka je len jednou z nich (čo potvrdzujú aj české bádania A. Christou, 2020) a žena ako nadradená kategória má viacero prototypových realizácií. Aj výsledky tejto dotazníkovej otázky dopĺňajú slovenský obraz matky o rys pracujúcej ženy, ktorá je zaneprázdnená a na nič nemá čas. Predpokladáme, že tento rozdiel môže vyplývať (ako pri viacerých predchádzajúcich) z časového odstupu medzi realizáciou poľského a slovenského výskumu, ktorý zahŕňa zmenu postavenia ženy v spoločnosti, jej funkcií, identity a čoraz výraznejšiu individualitu.

5.2.7. Vytváranie slovných spojení

Pokiaľ ide o sériu otázok súvisiacu s vytváraním slovných spojení s adjektívny-
mi derivátmi *materský*, *materinský* vo všetkých troch gramatických rodoch, respon-

denti podľa očakávaní frekventovane uvádzali lexikalizované spojenia typu *materské mlieko* (32,07 %), *materinský jazyk* (29 %), *materské znamienko* (19,97 %), *materský pud* (16,18 %), *materinská láska* (6,27 %), *materská dovolenka* (3,06 %). Tieto slovné spojenia implikujú už spomínané rysy, napr. „matka dojčí, kŕmi dieťa“, „matka dieťa učí (hovoriť)“, „dieťa po matke dedí“ atď. V spojení s posesívnymi adjektívami (*matkin, matkina, matkino, matkine/-i*) a substantívom v pozícii nezhodného atribútu (... *mojej matky*) bola už variabilita slovných spojení výrazne väčšia. Pomerne frekventovane sa vyskytovali spojenia označujúce vzťah s deťmi: *matkino dieťa* (28,43 %), *matkin syn/synček* (25,36 %), *matkina dcéra/dcérka/dcérenka* (22,45 %), *matkine deti* (3,94 %), *dieťa/deti mojej matky* (3,64 %). Medzi slovnými spojeniami, ktoré respondenti vytvárali, bolo viacero takých, ktoré explicitne aj implicitne referovali na lásku matky: *matkina láska/láskavosť* (14,13 %), *matkino srdce* (14,86 %), *láska mojej matky* (10,79 %), *matkin cit* (3,35 %), a na prostriedky prejavu tejto emócie: *matkino objatie* (9,18 %), *matkine ruky, dlane* (8,31 %), *matkina/-o náruč/-ie* (9,48 %), ako aj *ruky/dlane/náruč mojej matky* (2,77 %), ďalej *matkin úsmev* (6,56 %), v nižšej frekvencii aj *matkin/-e bozk/-y, matkin dotyk*. Vzťah matky s dieťaťom reflektujú aj kolokácie referujúce na vzájomnú komunikáciu: *slovo/-á mojej matky* (5,39 %), *matkino slovo* (4,96 %), i *matkine slová* (1,46 %), *matkin hlas* (2,36 %), ale aj *reč, telefonáty či rady mojej matky*. Aj v týchto dotazníkových odpovediach sa objavuje charakteristický rys matky: *matkina starostlivosť* (4,52 %), okrajovo i *starostlivosť mojej matky*. Rovnako sa tu črtá strach matky o deti ako jeden z typických rysov daného obrazu: *matkine starosti, starosti/strach matky*. Matku – rodičku medzi kolokáciami zachytáva predovšetkým *matkino lono* (13,99 %). V nižších frekvenciách sa opakovane vyskytujú kolokácie referujúce na viacero charakteristík matky, ktoré priniesli jazykové dáta alebo odpovede na zvyšné dotazníkové otázky, napr. *matkina obetavosť, zodpovednosť, výchova; matkin záujem, hnev, krik; matkino pokarhanie, kričanie, dobro, porozumenie; matkine výčitky, výchovné metódy; práca, sila, dobro mojej matky*. Hoci tieto slovné spojenia v porovnaní s uvádzaním typických predmetov či činností výraznejšie nereflektujú domáce práce matky, varenie a príprava jedla sa tu preda len vyskytujú: *matkin koláč, obed, krém, jedáľniček, mixér; matkina kuchyňa, vareška, kuchárska kniha; matkino varenie, jedlo; matkine koláče, recepty, dobroty, buchty; varenie, varecha, jedlo... mojej matky*. Okrajovo sa v slovných spojeniach objavujú aj kolokácie, ktoré potvrdzujú vnímanie skrášľovania sa matky ako jedného z charakteristických rysov jej obrazu (iste menej charakteristický než matka – rodička alebo matka – kuchárka, ale evidentne prítomný): *matkin rúž, parfum, hrebeň, náhrdelník, prsteň, privesok; matkina bižutéria, blúzka; matkine šperky, natáčky*.

Vo všetkých týchto typických kolokáciách sa odrážajú charakteristiky matky vyplývajúce už z jazykových dát, ako aj z ostatných dotazníkových odpovedí. Sú

dôkazom ustálených predstáv o matke (srdce symbolizuje materinskú lásku, úsmev jej nehu, ruky zas matkinu láskavosť i starostlivosť a pod.).

Poľský výskum bol vzhľadom na lexikálnosémantickú charakteristiku poľštiny obmedzený na zisťovanie konvenčných sémantických kolokácií výhradne s adjektívom *matyczny* (*materský, materinský, matkin*) a neskúmal kolokácie so substantívom v pozícii nezhodného atribútu (... *mojej matky*). Slovenské dáta sú v tejto oblasti rôznorodejšie a vzhľadom na spomínaný časový rozdiel medzi slovenským a poľským výskumom prinášajú aj viaceré slovné spojenia, ktoré reflektujú spoločenské zmeny (*matkine telefonáty*). Taktiež sú tu prítomné negatívne konotácie spojené s rysom prísnej matky (*matkin hnev, krik; matkino pokarhanie, kričanie; matkine výčitky* a pod.).

5.3. ZÁVEREČNÁ POZNÁMKA K VYHODNOTENIU EMPIRICKÝCH DÁT

Kombinácia analýzy jazykových dát a empirických dát nám umožňuje vytvoriť náčrt profilov obrazu matky v slovenčine. Tvorí ich súbor základných i fakultatívnych charakteristík matky, pričom ich počet nemožno vzhľadom na dynamiku vývoja spoločnosti vnímať ako konečný, nemenný. Ide o otvorenú štruktúru spoločensky stabilizovaných rysov, vlastností, činností a sociálnointerakčných prejavov, ktoré sú pre obraz matky v slovenskej spoločnosti relevantné.

6. NÁČRT PROFILOV MATKY

Hranice medzi rysmi aj profilmi sú priepustné, nie sú ostré, pretože roly a polohy matky sa prelínajú. Napr. to, že matka varí alebo upratuje, je súčasťou praktického profilu, ale zároveň ide o súčasť starostlivosti o rodinu. To, že matka miluje svoje dieťa, je súčasťou psychosociálneho profilu, ale niekto by mohol namietat', napr. argumentujúc starostlivosťou iných samíc cicavcov, že tento cit je aj biologicky podmienený. Napriek tomu sme sa však pokúsili vymedziť niekoľko profilov na základe analýzy jazykových aj empirických dát. Považujeme to však za prvý náčrt jazykového obrazu matky v slovenčine, pretože v danom „balíku údajov“ nateraz chýbajú komplexnejšie zozbierané textové dáta (umelecké a folklórne texty, súčasný mediálny a marketingový diskurz a pod.). Významový rys „matka učí“ vnímame ako súčasť etického profilu, a to predovšetkým vzhľadom na fakt, že dieťa si osvojuje od rodičov sústavu mravných noriem. Vedomosti bývajú osvojované/odovzdávané zároveň s postojom k danej informácii. V slovenskom jazykovom obraze matky sa však zatiaľ javí ako dominantný aj vnútorne najbohatší psychosociálny profil.

Nadradenú kategóriu pojmu *matka* tvorí žena (ktorá sa skrášľuje, často je zároveň aj manželka). Prvú skupinu charakteristík možno začleniť do **1. biologického, fyziologického profilu**: a) matka – rodička (rodí/porodila dieťa; v matke sa dieťa

vyvíja), b) matka dojčí a c) po matke sa geneticky dedí (fyzické vlastnosti, charakter). **2. Psychosociálny profil** je bohatý a vnútorne štruktúrovaný, pričom jednotlivé charakteristiky spolu súvisia. Vyplývajú predovšetkým zo sociálnej funkcie matky v rodine: a) matka je starostlivá, b) matka miluje svoje dieťa, je nežná, srdečná, utešuje svoje dieťa c) matka ochraňuje svoje dieťa, vytvára/poskytuje domov (= istotu, bezpečie), d) matka má dôležitú/najdôležitejšiu pozíciu v rodine, e) dieťa je závislé od matky, je mu najbližšou osobou, f) matka dieťaťu pomáha, je mu oporou, podporuje ho, dieťa sa na ňu môže spoľahnúť, g) matka je milovaná, požíva úctu, h) matka je jediná, nenahraditeľná, i) matka rozumie svojmu dieťaťu, je chápaná, j) matka pozná svoje dieťa, k) matka trestá, bije svoje deti, l) matka je k svojmu dieťaťu dobrá a m) spoločnosť na ňu kladie očakávania. V rámci **3. psychologického profilu**, ktorý je najmenej rozvinutý, by sme mohli na základe analyzovaných dát vymedziť predovšetkým tri charakteristiky: a) matka je múdra, b) matka je zodpovedná a c) matka je prísna. Tento profil odlišujeme od psychosociálneho, pretože zahŕňa rysy, ktoré nie sú absolútne závislé od povahy sociálnej interakcie. Matka nie je len osobou, ktorá sa o deti stará, ale možno jej prisúdiť aj také charakteristiky, ktoré vytvárajú jej **4. etický profil**: a) matka je vzor hodný nasledovania, b) matka vychováva, učí, vzdeláva svoje dieťa, c) matka radí a d) matka je obetavá. Sériu profilov uzatvára **5. pragmatický profil**, ktorý zahŕňa charakteristiky matky spojené s praktickou dimenziou života: a) matka varí, b) matka sa stará o domácnosť (upratuje, stará sa o šatstvo, nakupuje) a c) matka pracuje (doma alebo v zamestnaní). Možno by sme mohli uvažovať aj o náboženskom profile, ktorý tvorí Matka Božia, považovaná za biologickú matku, hoci počala nadprirodzeným spôsobom. Panna Mária je teda vnímaná ako biologická matka, ale bez sexuálnej konotácie, ktorá sa s počatím dieťaťa spája. Na rozdiel od matky v rodine nemá negatívne charakteristiky, ktoré by vyplývali z doposiaľ získaných dát. Z empirických dát je zrejme, že matka spĺňa viaceré roly, je často manželkou otca dieťaťa a očakáva sa od nej, že rolu matky bude plniť zodpovedne.

7. ZÁVER

Je zrejme, že jazykový obraz matky v slovenčine má bohato členitú štruktúru, je zmesou tradičného jazykového obrazu matky, ktorý zachytávajú predovšetkým jazykové dáta, so súčasným, o ktorom svedčia najmä výsledky dotazníka. Tradične je matka vnímaná ako žena, ktorá porodila dieťa (alebo ho adoptovala či sa oň pestúnsky stará), vychováva ho, stará sa oň, miluje ho, učí, ochraňuje, vytvára mu domov a pod., pričom mu je zároveň vzorom, je milovaná a požíva úctu. Dotazníkové údaje tento obraz potvrdzujú a zároveň ho rozširujú o charakteristiky vyplývajúce zo spoločenských zmien. Jedna z výraznejších charakteristík matky sa týka jej vnímania ako pracujúcej ženy, ktorá je zaneprázdnená. Tieto dáta tiež zachytávajú posun

od bezprostrednej komunikácie s dieťaťom (*matkino slovo*) k sprostredkovanej komunikácii (*smartfón* ako typický predmet matky). Zmeny v spoločenskom živote teda modifikujú aj skúmaný obraz matky, čo sa môže postupne prejavieť aj v jazyku (odzrkadlenie spoločenskej situácie vo frazéme *mama hotel*).

V porovnaní s poľskými výskumami možno skonštatovať, že tradičný slovenský obraz matky sa od poľského (či českého) výrazne nelíši. Aj v slovenskej spoločnosti dominujú v tomto obraze sociálne funkcie matky v rodine. Vzhľadom na odlišné jazykové dáta sa však v poľskom obraze matky ukazujú niektoré rysy, ktoré v slovenskom (na základe doterajších analyzovaných dát) prítomné nie sú, napr. „deti matku poslúchajú, resp. majú poslúchať“ či „dieťa má byť matke vďačné“, a naopak, niektoré rysy, ktoré sa vyskytujú v slovenskom kontexte, v poľskom chýbajú, napr. „dieťa je závislé od matky“ či „matka učí, vzdeláva svoje dieťa“. Pri analýze dotazníkových odpovedí sa ukázalo, že v slovenskom kontexte je matka menej často hodnotená ako dobrá (táto charakteristika pri žiadnej z otázok neobsadila vrchné pozície, ako to bolo v poľských dotazníkoch) a častejšie ako prísna, trestajúca. V slovenskom prostredí je obraz typickej matky doplnený o rys pracujúcej a zároveň vyčerpanej a unavenej ženy. Slovenskí respondenti tiež zdôrazňovali viacrolivosť ženy, výraznejšie predostierali tiež obraz matky ako ženy, ktorá sa stará o svoj vzhľad a skrášľuje sa.

Obraz matky v slovenčine, ktorý sme načrtli, však nie je kompletný. Je potrebné analyzovať textové dáta, v ktorých sa obraz matky tematizuje, a to tak folklórne, ako aj súčasné texty (aj feministicky orientované, obraz matky v reklamnom diskurze, diskusie na internetových stránkach a sociálnych sieťach a pod.). Tieto dáta bezpochyby dotvárajú obraz matky a aktualizujú ho. Dá sa predpokladať, že v reklamnom diskurze bude dominovať obraz ideálnej matky, ktorá sa stará o domácnosť aj rodinu a pritom spĺňa ideál krásy a štihlosti. Zaujímavé výsledky by mohol priniesť tiež pohľad na rôzne materské a antimaterské diskusné fóra, kde možno anticipovať kontrastné rysy súčasného obrazu matky. Až po analýze a interpretácii týchto údajov možno získať plastický obraz matky v našom jazykovo-kultúrnom spoločenstve.

Literatúra

- BARTMIŃSKI, J. – GRZESZCZAK, M. (2014): Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich. In: *Etnolingwistyka*, 26, s. 21 – 44.
- BARTMIŃSKI, J. – NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, S. (2007): Profily a subjektová interpretace světa. In: *Slovo a smysl*, 6/8, 310 – 321.
- BARTMIŃSKI, J. (2008): Polski stereotyp matki. In: *Postscriptum Polonistyczne*, 1/1, 33 – 53.
- BARTMIŃSKI, J. – PANASIUK, J. (2001): Stereotypy językowe. In: Bartmiński, J. (ed.): *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie Skłodowskiej, 371 – 396.
- BARTMIŃSKI, J. (2006): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie Skłodowskiej.

- BARTMIŃSKI, J. (2016): *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z lublinské konitivní etnolingvistiky*. Ed. I. Vaňková. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 19.
- BAŃCZEROWSKI, J. (2008): Obraz matki w świetle węgierskich i polskich materiałów ankietowych. In: *Studia Slavica*, 53/2, 275 – 285.
- BELIŃSKA-GRADZIEL, I. (2009): *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy & Fundacja Slawistyczna 2009.
- BRAXATORISOVÁ, A. (2021): On Conceptual and Axiological Aspects of the Word Mutter 'Mother' in Context (Based on Corpus Material). In: *Jazykovedný časopis*, 2021, 72/2, 643 – 653.
- BRŮČEKNER, A. (1927): *Etymologiczny słownik języka polskiego. Tom I. A – O*. Kraków: Wydawnictwo Krakowska Spółka Wydawnicza, 325 – 326.
- DOLNÍK, J. (2007): Prototyp v lexikálnom význame. In: Ološtiak, M. (ed.): *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc., Prešov 5. december 2000*. Košice: Vydavateľstvo LG, 107 – 113.
- ECO, U. (2015): *Dějiny krásy*. Praha: Argo.
- EVANS, V. (2009): *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. Oxford: Oxford University Press.
- FILLMORE, Ch. J. (1976): Frame Semantics and the Nature of Language. In: *Annals of the New York Academy Science. Origins and Evolution of Language and Speech*, 280, 20 – 32.
- GRZEGORZCZYKOWA, R. (2010): *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- HILFERTY, J. (1997): Mothers, lies and bachelors: A brief reply to Wierzbicka (1990). In: *Word*, 48/1, 51 – 59.
- CHRISTOU, A. (2020): Žena v českém tradičním obrazu světa. *Etnolingvistická studie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- JAKOBSON, R. (1971): *Studies on Child Language and Aphasia*. The Hague: Mouton.
- JĘDRZEJKO, E. (1994): Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy. In: *Język a kultura*, 7/9, 159 – 172.
- KARWATOWSKA, M. (1997): Matka w ocenie dzieci i młodzieży. In: Ożdżyński, J. – Rittel, T. (eds.): *Sprawności językowe*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Edukacja”, 243 – 252.
- KARWATOWSKA, M. (1998): Semantyczny obraz MATKI w wypowiedziach uczniów (autor, intencje tekstu i gatunkowe wyznaczniki charakterystyki). In: Porayski-Pomsta, J – Podracki, J. (eds.): *Tekst – Wypowiedź – Dyskurs w dydaktyce szkolnej*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”, 70 – 79.
- KMECOVÁ, S. (2016): Pec sa im pováľala... materstvo a jeho obraz v slovenskej a slovinskej frazeológii. In: Andres, R. – Rezoničnik, L. – Rožič, M. – Zavašnik, N. (eds.): *Slovanski jeziki na stičišču kultur. Nova Gorica, 14. oktober 2015*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 61 – 74. Dostupné na: https://www.slov.si/wp-content/uploads/2016/06/zbornik_mladih_slasvistov_2016.pdf
- LAKOFF, G. (2006): *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda.
- LANGACKER, R. W. (2008): *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- LIPOVETSKY, G. (2000): *Třetí žena*. Praha: Prostor.
- ONDRÁČKOVÁ, Z. (2010): *Komparatívny výskum detskej lexiky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2011): *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul.
- VAŇKOVÁ, I. (2007): *Nádoba plná řeči. (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- VAŇKOVÁ, I. – ČURDOVÁ, V. (2014): Čelem k teorii pojmových profilů: nové možnosti slovníkového výkladu somatismů. In: *Didaktické studie*, 6/1, 66 – 78.

WIERZBICKA, A. (2014): *Sémantika: elementární a sémantické univerzální jednotky*. Praha: Karolinum.

Pramene

BERNOLÁK, A. (1825): *Slowár Slowenský Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský. Tomus I. A – I*. Budaë: Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricæ.

HABOVŠTIAKOVÁ, K. (1990): *Človek v zrkadle frazeológie*. Bratislava: Tatran.

HABOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E. (1996): *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda.

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. K – N (1992). Red. M. Majtán et al. Bratislava: Veda.

JAROŠOVÁ, A. (ved. red.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda.

KRÁLÍK, L. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.

KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2003). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.

MACHEK, V. (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, s. 354 – 355.

MEĽNYČUK, O. S. (hl. red.) (1989): *Etymologičnyj slovnyk ukrajins 'koi movy. Tom 3*. Kyjiv: Naukova dumka, 413 – 414.

REJZEK, J. (2015): *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. II. L – O (1960). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY (2004). Red. M. Pisárčiková. 3. nezm. vyd. Bratislava: Veda.

ZÁTURECKÝ, A. P. (1974): *Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Internetové zdroje

[1], [4] Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk> (cit. 3. 11. 2021).

[2], [3] Slovenský národný korpus – web-5.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2020. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk/web.html> (cit. 4. 3. 2022).

[5] Życie religijne w Polsce. Na podstawie badania spójności społecznej 2015. Dostupné na: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5500/3/1/1/bss_folder_zycie_religijne.pdf (cit. 3. 11. 2021).

[6] Cirkvi a náboženské spoločnosti. Dostupné na: <https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2019/12/veriaci.pdf> (cit. 3. 11. 2021).

FREKVENCIA KRSTNÝCH MIEN V MULTIKONFESIONÁLNOU URBÁNNOM PROSTREDÍ V ROKOCH 1791 – 1890 (NA PRÍKLADE MESTA PREŠOV)

Kristína Volovská

*Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1B, Ružomberok
E-mail: kristinavolovska@gmail.com*

VOLOVSKÁ, K. (2022): The Frequency of First Names in a Multi-Religious Urban Environment in the Years 1791 – 1890 (with an Example of the Town Prešov). In: *Slovenská reč*, 87/2, 33 – 61.

Abstract: This study analyses the frequency of first names in selected religions in the town Prešov analyzing the church registers of catholic, evanjelic and orthodox church in 19th century by concentrating on the years 1791 to 1890. The purpose of this text is to analyse the most frequent first names in a multi-religious environment and a comparison of the three churches developing side by side in closed urban system. The supporting questions also cover the most frequent birth names of twins/triplets and illegitimate children. The results of a research from the town Prešov are confronted with similar studies from the area of north Hungary whereby the research gains an over-regional dimension.

Keywords: first names, multi-religious environment, history of towns, 19th century, Prešov.

Článok v skratke:

- V príspevku sústredíme pozornosť na frekvenciu krstných mien vo vybraných konfesiách v meste Prešov. Zaoberáme sa rokmi 1791 – 1890.
- Evidujeme najfrekventovanejšie i menej frekventované chlapčenské i dievčenské krstné mená. Všimame si aj raritné mená, resp. mená ktoré sa vyskytovali len zriedka.
- Sledujeme používanie mien v závislosti od cirkevného kalendára. Výskum frekvencie krstných mien dotvárajú aj analýzy mien viacpočetných detí (dvojčiek, prípadne trojičiek) a nemanželských detí.
- Výsledky výskumu poskytujú počty samotných mien, ale najmä interpretované príčiny: čím bol výber mien motivovaný, ako sa výber krstných mien v priebehu storočí menil, kto dostával viacčlenné mená a či nemanželské deti nosili mená odlišné od majority.

1. ÚVOD

V predloženej štúdiu obraciame pozornosť na frekvenciu krstných mien v meste Prešov v 19. storočí na základe analýzy cirkevných matrík pokrstených troch konfesionálne odlišných farností, a to rímskokatolícku, gréckokatolícku a evanjelickú. Zaoberáme sa 100-ročným časovým úsekom, konkrétne rokmi 1791 – 1890. Pri gréckokatolíckej konfesii skúmame obdobie až od roku 1792, keďže rok 1791 chýba. Dôvodom výberu týchto cirkví bolo ich silné zastúpenie v meste a tiež dochova-

nosť ich prameňov. Toto obdobie delíme na menšie časové periódy, pre ktoré platia presné charakteristiky a vďaka ktorým môžeme podrobnejšie sledovať jednotlivé zmeny pri dávaní mien.

Analyzované zápisy krstných matrik, ktoré sú dostupné na stránke familyse-arch.org, sme najprv excerpovali a štatisticky spracovali. Výsledné číselné údaje zo skúmaných vzoriek uvádzame v tabuľkách, ktoré sa nachádzajú nižšie. Venujeme sa frekvencii a zmenám krstných mien, ale prostredníctvom toho odkrývame pomerne frekventovaný diapazón historicko-demografických otázok. Okrem analýzy prameňa predstavujeme počty narodených, ich vzájomný pomer (index maskulinity), podiel nemanželských detí, zastúpenie detí viacpočetných¹ a otvárame aj problematiku posthumných narodení. Okrem toho o vyššie spomenutých farnostiach a ich populáciách interpretujeme aj poznatky o zmenách v religiozite obyvateľstva, o hospodárskych, ekonomických, politických a iných okolnostiach, ktoré boli pre túto dobu charakteristické.

Informácie týkajúce sa tejto problematiky na Slovensku nám poskytujú viacerí autori. Avšak témou krstných mien sa jednak zaoberajú predstavitelia lingvistiky venujúci sa onomastike a jednak historici, ktorí pracujú s cirkevnými matrikami či inými príbuznými štatisticky analyzovateľnými prameňmi. Výskum frekvencie krstných mien je integrálnou súčasťou konceptu kultúrnych dejín, tak ako ju formovala nemecká škola „Kulturgeschichte“ už od 70. rokov 20. storočia.² A preto je úzko prepojená aj s historickou a kultúrnou antropológiou, etnografiou a dejinami mentalít (bližšie Burke 2005). Téma je stále aktuálna a v zahraničí sa jej autori kontinuálne venujú. Ako príklad môže poslúžiť monografia S. Haynesovej *Etruscan Civilization: A Cultural History* (2000). V tom istom roku vyšiel aj článok tematizujúci problematiku rodných mien *Trends and Causes of Cultural Modernization: An Empirical Study of First Names* (Gerhards – Hackenbroch 2000, s. 501 – 531). Východiská o kultúrnej histórii nám poskytujú napríklad aj novšie práce J. Gerhardsa (2017).

Viaceré metodické inšpirácie a teoretické východiská nám poskytli predstavitelia lingvistiky. Zo slovenských autorov venujúcich sa téme je nutné spomenúť K. Habovštiakovú a jej štúdiu *Frekvencia a motivácia výberu rodných mien na Slovensku v minulosti a v súčasnosti* (1980, s. 305 – 315) a M. Majtána s M. Považajom (1998), ktorí pracovali s výpismi z matrik a voličskými zoznamami. Spracovaniu súčasných mien, resp. mien z konca 20. storočia sa venoval J. Krško (2001, s. 14 – 25).

Teoretické východiská pre náš výskum sme prebrali od P. Šoltésa (2015). Na vysokých školách (napr. na Katedre histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku) vznikali záverečné práce s danou tematikou aj v minulosti. Odvolávame sa aj na tieto diplomové práce a komparujeme naše výsledky (Golian

¹ Pod pojmom viacpočetné deti rozumieme dvojčiky, trojičky atď.

² Bližšie o koncepte kultúrnych dejín pozri napríklad Zelinsky 1970, s. 743 – 769.

2010; Mušáková 2011; Strišková 2010; Tarasovičová 2010; Zemková 2010). Z novších výskumov matrik nemožno nespomenúť J. Goliana a jeho monografiu *Život ľudu detvianského: historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpolaní v dlhom 19. storočí* (2019).

Z nášho výskumu, ale aj z výskumov hore spomenutých autorov vyplýva, že móda mien sa neustále mení a krstné mená podliehajú celospoločenskému daniu, ktorému sa často prispôsobujú.

2. PRAMENE A METÓDY VÝSKUMU

Vo všetkých spomenutých cirkvách bolo spolu pokrstených 35 067 novorodencov. Z toho chlapcov sa narodilo 17 978, čo predstavuje 51,27 % zo všetkých narodených, a 17 089 dievčat (48,73 %). Vo vyjadrení indexom maskulinity to predstavuje 105,2. Stredná hodnota indexu maskulinity by mala byť 104 až 107 chlapcov na 100 dievčat. Avšak vyskytli sa aj záznamy, ktoré sme nevedeli analyzovať (neboli čitateľné), preto sme ich do štatistiky nezarátali. V spôsobe vedenia jednotlivých matrik nachádzame značnú rozmanitosť a nejednotnosť.³

V tomto storočnom skúmanom materiáli rímskokatolíckej cirkvi je zapísaných 25 034 detí, z toho chlapcov 12 597 a 12 437 dievčat, čo vo vyjadrení indexom maskulinity predstavuje 101,3. V skúmaných matričných knihách evanjelickej cirkvi bolo v danom období zapísaných 6582 detí. Z týchto novorodencov je chlapcov 3571 a 3011 dievčat, čo vo vyjadrení indexom maskulinity predstavuje 118,6.⁴ Podľa skúmaného pramenného materiálu gréckokatolíckej cirkvi sa v tejto cirkvi narodilo 3451 detí. Viac sa narodilo chlapcov, a to 1810. Dievčat je 1641. Indexom maskulinity to predstavuje 110,3.⁵

Základným cieľom práce je zachytiť, opísať a interpretovať zmeny frekvencie krstných mien v skúmaných farnostiach Prešova. Bližšie analyzovať obdobia, keď sa mená začali meniť pod vplyvom dobových udalostí a najmä aké okolnosti vplývali na predpokladané zmeny v množine preferovaných krstných mien. Ako tieto udalosti zasiahli do spoločnosti a aké premeny v dôsledku nich začali. Preto jednou

³ Spočiatku boli skúmané matriky písané po latinsky. Po uplatnení maďarizačných zákonov boli údaje zapisované v maďarskom jazyku. Menilo sa aj záhlavie zápisu (pri zázname pokrsteného dieťaťa bol uvedený deň narodenia, meno dieťaťa, mená rodičov a krstných rodičov a meno kňaza, ktorý krst vykonal, inokedy pribúdali/ubúdali kolónky, napr. manželský/rodinný stav, miesto, náboženstvo a pod.), resp. zmenilo sa len poradie niektorých rubrik. Mená z matrik nie sú prevzaté v pôvodnej podobe, ale sú prepísané do slovenskej podoby.

⁴ Z matrik vyplýva, že v období 1791 – 1820 sa v evanjelickej cirkvi narodilo 892 dievčat a 1008 chlapcov. V druhej dekáde 1821 – 1850 sa narodilo 1044 dievčat a 1218 chlapcov. V rokoch 1851 – 1890 sa narodilo 1075 dievčat a 1345 chlapcov.

⁵ Od roku 1792 – 1820 sa v gréckokatolíckej cirkvi narodilo 196 dievčat a 238 chlapcov. V ďalšej dekáde sa prišlo na svet 499 dievčat a 512 chlapcov a v poslednom skúmanom období sa narodilo 946 gréckokatolíckych dievčat a 1060 chlapcov.

z otázok je, aké sociálne, ale aj hospodárske faktory vplývali na výber mien. Modernizácia ako sociálny faktor má podľa Ľubomíra Liptáka štyri základné znaky: zmena tempa, čiže zrýchlenie politických, ekonomických a sociálnych zmien, ďalej zvýšená mobilita, oslabenie zdedených, rodových väzieb, čo je nahradené vlastnou voľbou, a racionalizácia (1996, s. 72).

Zmeny, ktoré sa začali uskutočňovať, súvisia predovšetkým s tereziánskymi a jozefskými reformami, keď dochádza k zlepšeniu občianskych slobôd, sekularizácii, náboženskej tolerancii, budovaniu občianskej spoločnosti a racionalizácii. Na základe toho, že ľudia sa viac pohybovali v priestore, prinášali domov nové myšlienky, poznatky, spôsoby života a oboznamovali sa aj s inými menami. Mohli slobodnejšie rozhodovať, mohli zmeniť zamestnanie, konfesiu a slobodnejšie sa rozhodovať aj pri výbere mena. Z hospodárskych faktorov je nutné spomenúť zrušenie nevoľníctva, poddanstva, rozvoj industrializácie a podnikateľstva, cestovanie a ďalšie. Na základe vyššie spomenutých činiteľov predpokladáme v storočnom skúmanom období badateľnú zmenu používaných mien.

Zaoberáme sa aj otázkou, do akej miery vplývali na rast počtu obyvateľov a aj počtu jednotlivých konfesií zákony vydávané v Uhorsku. Analyzujeme aj demografický a hospodársky dosah vojnových konfliktov, požiarov, povodní, epidémií na populáciu v Prešove. Dôležitý bol výskyt a doba týchto udalostí medzi obyvateľstvom. Svoje výsledky budeme analyzovať aj v kontexte zastúpenia jednotlivých konfesií. Svoje zistenia porovnáваме najmä so štúdiou P. Kónyu (1997).

Zaoberáme sa aj determinantmi, ktoré ovplyvnili výber mien. Otázkou je, do akej miery vplývali spoločenské, národné a rodinné tradície, konfesionálna príslušnosť či lokalita a geografické územie na výber mena. Venujeme sa aj otázke, ktoré skupiny detí dostávali zriedkavé mená. Poukazujeme na to, ako sa spomínané faktory postupom času vytrácajú.

V ďalších častiach sa zameriavame na štatistické spracovanie údajov z cirkevných matrik. Hľadáme odpovede na viaceré otázky: Ako sa vyvíjala frekvencia mien v danom období? Menili sa aj najfrekventovanejšie mená alebo zostali najpopulárnejšie tie isté? Ako vplývala multietnicita⁶ a multikonfesionálna Prešova na výber mien vo všetkých analyzovaných farnostiach súbežne? Výber mien komparujeme nielen medzi jednotlivými konfesiami, ale aj s inými územiaми na Slovensku. V záznamoch z cirkevných matrik sa okrem najfrekventovanejších mien zameriavame aj na raritné mená. Matriky nám umožňujú analyzovať aj mená dvojčiek. Na mieste je aj otázka nemanželských detí, ich počet voči legitímnym deťom, ich výskyt v rámci obdobia, ich mená.

⁶ Ako príklad národnostných pomerov v Prešove uvádzame rok 1863. Vtedy bolo v Prešove asi 10 300 obyvateľov, z toho bolo 800 Maďarov, 1200 Nemcov, 150 Rómov a menší počet ukrajinskej menšiny, ostatní boli Slováci. Z celkového počtu obyvateľstva tvorili Slováci 80 % (Hapák 1965, s. 53).

Keďže meno bolo znakom príslušnosti k istej konfesii, predpokladáme odlišné mená pri jednotlivých cirkvách. Usudzujeme to aj na základe faktu, že najmä protestantské cirkvi mali rezervovaný vzťah k svätcom. Očakávame rozširovanie diapazónu používaných mien a tiež rozširovanie používania viacčlenných mien, keďže vo viacerých výskumoch sa potvrdilo, že s prichádzajúcimi rokmi, najmä v druhej polovici 19. storočia, boli zoznamy mien bohatšie pre príchod nových mien z cudziny (väčšinou zo západných krajín). Myslíme si, že fenomén viacčlenných mien sa nerozšíril medzi predstaviteľov z nižšieho sociálneho prostredia, pretože takéto mená boli typické pre výsadné spoločenské vrstvy ako mešťania, šľachta, inteligencia a pod. S tým súvisí aj fakt, že sa chceli odlišiť od poddaných, preto dávali kombinácie viacčlenných mien typických skôr pre nobilitu. Z praktického hľadiska sa domnievame, že viacčlenné mená pozostávajúce z troch a viac mien sa budú objavovať zriedkavejšie ako kombinácie dvoch mien.

Domnievame sa, že odlišne budú vyzerať mená detí viacpočetných a mená nemanželských detí na konci 18. a na konci 19. storočia. Tento predpoklad súvisí s meniacimi sa spoločensko-kultúrnymi udalosťami, s novými panovníkmi a celkovo s inou atmosférou v krajine. Predpokladáme, že niektoré dvojčky dostávali mená, ktoré boli charakteristické pre dvojice postáv (napr. Cyril a Metod, Peter a Pavol a pod.) z cirkevného kalendára. Očakávame, že nemanželské deti budú mať odlišné mená ako majorita, keďže tieto deti boli nelegitímne a spoločnosť ich chcela aj takýmto spôsobom vyčleniť (Šoltés 2010a, s. 50 – 51).

Štúdiou sa usilujeme doplniť, ale aj priniesť nové vedomosti o Prešove v 19. storočí. Dobovú atmosféru sa snažíme doplniť štatistickými údajmi z cirkevných matrik a príkladmi vyberanými na základe kultúrno-antropologického prístupu. Téma krstných mien otvára osobitný priestor na ďalšie skúmanie.

3. NAJFREKVENTOVANEJŠIE KRSTNÉ MENÁ JEDNOTLIVÝCH KONFESIÍ MESTA PREŠOV V ROKOCH 1791 – 1890

Najfrekventovanejšie krstné mená jednotlivých konfesií mesta Prešov, ktoré sa v rokoch 1791 – 1890 vyskytli, sme rozdelili do troch kratších období: 1791 – 1820, 1821 – 1850 a 1851 – 1890. Tak nám vznikli tri pomyselné generácie s istými charakteristikami doby, pri ktorých vieme sledovať zmeny trendov mien. Prvú tridsaťročnú epizódu možno charakterizovať ako pojozefskú, bez výraznejších národno-emancipačných snáh spojených s krízami v krajine. Po smrti cisára Jozefa II. nastúpil na trón Leopold II. a po jeho krátkej dvojročnej vláde František I. K zhoršeniu situácie v habsburskej monarchii prispeli najmä vyčerpávajúce a neúspešné vojny s Francúzskom, z toho vyplývajúce zvyšovanie daní a ďalších odvodov, nedostatok niektorých komodít, obavy z nepokojov a povstaní. Dôsledkom toho bola strata dôvery obyvateľstva k vláde a radikalizácia spoločnosti. Situáciu neupokojil ani fakt,

že v rokoch 1811 – 1825 vládol František len prostredníctvom patentov, postupne vybudoval absolutistický režim, prostredníctvom ktorého potlačil nebezpečné myšlienky aj hnutia. Nezvolával ani uhorské snemy, preto uhorské stavy prejavovali pobúrenie (Kónya – Mrva 2013, s. 479 – 496).

Pre 20. až 40. roky 19. storočia je charakteristické zintenzívnenie procesov v národnom hnutí, ktoré vyvrcholili revolúciou. Zásluhou národne orientovaných predstaviteľov došlo k znovuoobjaveniu mien slovanského pôvodu. Spočiatku sa tieto mená šírili len v kruhoch slovenskej inteligencie (evanjelickí duchovní, učitelia a pod.). Objavovali sa aj v dielach s národnou tematikou, ako napr. Kollárova *Slávy dcéra* a Holého *Svätopluk, Cyrillo-Methodiada*. Známý je výlet na hrad Devín, kde štúrovci prijali slovanské mená, ktorými sa identifikovali so slovanskými koreňmi. Následne národné mená dávali aj svojim deťom. Postupne pribúdali mená z panteónu slovanských panovníkov a svätcov. Neskôr sa dostali medzi širšie spektrum populácie – roľníkov, ale aj mešťanov. Rozšírili sa najmä vďaka nižšej inteligencii (učiteľom, kňazom) (Šoltés 2015, s. 241 – 243).

Posledná etapa je spojením neoabsolutizmu, snáh slovenského národného hnutia a hlavne maďarizácie. V tomto období istá časť spoločnosti preferovala mená slovanského pôvodu. V 60. rokoch dochádza k rozšíreniu slovanských mien, pretože sa dostali do tlačenej kalendára (Šoltés 2010b, s. 24). Avšak v tomto období môžeme výraznejšie očakávať výskyt maďarských mien. K zmene dochádza po rakúsko-uhorskom vyrovaní z roku 1867 a po národnostnom zákone z roku 1868. Boli veľkým sklamaním pre nemaďarské národnosti, pretože z Uhorska sa formálne stal jednotný a nedeliteľný národ s úradným jazykom maďarčinou. Národnostný útlak sa už len stupňoval (Kónya – Mrva 2013, s. 618 – 619). Od týchto vyššie spomenutých faktorov závisel aj vývin konfesijných pomerov a s tým aj výber mien pre novonarodené deti.

3.1. CHLAPČENSKÉ MENÁ

V študovanom súbore rozlišujeme novorodencov podľa pohlavia. Zo skúmaného materiálu sme vybrali desať mien, ktoré boli najfrekvencovanejšie. Z uvedených výsledkov v tabuľkách vyplýva, že najpopulárnejšími chlapčenskými menami počas celého skúmaného obdobia naprieč všetkými analyzovanými farnosťami boli mená *Ján* a *Andrej*. Meno *Ján* bolo najmenej zastúpené v rímskokatolíckej cirkvi (9,1 %), viac v evanjelickej (10,0 %) a najvýraznejšie v gréckokatolíckej cirkvi (13,9 %). Menom *Andrej* bolo pokrstených u rímskokatolíkov 5,8 %, u evanjelikov 7,2 % a u gréckokatolíkov 7,0 % chlapcov. Zmena nastáva pri treťom najčastejšie udeľovanom mene. Kým v evanjelickej a gréckokatolíckej konfesii prevažuje meno *Štefan* (3,1 % a 5,8 %), v rímskokatolíckej je tretím najpočetnejším menom *Jozef* (5,6 %). Menom *Štefan* v rímskokatolíckej cirkvi bolo pokrstených 4,9 % chlapcov.

Medzi ďalšie najpopulárnejšie mená, ktoré využívali všetky tri cirkvi patria *Michal*, *Juraj* a *Karol*. Menom *Michal* bolo pokrstených 1,7 % rímskokatolíkov, 2,4 % evanjelikov a 4 % gréckokatolíkov. Meno *Juraj* v rímskokatolíckej cirkvi malo zastúpenie 1,6 %, potom nasledovala evanjelická cirkev (2,5 %) a dominanciu medzi konfesiami malo v gréckokatolíckej cirkvi (2,6 %). Najväčšie zastúpenie mena *Karol* mali rímskokatolíci (1,6 %), za nimi nasledovali evanjelici s podielom 0,9 % a gréckokatolíci, kde meno *Karol* predstavovalo iba 0,8 %. Mená, ktoré boli charakteristické len pre jednotlivé konfesie, boli príznačne nižším podielom zastúpenia a z hľadiska frekvencie sú medzi nimi malé rozdiely: *Alexander* a *František* (rímskokatolíci 0,6 %, gréckokatolíci 0,6 %), *Matej* (evanjelici 0,9 %, gréckokatolíci 0,5 %), *Anton* (rímskokatolíci 0,6 %) a *Samuel* a *Ludovít* (evanjelici 1,3 % a 0,5 %).

Predtým ako priblížime zastúpenie mien jednotlivých konfesií v časových intervaloch, je nutné podotknúť, že vo všetkých týchto cirkvách počas celého obdobia dominovalo meno hebrejského pôvodu – *Ján*. Aj slovenský historik P. Šoltés vo svojej analýze zdôrazňuje, že meno *Ján* bolo až do polovice 20. storočia najfrekvencovanejším chlapčenským menom, a to bez ohľadu na oblasť a konfesiou (2010a, s. 48). Aj našim výskumom sa potvrdilo, že v rámci všetkých skúmaných časových období bolo toto meno najfrekvencovanejšie a jeho počet mal rastúcu krivku hodnôt.

V prvom (1791 – 1820) a treťom (1851 – 1890) období sa v rímskokatolíckej cirkvi stalo druhým najpopulárnejším menom *Jozef*. S výnimkou rokov 1821 – 1850, keď frekvencia používania tohto mena klesla a viac chlapcov dostalo meno *Andrej*. Tretím najpopulárnejším menom bolo posledné dve dekády meno *Štefan*, do roku 1820 to bol *Andrej*. Ak sa pozrieme na hodnoty, ktoré sa vyskytujú v jednotlivých intervaloch, tak vidíme, že zastúpenie väčšiny mien vzrastalo priamoúmerne so stúpaním počtu narodených. Avšak výnimkou sú mená *Michal* a *Juraj*, ktorých používanie v rámci celého obdobia postupne klesalo.

Zaznamenali sme aj nástup nových mien, ako *Karol*, *František* a *Alexander*. Ak sa pozrieme do tabuľky 1 vidíme, že častejšie sa tieto mená vyskytovali v druhej polovici 19. storočia. Posledné dve najmenej frekvencované mená boli *Anton* a *Alexander*. Medzi týmito menami badať len minimálne rozdiely týkajúce sa výskytu v jednotlivých obdobiach. Meno *Anton* sa v tabuľkách 2 a 3 neobjavilo. Príčinou toho môže byť fakt, že protestantské cirkvi oslabili kultúrne väzby s katolíckym prostredím a bránili rozšíreniu nových mien z cudziny, najmä z Talianska, Španielska, v rámci šírenia barokovej zbožnosti. Medzi takéto mená patrili aj *Ambróz*, *Augustín*, *Ferdinand*, *Filip*, *Tobiáš* a *Vincent* a nižšie uvedený *Ignác* (Šoltés 2015, s. 239). Vzhľadom na to je aj zoznam mien ostatných konfesií kratší. Na ďalších miestach, ktoré tabuľka už nezobrazuje, s hodnotami nad sto pokrstených chlapcov, sa nachádzali mená *Július*, *Ludovít*, *Imrich* a *Ignác*.

Tab. 1 Najfrekventovanejšie chlapčenské mená v rímskokatolíckej cirkvi mesta Prešov

Meno	1791 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Ján	619	802	858	2279
Andrej	373	514	563	1450
Jozef	401	411	582	1394
Štefan	177	471	574	1222
Michal	189	144	98	431
Juraj	158	136	105	399
Karol	57	124	207	388
František	60	83	145	288
Anton	34	44	77	155
Alexander	12	54	86	152

Zdroj: Cirkevné matriky rímskokatolíckej farnosti Prešov

Rozdiel medzi rímskokatolíckou a evanjelickou cirkvou badať už pri druhom najfrekventovanejšom mene, ktorým v evanjelickej cirkvi počas celého skúmaného obdobia bolo meno *Andrej*. Prvé desaťročia používanie mena *Jozef* klesalo, avšak vidíme, že v posledných rokoch jeho popularita opäť vzrástla. Zaujímavý vývoj malo meno *Samuel*. Je to meno, ktoré sa v ostatných spomínaných cirkvách v uvedených tabuľkách neobjavilo, a to preto, lebo evanjelici nebudovali kult kresťanských (katolíckych) svätcov a používali aj takéto starozákonne mená (Golian 2008, s. 15). *Samuel* bol v úvodných rokoch tretím najfrekventovanejším menom, no od 20. rokov 19. storočia sme zaznamenali rapídny pokles jeho používania. Tu sa dostalo do popredia meno *Štefan*, ktoré bolo vyberané chlapcom tiež počas celého sledovaného obdobia, ale od roku 1821 sa stalo tretím najpoužívaným.

Aj nasledujúce mená *Juraj* a *Michal* mali podobný trend. Obidve mená mali kolísavé zastúpenie. Medzi evanjelikmi sa vyskytovali približne rovnako, išlo o štvrté a piate najfrekventovanejšie meno. Všetky spomenuté mená evanjelickej cirkvi boli prakticky najrozšírenejšími chlapčenskými menami na celom území dnešného Slovenska, a to naprieč všetkými konfesiami.⁷ Podobný kolísavý vývoj malo aj meno *Matej*, ktorého popularita v posledných rokoch mierne stúpala. Posledné dve mená v tabuľke *Karol* a *Ludovít* mali odlišný vývoj výskytu. Meno *Karol* sa oproti úvodným rokom používalo čoraz menej. V rokoch 1851 – 1890 dostalo toto meno

⁷ Ako príklad môžeme uviesť mesto Púchov v 19. storočí, kde medzi najfrekventovanejšie evanjelické chlapčenské mená patrili *Ján*, *Juraj*, *Andrej* a *Štefan*, ale aj mená ako *Ondrej* a *Pavol*, ktoré sa do našej tabuľky nedostali (Mušáková 2011, s. 25).

len deväť chlapcov. Na druhej strane sa pre evanjelikov meno *Ludovít* stávalo čoraz viac populárnejším, čo potvrdzujú aj stúpajúce hodnoty uvedené v tabuľke, kým pri ostatných konfesiách sa do rebríčka desiatich najfrekventovanejších mien nedostalo.

Tab. 2 Najfrekventovanejšie chlapčenské mená v evanjelickej cirkvi mesta Prešov

Meno	1791 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Ján	199	220	240	659
Andrej	130	156	185	471
Štefan	45	67	95	207
Juraj	49	59	56	164
Michal	45	61	52	158
Jozef	28	24	47	99
Samuel	67	11	6	84
Matej	17	12	33	62
Karol	27	22	9	58
Ludovít	2	8	24	34

Zdroj: Cirkevné matriky evanjelickej farnosti Prešov

Pri pohľade na tabuľku 3, ktorá hovorí o najfrekventovanejších menách v gréckokatolíckej cirkvi, vidíme, že rovnako ako pri rímskokatolíckoch i evanjelikoch sa najfrekventovanejšími menami stali *Ján* a *Andrej*, s výnimkou druhej polovice 19. storočia, keď meno *Andrej* vystriedalo meno *Štefan*, pri ktorého hodnotách výskytu vidíme, že stúpал s rastúcim počtom narodených. Tieto mená boli u gréckokatolíkov najfrekventovanejšie aj v niektorých ďalších lokalitách.⁸ Podobne ako pri evanjelikoch meno *Jozef* kleslo v rebríčku najfrekventovanejších mien v porovnaní s rímskokatolíckymi, ale aj napriek tomu si zachovalo rastúcu krivku hodnôt. Zaujímavý je aj fakt, že aj pri nasledujúcich menách *Michal*, *Juraj*, *Karol* a *František* sme pri troch obdobiach zaznamenali ich stúpajúcu tendenciu. Iná situácia nastáva pri menách *Alexander* a *Matej*, pri ktorých sme zaznamenali kolísavú frekvenciu. Meno *Alexander* sa vyskytlo do začiatku 50. rokov len trikrát, zatiaľ čo od polovice 19. storočia takéto meno dostalo až devätnásť novonarodených chlapcov. Pri mene *Matej* je zrejme, že toto meno nebolo veľmi populárne, o čom svedčia aj nízke hodnoty uvedené v tabuľke.

Ako posledné (desiate) najfrekventovanejšie meno u gréckokatolíkov uvádzame meno *František*, ktoré nachádzame aj v rebríčku rímskokatolíckej cirkvi, zatiaľ

⁸ Vo farnosti Drienica (okres Sabinov) boli v 19. storočí tiež najpoužívanéjšie mená *Ján*, *Andrej* a *Štefan*, potom nasledovali *Michal* a *Juraj* (Tarasovičová 2010, s. 29).

čo u evanjelikov o tomto mene ako o jednom z najpopulárnejších nemožno hovoriť. Mená *Alexander*, *František* a *Karol* tvoria osobitnú kategóriu, keďže sa tieto mená v gréckokatolíckom prostredí začali vo väčšej miere používať v rokoch 1851 – 1890. Kým v prvej polovici 19. storočia bolo meno *Alexander* udelené len trom chlapcom, v druhej polovici storočia toto meno dostali až devätnásť chlapci. Podobne to bolo aj s menom *František*, do 50. rokov bolo toto meno vybrané dvom chlapcom, neskôr až trinástim. Pri mene *Karol* badať menšie stúpanie hodnôt, do roku 1850 dostalo toto meno desať chlapcov, po tomto roku šesťnásť chlapcov.

Tab. 3 Najfrekventovanejšie chlapčenské mená v gréckokatolíckej cirkvi mesta Prešov

Meno	1792 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Ján	93	157	229	479
Andrej	37	92	114	243
Štefan	15	60	124	199
Jozef	16	61	84	161
Michal	30	45	63	138
Juraj	11	34	44	89
Karol	4	6	16	26
Alexander	2	1	19	22
Matej	8	4	6	18
František	1	1	13	15

Zdroj: Cirkevné matriky gréckokatolíckej farnosti Prešov

3.2. DIEVČENSKÉ MENÁ

Pri dievčenských menách vo všeobecnosti platí, že výber krstných mien pre dievčatá bol užší ako pre chlapcov, a to bez ohľadu na konfesiú (Šoltés, 2010a, s. 50). Tak ako pri chlapčenských menách, tak aj pri dievčenských menách vidíme pri jednotlivých konfesiách disparátnosť. Rozdiel badať už pri prvom najfrekventovanejšom mene. Kým pri rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi to bolo meno *Mária* (14,5 % a 18,1 %), tak u evanjelikov sa stalo najpopulárnejším menom meno *Anna* (8,3 %). Príčinu treba vidieť v absencii mariánskeho kultu u evanjelikov. *Anna* bola v ostatných dvoch cirkvách druhým najčastejšie dávaným menom: u rímskokatolíkov 8,5 % a u gréckokatolíkov 10,5 % dievčat. Ako *Mária* bolo pokrstených 6,6 % evanjelických dievčat.

Pri nasledujúcich menách za celé skúmané obdobie možno vidieť väčšiu rozdielnosť ich zastúpenia. Meno *Zuzana* bolo najviac prítomné u rímskokatolíkov (2,2 %), u evanjelikov bolo týmto menom pokrstených 1,3 % a u gréckokatolíkov

1,4 % dievčat. Meno *Alžbeta* malo v rímskokatolíckej cirkvi podiel 0,9 %, dominanciu malo v evanjelickej konfesii 3,8 % a gréckokatolícka cirkev mala rovnaký podiel ako rímskokatolíci. Menom *Barbora* bolo pokrstených 2,0 % rímskokatolíkov, 2,8 % evanjelikov a 2,5 % gréckokatolíkov. Posledné meno, ktoré sa dostalo medzi desať najfrekventovanejších vo všetkých konfesiách, bolo meno *Juliána*. Najväčšie zastúpenie tohto mena mali rímskokatolíci – 1,1 % dievčat. Týmto menom bolo pokrstených aj 0,3 % evanjelických a 0,8 % gréckokatolíckych dievčat.

Menšie zastúpenie mali mená, ktoré sa vyskytovali len pri niektorých konfesiách. K takýmto menám patria: *Katarína* (rímskokatolíci 1,0 %, gréckokatolíci 1,0 %), *Terézia* (rímskokatolíci 0,8 %, evanjelici 0,5 %), *Žofia* (rímskokatolíci 0,4 %, gréckokatolíci 0,4 %) a *Dorota* (evanjelici 0,7 %). Medzi menej populárne mená zaradujeme *Veroniku*, *Rozáliu*, *Karolínu* a *Helenu*, pretože ich zastúpenie neprekročilo hranicu 1,0 % a boli príznačné len pre jednotlivé konfesie: *Veronika* – rímskokatolíci 0,5 %, *Rozália* (*Róza*) – evanjelici 0,5 %, *Karolína* – evanjelici 0,4 % a *Helena* – gréckokatolíci 0,7 % dievčat. Práve rozdrobenosť používaných mien spôsobila primálne percentuálne zastúpenie prvých 10 najfrekventovanejších mien.

Dievčatám z rímskokatolíckej cirkvi boli najčastejšie dávané mená *Mária* a *Ana*.⁹ S počtom narodených dievčat priamoúmerne rástli aj hodnoty týchto mien. V nami skúmanom materiáli nachádzame aj podobné varianty mena *Mária*, ako *Marianna* a *Marína*. Do polovice 19. storočia bolo u rímskokatolíkov tretie najfrekventovanejšie meno *Zuzana*. Keď sledujeme priebeh výskytu tohto mena, vidíme, že jeho hodnoty majú klesajúcu tendenciu. A preto ho v nasledujúcich rokoch vystriedalo meno *Barbora*, ktoré do druhého nami sledovaného obdobia bolo štvrtým najfrekventovanejším menom. Aj nasledujúce meno *Alžbeta* sa výraznejšie objavilo v prvej časovej perióde. V polovici storočia sme zaznamenali pokles, ktorý trval až do konca storočia. Ďalšími obľúbenými menami v rímskokatolíckej cirkvi boli mená *Terézia* a *Katarína*. Ak sa pozrieme do tabuľky 4, vidíme mierne rozdiely týkajúce sa ich výskytu do roku 1850. Avšak v poslednom časovom intervale je ich výskyt odlišný. Meno *Terézia* sa po miernom poklese v druhej dekáde objavovalo stále menej frekventovane, až v posledných sledovaných rokoch kleslo na desiate miesto najfrekventovanejších mien.

Na druhej strane sa meno *Katarína* stávalo čoraz populárnejším a v rokoch 1851 – 1890 sa stalo štvrtým najfrekventovanejším menom v rámci rímskokatolíckej cirkvi. Toto meno bolo vo všeobecnosti jedným z najobľúbenejších.¹⁰ Zaujímavý

⁹ Tieto mená patrili k najrozšírenejším menám na území celého dnešného Slovenska, a to v iných náboženských skupinách. Ako príklad môžeme použiť rímskokatolícku farnosť Sabinov v 19. storočí a gréckokatolícku farnosť Jarabina v 19. storočí. Preto spomínané mená predstavujú byť indikátorom konfesionálnej identity (Tarasovičová 2010, s. 41 a 47).

¹⁰ Napríklad v rokoch 1790 – 1870 patrilo meno *Katarína* v obci Lukáčovce medzi tri najpoužívannejšie (Zemková 2010, s. 27 – 28).

vývin malo meno *Juliána*. V úvodných a posledných rokoch zaujala *Juliána* pozíciu tretieho najmenej používaného mena. V druhej časovej perióde sme zaznamenali zmenu, keď sa toto meno stalo piatym najpoužívanejším. Ostatné dve mená v tabuľke *Žofia* a *Veronika* mali podobný vývoj výskytu. Ak sa pozrieme do tabuľky 4, vidíme, že obe mená sa do roku 1850 používali veľmi málo. No v druhej polovici 19. storočia sa stávali čoraz viac populárnejšími. Meno *Veronika* sa objavilo len v tabuľke rímskokatolíckej cirkvi. Ide o podobnú situáciu ako pri chlapčenských menách, keď takéto mená ako *Veronika*, ďalej *Cecília*, *Júlia*, *Klára* a iné boli importované z cudziny a práve rímskokatolícka cirkev sa im nebránila a prebrala ich (Šoltés 2010a, s. 44). Každé z mien *Helena*, *Jozefína* a *Rozália* (*Róza*) dostalo vyše sto dievčat, ale tie sa do tabuľky nedostali.

Tab. 4 Najfrekventovanejšie dievčenské mená v rímskokatolíckej cirkvi mesta Prešov

Meno	1791 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Mária	838	1224	1557	3619
Anna	585	699	852	2136
Zuzana	246	203	95	544
Barbora	149	196	161	506
Juliána	51	126	88	265
Katarína	60	65	131	256
Alžbeta	116	65	52	233
Terézia	72	69	47	188
Veronika	2	8	125	135
Žofia	6	10	91	107

Zdroj: Cirkevné matriky rímskokatolíckej farnosti Prešov

Pri pohľade do tabuľky 5, ktorá zachytáva frekvenciu krstných mien dievčat evanjelickej cirkvi, vidíme rozdiely oproti už vyššie spomínaným rímskokatolíckym menám. V prípade evanjelikov sa najfrekventovanejším menom počas prvých dvoch časových intervalov stalo meno *Anna*. No v polovici 19. storočia sa používanie spomínaného mena obmedzilo a častejšie sa začalo vyskytovať meno *Mária*. Udeľovanie tohto mena rástlo priamoúmerne so zvyšovaním natality, svoj vrchol dosiahlo v posledných rokoch, a tak sa stalo suverénne najpoužívanejším menom dievčat evanjelickej cirkvi. Do roku 1820 druhým najfrekventovanejším menom bola *Alžbeta*. Avšak v druhej nami sledovanej perióde poklesla až na štvrté miesto, ale po tomto miernom poklese v 50. rokoch sa stávala do konca 19. storočia čoraz populárnejšou.

Ďalším častým menom medzi evanjelickými dievčatami bolo meno *Barbora*. V rokoch 1821 – 1850 sa používanie tohto mena rozšírilo, ale v nasledujúcom období počet dievčat, ktoré dostali toto meno, klesal. Zaujímavosťou je, že aj väčšina ďalších dievčenských mien u evanjelikov mala klesajúcu krivku hodnôt: *Zuzana*, *Rozália* (*Róza*), *Terézia* a *Karolína*. Podiel týchto „tradičnejších“ mien klesal po tom, čo vzrastalo zastúpenie nových mien. Medzi ne patrilo meno *Dorota*. Toto meno (aj meno *Mária*) malo neustálu tendenciu rastu. Ešte do roku 1821 bolo toto meno siedme najpoužívanejšie, no v nasledujúcom období sme zaznamenali prudký vzostup jeho používania, keď dosiahlo maximum. Mierny rast zaznamenalo aj meno *Juliána*, ale aj napriek tomu sa toto meno nestalo až takým populárnym ako vyššie spomenuté mená. V iných lokalitách v tomto období bol rebríček najpopulárnejších evanjelických dievčenských mien rozdielny.¹¹

Tab. 5 Najfrekventovanejšie dievčenské mená v evanjelickej cirkvi mesta Prešov

Meno	1791 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Anna	161	197	187	545
Mária	74	139	224	437
Alžbeta	79	74	99	252
Barbora	53	76	55	184
Zuzana	45	25	15	85
Dorota	12	14	21	47
Rozália	33	2	1	36
Terézia	22	8	2	32
Karolína	12	11	1	24
Juliána	7	8	8	23

Zdroj: Cirkevné matriky evanjelickej farnosti Prešov

Rímskokatolícke aj gréckokatolícke prostredie malo rovnaké prvé dve najfrekventovanejšie dievčenské mená. V najväčšej oblúbe bolo meno Matky Božej – *Mária* a meno matky Panny Márie – *Anna*. V celom storočnom období bolo tretie najpoužívanejšie meno *Barbora*. Pri hodnotách výskytu týchto mien vidíme, že stúpali s rastúcim počtom narodených. Vzrastajúco-klesajúcu tendenciu sme zaznamenali pri mene *Zuzana*. Najviac *Zuzán* sa rodilo v druhom sledovanom období. Meno *Alžbeta* kontinuálne dostávali dievčatá počas celého sledovaného obdobia. Aj na-

¹¹ Najrozšírenejšími dievčenskými menami v evanjelickej farnosti Turičky boli *Helena*, *Mária*, *Dorota* a *Katarína* (Golian 2010, s. 63).

priek tomu, že toto meno malo mierne vzrastajúce hodnoty, tak v posledných rokoch sa z krstných matrik vytrácalo, klesalo podielom, pretože počet narodených bol vyšší ako počet nositeľiek tohto mena, a preto sa stalo až desiatym najfrekventovanejším menom. Aj nasledujúce mená *Katarína* a *Juliána* mali podobný vývoj výskytu. Kým *Katarína* a *Juliána* sa v prvej časovej perióde objavili menejkrát ako *Alžbeta*, od roku 1851 boli, naopak, populárnejšie.

Pri gréckokatolíckych dievčenských menách sa stretávame aj s menom *Helena*. Do vyššie uvedených tabuliek ostatných dvoch cirkví sa toto meno nedostalo, naopak, u gréckokatolíkov sa používanie tohto mena rozšírilo, keď v prvých šesťdesiatich rokoch výskumu dostali toto meno len tri dievčatá, tak v porevolučných rokoch frekvencia tohto mena stúpala, a preto sa nachádza na štvrtom mieste obľúbenosti. Z tabuľky vyplýva, že s pribúdajúcimi rokmi sa rozširoval aj zoznam mien gréckokatolíckej cirkvi, ale aj napriek tomu skupina mien nebola taká rôznorodá ako v iných častiach Slovenska.¹² Pribudli mená ako *Dorota* a *Žofia*. V úvodných rokoch nedostalo žiadne dievča z gréckokatolíckej cirkvi ani jedno z týchto mien. Od 50. rokov až do roku 1890 sa ich výskyt výrazne rozšíril a obe mená dosiahli zastúpenie v počte 13, čo predstavovalo 1,8 %.

Tab. 6 Najfrekventovanejšie dievčenské mená v gréckokatolíckej cirkvi mesta Prešov

Meno	1792 – 1820	1821 – 1850	1851 – 1890	Spolu
Mária	88	236	300	624
Anna	52	134	176	362
Barbora	12	33	42	87
Zuzana	10	24	16	50
Katarína	4	12	18	34
Alžbeta	9	10	12	31
Juliána	3	8	17	28
Helena	1	2	22	25
Dorota	0	2	13	15
Žofia	0	0	13	13

Zdroj: Cirkevné matriky gréckokatolíckej farnosti Prešov

V závere môžeme skonštatovať, že medzi všetkými krstnými menami boli v určitých obdobiach menšie i väčšie rozdiely. Z hľadiska celkového hodnotenia frek-

¹² Napríklad v gréckokatolíckej farnosti Jarabina v 19. storočí bol register mien odlišný ako v Prešove. Medzi desiatimi najfrekventovanejšími menami boli aj mená ako *Terézia*, *Marta*, *Elena* a *Eva* (Tarasovičová 2010, s. 47).

vencie výskytu mužských a ženských krstných mien nachádzame krstné mená, ktoré boli početne zastúpené vo všetkých troch cirkvách mesta Prešov, a teda neboli konfesionálne príznakové. Potom sa tu objavili mená, ktoré boli používané v rámci všetkých konfesií, avšak rozdiel bol v intenzite ich udeľovania. Naopak, niektoré mená sa vyskytli len v konkrétnej cirkvi, pre ktorú boli typické.

4. MENEJ FREKVENTOVANÉ MENÁ

Niektoré mená sa vyskytovali veľmi ojedinele. Ide o mená, ktoré sme zaznamenali len zriedka, a preto môžeme skonštatovať, že to boli raritné mená. Zo skúmaných matriek narodených detí sme zistili, že v danom období boli zriedkavejšie krsty s viacerými menami. Viaceré mená dostávali potomkovia rodín s vyšším sociálnym postavením, t. j. deti šľachty, duchovných predstaviteľov, ale aj deti, ktorých rodičia patrili do elity mestskej spoločnosti, to znamená medzi úradníkov, učiteľov či samotných mešťanov (Šoltés 2010a, s. 47). Keďže sa venujeme analýze matriek mesta Prešov, takýchto mien sa tu objavuje viacero, pretože spomínané vrstvy tu mali hojnejšie zastúpenie ako v dedinskom prostredí.

V Prešove identifikujeme v tomto období aj významné osobnosti, ktoré vybrali svojim deťom mená, ktoré by ich od ostatných rovesníkov odlišili. Príkladom rímskokatolíckej rodiny môže byť Karol Divald, vyštudovaný lekárnik, priekopník fotografovania, ktorý založil v Prešove prvú svetlotlačiareň¹³ v Uhorsku (Bartunek, 2003, s. 156, 160). So svojou prvou ženou Barborou Steinhübelovou mal tri deti: *Mariána Eduarda Jozefa, Irenu Rozáliu Máriu a Juliánu Rozáliu* (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1861 – 1868, 1868 – 1873, s. 90, 164, s. 306).

V literatúre sa nesprávne uvádza, že mali aj ďalšie deti. Avšak matriky dokazujú, že tie mal Karol Divald až po smrti svojej prvej manželky, so sestrou zosnulej Rózou Steinhübelovou.¹⁴ Manželia im dali tieto mená: *Kornélius Konštantín, Jozef Emil Štefan, Róza Magdaléna*, ktorá však zomrela (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1868 – 1873, 1873 – 1875, s. 427, 476, 527). V sledovanom období sa Divaldovcom narodili ešte dve dcéry, a to *Mária Magdaléna a Emília Jana* (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1875 – 1878, s. 36, 111).

Podobné mená ako Divaldovci dávali aj dobre situované rodiny spomedzi evanjelikov a gréckokatolíkov. Patrí sem maliar Ján Rombauer (Beňová 2010, s. 9),

¹³ Svetlotlač alebo heliografia je spôsob, ktorý umožnil zachytiť obraz na svetlocitlivú vrstvu. Práca so svetlotlačou umožnila robenie reprodukcii, fotokópií (Peciar 1959, s. 467 a 1964, s. 365).

¹⁴ Z krstných matriek sme zistili, že rodičmi oboch Divaldových manželiek boli Eudovít Steinhübel a Rozália Dubovská. Zaevidovali sme, že Barbora mala dve mená: Barbora Rozália. Jej sestra Rozália mala dokonca tri mená: Rozália Lucia Zuzana. Týmto dokladujeme, že viacčlenné mená sa dávali už o generáciu skôr (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1827 – 1852, s. 140, 152).

pedagóg, profesor práva na právnickom kurze prešovského evanjelického kolégia, a advokát Andrej Csupka (Vasiľová 2012, s. 148 – 150) a prvý výrobca repného cukru v strednej Európe – Ján Samuel Gertinger (Bartunek 2003, s. 105)¹⁵. Na menách týchto významných ľudí sa nám potvrdil fakt, že na prelome 18. a 19. storočia sa dávali „len“ po dve mená. O dve generácie neskôr boli deťom dávané minimálne tri mená.

Zo vzorky analyzovaných predstavovali krsty detí, ktoré mali po viac mien, až 25,5 % narodených. Našli sme deti, ktoré nosili dve, tri, štyri, päť, ba dokonca aj šesť mien. Avšak nebolo to tak vo všetkých troch konfesiách. Hneď v prvom skúmanom roku 1791 sme zaznamenali krsty, keď boli deťom udelené po dve mená.¹⁶ Výnimkou sú gréckokatolíci, u ktorých sme za prvých päť skúmaných rokov krsty s viacerými menami neobjavili. Až od roku 1796 sa používanie viacerých mien objavuje kontinuálne vo všetkých troch cirkvách.

Novorodenci, ktorí mali viac ako jedno meno, tvorili v rámci rímskokatolíckej cirkvi 24,0 % všetkých narodených. Zaznamenali sme 4867 krstov, čo predstavovalo 19,4 % narodených, keď deti dostali po dve mená. Z týchto detí bolo 2348 chlapcov a 2519 dievčat. Takéto mená, ako sme už uviedli, dávala aj počas skúmaného obdobia tzv. mestská elita. Z nižšieho sociálneho prostredia môžeme spomenúť rodinu kováča Jána Zsembu. Jemu a jeho manželke Terézii Olejnyikovej sa narodila dcéra, ktorej dali meno *Anna Mária* (Kereszteltek Anyakönyve Római Katólikus Egyház 1884 – 1891, s. 422). Fenomén viacčlenných mien sa dostal aj do „nižších vrstiev“, hoci predstavitelia najnižších vrstiev – robotníci, nádenníci, sluhovia – v tomto období stále používali len jedno meno (Kereszteltek Anyakönyve Római Katólikus Egyház 1875 – 1878, s. 84, 87, 88).

Medzi najčastejšie dávané viacčlenné mená patrili napríklad *František Jozef*,¹⁷ *Ján Štefan*, *Ján Karol*, *Štefan Ján*, *Ján František*, *Anna Mária*, *Mária Anna*,¹⁸ *Mária*

¹⁵ Bližšie pozri *Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1768 – 1809*, 1810 – 1841, s. 49, 132, 139, 148, 155, 168, 414, 453, 494, 495.

¹⁶ Pozri *Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1777 – 1807*, s. 157; *Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1720 – 1814*, s. 55.

¹⁷ V rokoch 1791 – 1890 bolo týmito dvoma menami pokrstených 48 chlapcov. Do roku 1848 bolo toto meno vybrané len siedmim chlapcom. Po nástupe panovníka Františka Jozefa I. na trón postupne vzrastal aj počet jeho menovcov. Najviac chlapcov dostalo toto meno v rokoch 1861 – 1865, 1876 – 1880 a 1881 – 1885. Do roku 1890 ich bolo spolu 41. Ďalší dôkaz toho, že rodičia chceli pomenovať svoje dieťa po panovníkovi, nám poskytlo dielo *Traditionen der Namengebung* od M. Mitterauera. Mitterauer uvádza ako príklad list z roku 1816, v ktorom židovský obchodník žiada panovníka Fridricha Viliama IV., aby mohol dať svojmu dieťaťu meno práve po ňom. (Mitterauer 2011, s. 169).

¹⁸ *Anna* a *Mária* boli dve mená, ktoré boli za celé skúmané obdobie najpopulárnejšie. Rodičia nedávali svojim deťom len po jednom z týchto mien, ale používali aj ich kombinácie. Konkrétne kombináciu týchto mien dostalo až 331 narodených dievčat. Frekventovanejšia bola *Anna Mária* s počtom 185. Bližšie o týchto kombináciách pozri *Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1777 – 1807*, s. 160.

Terézia, Mária Karolína,¹⁹ *Mária Zuzana*. Môžeme skonštatovať, že medzi týmito menami sa objavili mená, ktoré obsahovali najpopulárnejšie chlapčenské či dievčenské mená.

Vzhľadom na množstvo mien, ktoré mali len minimálne zastúpenie, vyberáme len niektoré ojedinelé, zriedkavé mená. Každé uvedené meno sa vyskytlo len raz: *Adam František, Aladár Jozef, Anton Stanislav, Daniel Jakub, František Konrád*. Medzi dievčenské ojedinelé mená patria: *Anna Regina, Antónia Sofia, Emilia Gabriela, Otília Anna, Paulína Gizela*.

V rímskokatolíckej cirkvi sme sa stretli aj so situáciami, keď dali rodičia svojim deťom po tri či štyri mená. Tieto mená tvorili takmer 4,5 % všetkých pokrstených rímskokatolíckych detí. V našom výskume malo 989 detí po tri mená a 122 detí po štyri mená. Uvádzame príklady krstov chlapcov i dievčat s tromi a štyrmi menami:²⁰ *Adolf Konštantín Karol, Eduard Ján Vojtech, František Xavier Abrahám, Ernestína Hermína Františka, Sofia Jozefína Klára, Šarlota Anna Gizela; Aladár Alexander Pavol Ignác, Eugen Klement August Krištof, Ján Koloman Jozef Anton; Alexandra Františka Jozefína Anna, Barbora Mária Regina Emilia, Jozefína Františka Romana Anna*.

Medzi zriedkavo vyskytujúce sa mená sme zaradili aj osem chlapcov a sedem dievčat, ktoré dostali po päť mien, napríklad *František Eduard Imrich Eugen Atila, Štefan Jozef Eugen Kornélius Július; Karolína Apolónia Juliána Margaréta Amália, Terézia Mária Barbora Karolína Alžbeta*. Tieto mená predstavovali len 0,06 % pokrstených rímskokatolíkov. Keďže rímskokatolíci boli najpočetnejšou konfesiou v Prešove, našli sa aj prípady krstov, keď deti dostali až šesť mien. Konkrétne šlo o šesť chlapcov a dve dievčatá, čo predstavovalo 0,03 % pokrstených.²¹

V evanjelickom prostredí sa narodilo 2348 detí, ktoré boli pokrstené viacerými menami, čo predstavovalo 35,8 % pokrstených evanjelikov. Podobne ako pri rímskokatolíckoch sme zaznamenali rodiny, ktoré dávali svojim potomkom po dve mená. Zaregistrovali sme 1857 takýchto krstov, čo predstavovalo 28,2 % narodených evanjelických detí. Šlo o 968 chlapčenských mien a 889 dievčenských mien. Dve mená dal svojmu dieťaťu aj notár Adolf Krémer spoločne so svojou ženou Amáliou Laczkovou. Narodil sa im chlapec, ktorému dali meno *Ernest Adolf* (Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1862 – 1895, s. 120). Za všetkých z mešťanov spome-

¹⁹ *Mária Terézia* a *Mária Karolína* patrili k menám z monarchickej rodiny. Tieto mená sa objavovali kontinuálne počas celého skúmaného obdobia.

²⁰ Evidujeme aj prípady, keď sa kombinácie niektorých mien opakovali. Napríklad: *Imrich Karol Boromeus* a *Aladár Alexander Pavol Ignác* (po 2-krát); *Anna Mária Rozália, Anna Mária Terézia, Mária Emilia Jozefína* a *Mária Terézia Alžbeta* (po 3-krát).

²¹ Medzi deti, ktoré dostali po 6 mien patria: *Ludovít Andrej Baltázár August Tomáš Štefan, Ernest Ján Emanuel Mikuláš Koloman Juraj; Anna Katarína Jana Eugénia Matilda Mária, Teodora Klementína Karolína Mária Jana Nepomucena*.

nieme syna obchodníka Ota Lavotku. Jeho syn, ktorého mal s Barborou Zborayovou, dostal pri krste meno *Arpád Ernest* (Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1862 – 1895, s. 150).

Evanjelici dávali najčastejšie tieto mená: *Ján Samuel, Ján Karol, Gustáv Adolf, Karol August, Karol Július*;²² *Anna Zuzana, Anna Mária*,²³ *Anna Rozália, Mária Terézia, Anna Karolína*. Pri deťoch, ktoré dostali dve mená, ale boli ojedinelé, opäť vyberáme len niektoré: *Adam Andrej, Ludovít Gregor, Oto Róbert, Rudolf Július, Zoltán Tibor; Emília Šarlota, Ilona Regina, Jozefína Vilhelmina, Paulína Jana, Rozália Adela*. Aj pri tomto výbere mien vidno rozdielnosť v porovnaní s rímskokatolíckou cirkvou.

Vzhľadom na rozsah práce znova uvádzame len výber chlapčenských a dievčenských krstov s troma a štyrmi menami. Tieto mená predstavovali 7,4 % pokrstených evanjelikov: *Alfréd Ludovít Bartolomej, Ferdinand Juraj Marek, Kristián Tomáš Leopold; Alojzia Frederika Teodora, Dorota Margita Katarína, Marianna Dorota Klementína; Gustáv Adolf Jonatán Ladislav, Mikuláš Štefan Imrich Teodor; Róbert Ignác František Michal; Margaréta Bianka Anna Karolína, Laura Mária Helena Matilda, Aurélia Irena Lenka Klára*.

Po päť mien dostali štyria chlapci a len jedno dievča, a to: *Ladislav Štefan Karol Ján Koloman, Oto Ludovít Ferdinand František Karol, Štefan Gašpar Tomáš Jozef Adolf, Zoltán Gejza František Alexander Žigmund; Olga Ludmila Natália Štefánia Zuzana*.

Počas celého skúmaného obdobia sme objavili len jeden krst, keď evanjelické dievča dostalo až 6 mien, bola ňou *Apolónia Karolína Dorota Klára Terézia Jozefína*. Vzorka detí s piatimi a šiestimi menami predstavovala 0,1 % pokrstených evanjelikov.

V porovnaní s vyššie spomenutými konfesiami mali gréckokatolíci najnižší počet novorodencov, ktorí dostali viacero mien. Dohromady šlo o 583 detí, t. j. 16,9 % pokrstených gréckokatolíkov. Najviac detí dostalo po dve mená – 551 detí (16 %), z toho 299 chlapcov a 252 dievčat. Ako príklad uvedieme župného pisára Júliusa Voloszinovicsa. Jemu a jeho manželke Gizele Fullerovej sa narodil syn *Gregor Jozef* (Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1886 – 1895, s. 15). Aj čizmár Rudolf Lukáč spolu so svojou ženou Matildou dali svojmu novorodenému potomkovi dve mená – *Rudolf Gustáv* (Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1886 – 1895, s. 22).

²² Mená *Ján Samuel* dostalo 18 detí, *Ján Karol* 17 detí. Ostatné mená mali hodnoty pod 10 pokrstených chlapcov.

²³ Najfrekvencovanejšou kombináciou dievčenských mien u evanjelikov bolo meno *Anna Zuzana*, ktorým bolo pokrstených 34 dievčat. Až potom nasledovalo meno, ktoré dávali rímskokatolíci najčastejšie, a tým je *Anna Mária*, ktorým bolo pokrstených 22 evanjelických dievčat.

V gréckokatolíckom prostredí sa najčastejšie vyskytovali tieto dve mená: *Ján Štefan, František Jozef*,²⁴ *Štefan Ján, Andrej Ján, Ján Karol*,²⁵ *Mária Anna, Anna Mária, Mária Zuzana, Mária Terézia, Sofia Mária*.²⁶ Medzi ojedinelé mená sme zaradili: *Alex Koloman, Andrej Bazil, Arpád Alexander, Koloman Ján, Štefan Félix; Anna Regina, Helena Melánia, Oľga Matilda, Vilhelmina Valentína, Vilma Margita*.

V matrikách gréckokatolíckej cirkvi sme zaznamenali 29 krstov s tromi menami, čo predstavovalo 0,8 % pokrstených gréckokatolíkov, napríklad: *Ambróz František Mikuláš, Norbert Róbert Peter; Barbora Alojzia Jolana, Gizela Berta Sofia, Marianna Anna Melánia*.

Našli sme aj gréckokatolícke deti, ktoré mali po štyri mená, napríklad: *Alexander Anton Andrej Ján* a *Andrej Štefan Juraj Július* a jedno dievča – *Antónia Anna Terézia Jana*. Šlo o 0,7 % pokrstených. Pri gréckokatolíckej cirkvi sme neevidovali novorodencov, ktorí nosili viac ako štyri mená.

Pri predstavovaní mien s menšou frekvenciou nemôžeme zabudnúť spomenúť deti, ktoré dostali pri krste len jedno meno, ktoré bolo pre jednotlivé cirkvi raritné. V rímskokatolíckom prostredí patrili medzi takéto mená *Ambróz, Benjamín, Dionýz, Herman, Melichar; Albína, Benedikta, Celestína, Konštantína, Leopolda*. Medzi evanjelikmi sa objavili napríklad *Abrahám, Emanuel, Hermin, Ignác, Zoltán; Araňka, Lujza, Malvína, Regina, Sabína*. Gréckokatolíci svoje deti nechali pokrstiť aj menami *Albín, Bartolomej, Klement, Ludovít, Martin; Adelaida, Bartolomea, Ludmila, Marta, Otília*.

Je nutné spomenúť, že počas celého skúmaného obdobia sa vo všetkých konfesiách objavovali deti, ktoré dostávali mená aj podľa svätcov, ktorí slávili sviatok v deň ich narodenia, prípadne v deň blízky ich príchodu na svet. Ako príklad uvádzame chlapca z rodiny Hasiorovcov. Bol pokrstený na sviatok sv. Petra a Pavla 29. júna 1887, a preto dostal mená oboch svätcov (Kereszteltek Anyakönyve Római Katólikus Egyház 1884 – 1891, s. 433). *Andrej Mikuláš Silvester* Grexa dostal prvé meno po otcovi. Keďže sa narodil 6. decembra 1851, druhé meno dostal po sv. Mikulášovi a pokrstený bol 31. decembra, keď má sviatok sv. Silvester, po ktorom dostal tretie meno (Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1842 – 1861, s. 7). *Veronika Katarína Tirita* narodená 16. novembra 1889 dostala druhé meno po sv. Kataríne (Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1888 – 1895, s. 378). Deti nemuseli dostať meno podľa svätca, v deň ktorého sviatku sa narodili, ale stačila blízkosť jeho sviatku v kalendári.

²⁴ Podobne ako pri rímskokatolíckej cirkvi, menom panovníka boli krstení chlapci až v 2. polovici 19. storočia. Spolu bolo týmto menom pokrstených 8 gréckokatolíckych chlapcov.

²⁵ Meno *Ján Štefan* dostalo 9, *František Jozef* 7, *Štefan Ján* 6 chlapcov. Ostatné mená dostalo menej ako po 4 chlapcov.

²⁶ Zoznam dievčenských mien, ktoré dávali gréckokatolíci, je veľmi podobný zoznamu mien rímskokatolíckych dievčat.

Týmto zhrnutím mien sme chceli poukázať na výskyt raritných mien a ich rozdielnosť pri jednotlivých konfesiách. Niektoré konfesie mali rovnaké ojedinelé mená, na druhej strane, objavili sa aj mená, ktoré boli zriedkavé len pri danej konfessii, v ďalšej sa nevyskytli vôbec. V závere sme poukázali na deti, ktoré si meno pri-niesli.

5. KRSTNÉ MENÁ PODĽA SOCIÁLNO-RODINNÝCH ŠTRUKTÚR

5.1. MENÁ VIACPOČETNÝCH DETÍ

Vo všetkých troch konfesiách mesta Prešov sme sledovali narodenia dvojčiek a trojičiek, ktoré sa objavovali pravidelne. V matrikách sa pri týchto krstoch vyskytovalo latinské označenie *gemelli* alebo maďarské *ikrek*, čiže dvojčiky. Počas celého skúmaného obdobia bolo dohromady 369 pôrodov dvojčiek a trojičiek, t. j. 1,1 % všetkých pôrodov. Spolu to predstavovalo 382 chlapcov a 358 dievčat. Dvojčiky mali najväčšie percentuálne zastúpenie v evanjelickej cirkvi – 1,4 %. Dominovali dvojčiky zmiešaných pohlaví – 140 párov, potom nasledovali chlapčenské páry s počtom 119 a dievčenské páry s počtom 108. Viac dvojčiek sa narodilo v rokoch 1851 – 1890 (resp. v druhej polovici skúmaného obdobia). Vzrast pravdepodobne súvisí s prežitím dvojčiek, ktoré boli potom krstené. Nárast svedčí o zlepšenej zdravotnej starostlivosti o rodičku a narodené deti.

V rámci rímskokatolíckej konfesie sa za skúmané obdobie narodilo 246 párov dvojčiek, čo predstavovalo 1,0 % pôrodov rímskokatolíkov. Najviac dvojčiek sa narodilo v druhej časovej perióde. Zmiešané páry dvojčiek tvorili väčšinu týchto narodených detí, šlo o 90 párov. V rokoch 1821 – 1850 sa narodilo viac chlapčenských párov dvojčiek ako zmiešaných.

Pri narodení dvojčiek museli rodičia vybrať až dve mená. Medzi najfrekvencovanejšie chlapčenské dvojice rímskokatolíckych mien patrili *Ján* a *Štefan* (10-krát), *Andrej* a *Ján* (6), *Ján* a *Jozef* (4). Pri zmiešaných dvojčkách najčastejšie dávali rímskokatolíci tieto mená: *Adam* a *Eva* (7), *Ján* a *Anna* (6), *Ján* a *Mária* (6). Medzi dievčenskými dvojčkami boli najfrekvencovanejšie tieto kombinácie: *Anna* a *Mária* (16), *Mária* a *Barbora* (3), *Juliána* a *Mária* (2).

Niektoré mená, ktoré dávali rodičia dvojičkám, boli charakteristické tým, že ich kombinácia bola známa už predtým, napr. z cirkevného kalendára, na základe biblických motívov (Golian 2012c, s. 101). To platilo pre všetky cirkvi v Prešove. Pre zmiešané dvojčiky bola typická kombinácia mien *Adam* a *Eva*. V nami sledovanom období sa toto spojenie mien vyskytlo 9-krát (najviac, až 7-krát, u rímskokatolíkov). Avšak pri krstoch jednotlivcov tieto mená neboli až také populárne (Zemková 2010, s. 30). Po rodičoch Ježiša ako *Mária* a *Jozef* bolo pokrstených sedem párov. Avšak častejšie sa vyskytli prípady spojenia jedného z dvoch mien v kombinácii s iným menom: *Adam* a *Ján*, *Eva* a *Ján*, *Mária* a *Matej*, *Jozef* a *Ján*,

Jozef a Jakub a pod. Výskumy dokazujú, že podobná situácia bola aj v iných regiónoch Slovenska.²⁷

V druhej polovici 19. storočia sa popri týchto tradičných kombináciách objavili aj modernejšie mená, ktoré, ako sme už v predchádzajúcich kapitolách uviedli, k nám prenikli zo zahraničia: *František a Vincent, Ferdinand a Ján, Alexander a Juliána, Dorothea a Zuzana, Antónia a Sofia*. Tieto formy boli typické tým, že sa štatisticky nezvýrazňovali, pretože boli zakaždým iné a objavovali sa až v neskoršom období.

U evanjelikov sme za skúmané obdobie zaevidovali 87 párov dvojčiek, čo predstavovalo 1,4 % všetkých pôrodov evanjelikov. Najviac dvojčiek sa narodilo v druhom skúmanom období, čo predstavovalo 1,8 % z celkového počtu pôrodov evanjelikov. Podobne ako u rímskokatolíkov, zmiešané páry dvojčiek sa vyskytvali najčastejšie, šlo o 38 párov.²⁸

Rozdielnosť pri dávaní mien pri jednotlivých konfesiách badať aj pri dvojčkách. Zaznamenali sme, že evanjelici dávali dvojčkám s rovnakým pohlavím najčastejšie tieto mená: *Andrej a Ján* (2-krát), *Andrej a Michal* (2); *Anna a Alžbeta* (4), *Anna a Zuzana* (2). Medzi zmiešanými dvojčkami sa do popredia dostali mená ako *Michal a Sofia Mária* (3), *Štefan a Anna Mária* (3).

V gréckokatolíckej cirkvi pochádzalo 1,0 % detí z dvojčiek. V porovnaní s vyššie uvedenými cirkvami u gréckokatolíkov sa najčastejšie rodili dvojčky mužského pohlavia. Najviac dvojčiek sa percentuálne narodilo v prvej skúmanej dekáde, čo predstavovalo až 1,4 % (6 párov).

Najfrekvencovanejšími menami dvojčiek v gréckokatolíckej cirkvi boli mená, ktoré sme už spomenuli vyššie, pri ostatných cirkvách, ako *Andrej a Ján* (2), *Štefan a Ján* (2). Zaznamenali sme aj nástup novej kombinácie, a to *Jozef a Konštantín* (2). Pri zmiešaných dvojčkách sme zaznamenali len jednu kombináciu, ktorú dostali dva páry dvojčiek: *Ján a Mária*.

V matrikách sme zaevidovali aj rodiny, v ktorých sa narodili dvojčky aj viackrát (vo väčšine prípadov po dvakrát). Z rímskokatolíckej cirkvi môžeme uviesť príklad rodiny Juraja a Anny Vasskovitsovcov, ktorým sa narodili dvojčky *Adam a Eva* a neskôr *Peter a Pavol* (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1777 – 1807, s. 158, 206). U evanjelikov sme sa s podobnou situáciou stretli u Jána a Anny Dudasovcov. Prvé dvojčky, ktoré sa im narodili, dostali mená *Andrej a Anna* a druhé *Štefan a Samuel* (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1814 – 1839, s. 36, 48).

²⁷ Po biblických prarodičoch bolo vo farnosti Rabča pokrstených až 38 párov dvojčiek. Rovnako ako v Prešove sa častejšie v matrikách nachádzalo spojenie jedného z týchto mien v kombinácii s iným (Strišková 2010, s. 31).

²⁸ Vo viacerých farnostiach z celého územia Slovenska dominujú práve zmiešané páry dvojčiek, to prirodzene súvisí s biologickou rovnováhou narodení oboch pohlaví (Golian 2010, s. 94 a 96; Strišková 2010, s. 30).

Objavili sa aj prípady, keď sa narodili tri páry dvojčiek jedným rodičom. Konkrétne sme zaznamenali dve takéto evanjelické rodiny. Andrejovi Borosovi a jeho žene Sofii sa narodili dvojičky, ktorým dali mená *Michal* a *Sofia Mária*, *Karol Jozef* a *Anna Karolína*, *Štefan* a *Ferdinand* (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1814 – 1839, s. 34, 42, 53). Amália Berganszka porodila svojmu manželovi Karolovi Wiegnerovi dvojičky, ktoré dostali mená *Juraj Móric Peter* a *Konštantín Maximilián Pavol*, *Karol Eduard Jozef* a *Curta Šarlota Henrieta*, *August Ján* a *Mária Dorota* (Keresztelek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1842 – 1861). V gréckokatolíckom prostredí sme rodičov s viacerými dvojčkami nezaevidovali.

U evanjelikov a gréckokatolíkov sme zaevidovali aj po jednom prípade, keď sa narodili trojičky. Do evanjelickej rodiny Jankovičovcov sa narodili trojičky *Ján*, *Andrej* a *Anna* (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1814 – 1839, s. 83). Jánovi Volszinovitsovi a jeho manželke sa narodili 3 deti: *Ján*, *Mária* a *Ferdinand*, ale krátko nato zomreli (Keresztelek Anyakönyve Görögkatolikus Egyház 1844 – 1869, s. 167).

Ženy, ktoré počali dieťa s nezákonným manželom, boli v spoločnosti vnímané negatívne. Ešte väčší rozruch spôsobilo to, keď sa im nenarodil jeden potomok, ale dvojičky (Golian, 2012c, s. 103). Vo všetkých konfesiách sa vyskytli viaceré prípady nemanželských dvojčiek. Vzhľadom na obmedzený priestor upozorníme len na niektoré príklady. Rímskokatolíčke Anne Prokopovicsovej sa 24. júla 1887 narodili *Štefan* a *Anna*. Avšak obidve deti o niekoľko mesiacov zomreli (Keresztelek Anyakönyve Római Katolikus Egyház 1884 – 1891, s. 435). Rovnako aj u evanjelikov sa objavili prípady nemanželských dvojčiek. Alžbeta Ravasz porodila 15. apríla 1871 dvojičky *Máriu* a *Alžbetu* (Keresztelek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1868 – 1888, s. 377). Obidva páry boli v matrike označené maďarským termínom *törvénytelen*, čiže nemanželské. V gréckokatolíckom prostredí sa Anne Csejovej 22. decembra 1829 narodili dvojičky *Adam* a *Eva*, ale krátko nato zomreli. Ako uvádza matrika, ich otec bol neznámy (Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 22).

Viaceré vyššie spomenuté prípady potvrdzujú fakt, že často dochádzalo k náhlejšej smrti jedného, niekedy aj oboch novorodencov. Mnohé výskumy dokazujú, že deti sa nedožili ani jedného dňa, ba ani hodiny.²⁹

5.2. MENÁ NEMANŽELSKÝCH DETÍ

Ženy, ktoré priviedli na svet deti mimo sviatostného manželstva, boli odsúvané na okraj spoločnosti a často opovrhované. Ľud ich volal prespanky, zavitky a pokrytky (Komorovský 1976, s. 60 – 62). Rozlišovali sa dve kategórie pôvodu nemanželských

²⁹ Matrika pochovaných v detvianskej farnosti eviduje zápisy o smrti oboch dvojčiek, ktoré žili len hodinu (Golian 2019, s. 239).

ských detí – smilstvo a cudzoložstvo.³⁰ Ojedinele sa objavovali aj prípady prostitútok alebo žien, ktoré boli znásilnené. Ich rodiny sa im snažili pomôcť, preto ich k sebe uchyľovali, krstili deti v iných farnostiach, prípadne sa ich snažili za niekoho vydať (Kohútová – Šišmiš 2004, s. 52).

V prvých skúmaných rokoch sme v matrikách zaevidovali, že nemanželské deti nemali vyhradenú žiadnu špeciálnu rubriku, kde by sa pôvod týchto detí uvádzal. Vo väčšine prípadov otec nebol spomenutý a pri dieťati bola zapísaná len matka so svojím rodným priezviskom. Iným prípadom bolo narodenie detí vdovám. Vtedy hovoríme o tzv. posthumných narodeniach, teda narodeniach pohrobkov. Tie sú však manželské (legitímne) deti. No hranica medzi manželskými a nemanželskými deťmi nebola vždy jasná. Napríklad vdova Zuzana Benyo porodila po smrti svojho muža Juraja Reicha, ktorý bol vojakom, dcéru *Máriu*. Farár v zápise uviedol: „*et si matri credendum est*“ („ak sa matke má veriť [otcom] je...“) (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1720 – 1814, s. 241). V prípade, ak bolo meno otca známe, bolo v matrike uvedené. Ako v prípade narodenia *Mikuláša* Noviczkého, ktorý dostal priezvisko po svojej matke Terézii, ale v matrike evidujeme aj otca Ferdinanda Tahyho (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1852 – 1860, s. 359). Stretli sme sa aj s prípadmi, keď bolo vo vzorke uvedené *patre ignoto* („otec neznámy“),³¹ *spurius/spuria*,³² *extra matrimonium* („mimomanželský“),³³ *illegitimus* („nelegálny“),³⁴ v evanjelických matrikách aj *incerno patre* („nevedno otca“).³⁵ V krstných matrikách sa začali objavovať osobitné rubriky pre nemanželské deti až v 50. rokoch 19. storočia. Vo veľkej časti šlo o maďarské termíny *törvénytelen* („nemanželský“), *házaságon kívül* („mimo manželstva/mimomanželský“) a skratku *illeg.* („ilegálny“) (Keresztetek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1868 – 1888, 1839 – 1867, 1844 – 1869, s. 381, 146, 123).

Nemanželské deti boli krstené menami, ktoré by ich odlišovali od ostatných detí. Podľa Dobšinského patrili medzi takéto mená *Marko*, *Lukáš*, *Timko*, *Šimo*, *Blažej*, *Gregor*; *Magdaléna* (Botíková – Švecová – Jakubíková 1997, s. 168). Avšak v skúmanej vzorke evidujeme, že aj nemanželské deti dostávali mená, ktoré v tomto

³⁰ Pozri Golian 2019, s. 229.

³¹ S týmto spojením sa stretávame až do polovice 19. storočia. Pozri napr. Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1808 – 1828, s. 351.

³² Pri chlapcoch sme sa stretávali s pomenovaním *spurius*, pri dievčatách *spuria*. Bolo to zapisované priamo pri mene narodeného dieťaťa alebo v kolónke pre poznámku. Pozri napr. Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 17.

³³ Príklad, keď sa dcéra *Mária* narodila matke „*extra matrimonium*“, sa stal začiatkom septembra 1804 (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1720 – 1814, s. 261).

³⁴ Koncom januára 1834 sa narodila *Mária* Ferossy, pri ktorej mene sme objavili termín *illegitimus* (Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 32).

³⁵ Takýmto príkladom bolo narodenie 24. júla 1795 nemanželského syna *Jána* Ketzeryho (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1720 – 1814, s. 245).

období patrili medzi najfrekventovanejšie. Boli krstené majoritnými menami. Všetky tri cirkvi mali prvé najfrekventovanejšie mená nemanželských detí rovnaké. Patrili medzi ne *Ján* (594-krát, čo predstavovalo 22,8 % nemanželských chlapcov), *Jozef* (361-krát, čo predstavovalo 13,8 % nemanželských chlapcov), *Andrej* (295-krát, čo predstavovalo 11,3 % nemanželských chlapcov), *Štefan* (285-krát, čo predstavovalo 10,9 % nemanželských chlapcov); *Mária* (1102-krát, čo predstavovalo 43,5 % nemanželských dievčat), *Anna* (489-krát, čo predstavovalo 19,3 % nemanželských dievčat), *Zuzana* (94-krát, čo predstavovalo 3,7 % nemanželských dievčat) a *Barbora* (85-krát, čo predstavovalo 3,4 % nemanželských dievčat).

Je pravda, že niektoré deti dostali raritné mená ako *Eugen*, *Félix*, *Gašpar*, *Herman*, *Jakub*, *Izidor*, *Marián*, *Róbert*, *Václav*, *Viktor*; *Agnesa*, *Apolónia*, *Araňka*, *Klára*, *Eudovíta*, *Matilda*, *Paulína*, *Regina*, *Sabína*, *Sidónia*, ale tieto sa vyskytli len po jedenkrát.

Vo všetkých troch cirkvách sme sa stretli s opakovaným materstvom nemanželských detí. Rímskokatolíčka Ilona Zborovská porodila dcéru *Ilonu* a okrem nej aj syna *Gejzu* (Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1868 – 1873, 1875 – 1878, s. 440, 117). V evanjelickej cirkvi sa tiež objavili prípady matiek, ktoré porodili dvakrát nemanželské dieťa. Helena Grega porodila synov *Michala* a *Jána* (Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1814 – 1839, 1839 – 1867, s. 116, 147). U evanjelikov sme nezaevidovali matky, ktoré by mali viac ako dve nemanželské deti. V gréckokatolíckom prostredí sa narodili nemanželské deti aj Kristíne Humenyikovej. Jej deti dostali mená *Ján Peter* a *Mária* (Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 31, 44). Zaznamenali sme aj prípad, keď *Mária Planka* porodila až päť nemanželských detí: *Štefana*, *Máriu* (Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 38), potom porodila dvojčičky, ktorým dala mená po predchádzajúcich zosnulých deťoch (Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843, s. 54). Najmladší z týchto nemanželských detí bol *Karol* (Keresztetek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1844 – 1869, s. 84).

6. ZÁVER

Výskumom krstných mien na príklade mesta Prešov v 19. storočí sme dospeli k viacerým novým zisteniam. Počas celého 100-ročného skúmaného obdobia naprieč všetkými konfesiami patrili medzi najfrekventovanejšie chlapčenské mená *Ján* a *Andrej*. Tento výsledok je de facto potvrdením podobných sond aj v iných častiach Slovenska.³⁶ Ďalšie mená využívali všetky cirkvi, ale odlišovali sa vo frekvencii. Menej frekventované mená boli *Jozef*, *Štefan*, *Michal*, *Juraj* a *Karol*. Stretli sme sa aj s menami, ktoré sa vyskytli len pri jednotlivých konfesiách a vyznačovali sa niž-

³⁶ Meno *Ján* patrilo medzi najfrekventovanejšie napríklad v obci Lukáčovce (Zemková 2010, s. 25 – 26) a tiež vo farnosti Stará Ľubovňa (Tarasovičová 2010, s. 49).

ším podielom zastúpenia: *Alexander* a *František* (rímskokatolíci a gréckokatolíci), *Matej* (evanjelici a gréckokatolíci), *Anton* (rímskokatolíci) a *Samuel* a *Ludovít* (evanjelici). Tento jav bol výsledkom príchodom nových mien, ktoré sa rôzne adaptovali v odlišných konfesijných prostrediach.

Repertoár dievčenských krstných mien bol užší, a to bez ohľadu na konfesiu. Najfrekvencovanejším dievčenským menom u rímskokatolíkov a gréckokatolíkov bolo meno *Mária*.³⁷ U evanjelikov bola najpopulárnejšia *Anna*.³⁸ Podobne ako pri chlapčenských menách, aj pri dievčatách boli niektoré mená rovnaké pre všetky farnosti, ale odlišovali sa zastúpením. K takýmto menám patria: *Zuzana*, *Alžbeta*, *Barbora* a *Juliána*. Zaevidovali sme aj mená, ktoré sa vyskytli len pri niektorých konfesiách a ich zastúpenie bolo skôr priemerné: *Katarína* (rímskokatolíci a gréckokatolíci), *Terézia* (rímskokatolíci a evanjelici), *Žofia* (rímskokatolíci, gréckokatolíci) a *Dorota* (evanjelici), *Helena* (gréckokatolíci), *Karolína* (evanjelici), *Rozália* (evanjelici) a *Veronika* (rímskokatolíci). Podľa P. Šoltésa sa tieto mená začínajú objavovať v druhej polovici 19. storočia, keď prichádzajú spoza hraníc Uhorska a dochádza k ich spopularizovaniu (Šoltés 2010b, s. 12). Náš výskum tento fakt potvrdil.

Potvrdil sa tiež predpoklad, že diapazón používaných mien sa s pribúdajúcimi rokmi modifikoval. Na výber mien vplývala aj blízkosť sviatku svätého, po ktorom bolo dieťa pomenované. Niektorí novorodenci dostávali mená aj po svojich rodičoch a krstných rodičoch.³⁹

Na druhej strane sme zaevidovali aj mená, ktoré boli menej frekvencované, resp. patrili medzi ojedinelé, raritné, ku ktorým možno zaradiť aj deti s viacerými menami. Protestanti sa na rozdiel od katolíkov javia ako „modernejší“ a menej konzervatívni. Väčšina rodičov používajúcich viacčlenné mená vybrala „len“ dve mená, neskôr boli deťom dávané minimálne tri mená, ktoré by ich odlišili od ostatných (Šoltés 2010b, s. 23). Zistili sme, že rodičia sa pri výbere týchto mien inšpirovali napríklad spoločenskými udalosťami, menami panovníkov (*František Jozef*). Výskum ukázal, že tieto mená obohatili zoznam mien aj nižších socio-profesných skupín, akými boli remeselníci a roľníci, ale stále sa nedostali medzi tie najnižšie, to znamená medzi robotníkov a sluhov. Viacčlenné mená, ktorých počet členov sa zvyšoval, sa vyskytovali menej často. V rímskokatolíckom prostredí sa ojedinele vyskytli deti oboch pohlaví, ktoré dostali dokonca až po šesť mien.

V matrikách sme upriamili pozornosť aj na mená viacpočetných detí. Za celú výskumnú etapu sa v Prešove narodilo 369 párov dvojčiek, t. j. 1,1 % zo všetkých

³⁷ Napríklad na Orave by sme medzi rímskokatolíckymi dievčatami v 19. storočí najčastejšie našli mená *Anna*, *Mária* a *Katarína* (Strišková 2010, s. 43).

³⁸ V evanjelickej farnosti Turičky sa v tomto období medzi dievčatami najčastejšie objavovalo meno *Mária* a *Helena* (Golian 2012a, 131 – 133).

³⁹ Bližšie o motívácii udeľovaní krstných mien pozri v štúdiu od J. Goliana (2012b, s. 96 – 105).

pôrodov. U evanjelikov a gréckokatolíkov sme zaevidovali aj po jednom prípade trojičiek. S pribúdajúcimi rokmi ich zastúpenie priamo stúpalo s počtom narodených. Medzi najfrekventovanejšie mená dvojičiek a trojičiek patrili tie mená, ktoré sa používali najčastejšie aj pri jednodetných pôrodoch. Avšak v skoršom období sme sa stretávali aj s prípadmi, keď boli týmto deťom vyberané mená typické pre biblické dvojice (*Adam a Eva, Mária a Jozef, Peter a Pavol* a pod.).⁴⁰ Zaevidovali sme aj rodiny, do ktorých sa narodili dvojičky viackrát, a tiež aj príklady nemanželských dvojičiek. Konkrétne príklady nám potvrdili skutočnosť, že pôrod dvojičiek bol veľmi namáhavý a jeho frekventovanou konzekvenciou bola smrť detí.

Vo všetkých farnostiach boli prirodzene zastúpené aj nemanželské deti. Od 50. rokov 19. storočia a najmä v posledných dekádach predminulého storočia zastúpenie nelegitímnych detí stúpalo v rímskokatolíckom a evanjelickej prostredí. Naopak, u gréckokatolíkov došlo k poklesu. Aj napriek tomu bolo prekvapivé ich nízke zastúpenie v evanjelickej cirkvi – 4,1 %, kým u rímskokatolíkov a gréckokatolíkov predstavovali nemanželské deti približne 17 %. P. Šoltés uvádza, že nemanželské deti by mali mať odlišné mená ako majorita, čo sa nám však nepotvrdilo (bližšie Šoltés 2010a, 50 – 51). Zaevidovali sme aj opakované narodenia nemanželských detí od tej istej matky, a tiež uvádzame príklady narodenia pohrobkov, ktorých otcovia sa ich narodenia nedožili. Narodenia nemanželských detí (tak ako aj detí viacpočetných) sa objavovali pravidelne, no ich dôslednejšiu evidenciu sme zaznamenali až po zavedení predtlačných matrik, až od 50. rokov 19. storočia.

V štúdiu sme sa zamerali na doteraz neanalyzovanú lokalitu, priblížili sme mestské prostredie a pracovali sme s multietnickými a multikonfesionálnymi vzorkami. Prínosom nie sú len zistenia, počty samotných mien, ale najmä interpretované príčiny: viacčlenné mená dostávali nielen deti dobre situovaných rodičov, čo sa nám podarilo doložiť aj príkladmi konkrétnych rodín intelektuálov, mešťanov, tiež sme objavili aj známe osobnosti (fotografu Karola Divalda, maliara Jána Rombauera a ďalších). Zistili sme, že mená dvojičiek neboli tak často motivované biblickými príbehmi, ale obľúbenosťou. Nemanželské deti sa menami nelíšili od majority, čo iné výskumy skôr vyvracajú. Potvrdilo sa nám, že študovanie zápisov v cirkevných matrikách prináša množstvo nenahraditeľných informácií.

Literatúra

- BARTUNEK, A. (2003): Lekárnické váhy a camera obscura. In: Švorc, P. (ed.): *Príbehy starého Prešova*. Prešov: Universum, 156 – 161.
- BARTUNEK, A. (2003): Sladký sen Jána Samuela Gertingera. In: Švorc, P. (ed.): *Príbehy starého Prešova*. Prešov: Universum, 100 – 105.

⁴⁰ Používanie biblických mien pre dvojice potvrdzujú aj výsledky ďalších analýz: pozri Golian 2012c, s. 101 – 102.

- BEŇOVÁ, K. (2010): *Ján Rombauer (1782 – 1849): Levoča – Petrohrad – Prešov*. Bratislava: Slovenská národná galéria.
- BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECŇOVÁ, S. – JAKUBÍKOVÁ, K. (1997): *Tradicie slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda.
- BURKE, P. (2005): *Was ist Kulturgeschichte?* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- GERHARDS, J. (2017): *The Name Game: Cultural Modernization and First Names*. Routledge.
- GERHARDS, J. – HACKENBROCH, R. (2000): Trends and Causes of Cultural Modernization: An Empirical Study of First Names. In: *International Sociology*, 15/3, 501 – 531.
- GOLIAN, J. (2008): Meno a konfesia. Vplyv náboženskej tradície na výber krstných mien. In: *História*, 8/5, 15 – 17.
- GOLIAN, J. (2010): *Historicko-demografická analýza krstných matrik farností Lúčky a Turičky v 18. a v 19. storočí*. [Diplomová práca.] Ružomberok: Katolícka univerzita.
- GOLIAN, J. (2012a): Analysis of Frequentness of the First Names in the Denominational Different Environments in 18th and 19th Century in the Middle Slovakia. In: Brišová, K. – Knejp, J. (eds.): *Changes of Central Europe since the Middle 18th Century to Present*. Ostrava: University of Ostrava, 128 – 133.
- GOLIAN, J. (2012b): Motivácia udeľovania krstných mien v katolíckom a evanjelickom prostredí stredného Slovenska v 18. a 19. storočí. In: Bojková, A. (ed.): *Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska*. Košice: UPJŠ, 96 – 105.
- GOLIAN, J. (2012c): Narodenie dvojčiek, požehnanie či utrpenie? Historicko-demografická analýza krstných matrik vybraných rímskokatolíckych a evanjelických a.v. farností na Slovensku. In: *AntropoWebzin*, 2, 97 – 106.
- GOLIAN, J. (2019): *Život ľudu detvianskýho: historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpoľaní v dlhom 19. storočí*. Ružomberok: Society for Human Studies.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K. (1980): Frekvencia a motivácia výberu rodných mien na Slovensku v minulosti a v súčasnosti. In: Majtán, M. (ed.): *Spoločenské fungovanie vlastných mien. Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976)*. Bratislava: Veda, 305 – 315.
- HAPÁK, P. (1965): Prešov v rokoch 1848 – 1900. In: Sedlák, I. (ed.): *Dejiny Prešova II*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 7 – 59.
- HAPÁK, P. – SNINČÁK, J. (1965): Prešov v rokoch 1711 – 1848. In: Sedlák, I. (ed.): *Dejiny Prešova I*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 177 – 217.
- HAYNES, S. (2000): *Etruscan Civilization: A Cultural History*. California: J. Paul Getty Museum.
- KOHÚTOVÁ, M. – ŠIŠMIŠ, M. (2004): Slovenské rodiny od 16. do začiatku 20. storočia. In: Šišmiš, M. (ed.): *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí*. Martin: Slovenská genealogická spoločnosť, 41 – 54.
- KOMOROVSKÝ, J. (1976): *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KÓNĽA, P. (1997): Vývin a zmeny konfesijných pomerov v Prešove v 16. – 19. storočí. In: KónĽa, P. – Matlovič, R. (eds.): *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I.* Prešov: Universum, 128 – 164.
- KÓNĽA, P. – MRVA, I. (2013): Vzostup a pád v „dlhom 19. storočí“. In: KónĽa, P. (ed.): *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 479 – 542.
- KROPILÁK, M. (1977): *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. Bratislava: Veda.
- KRŠKO, J. (2001): Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 66/1, 14 – 25.
- LIPTÁK, Ľ. (1996): Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. In: *Historický časopis*, 45/1, 71 – 76.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. (1998): *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area.
- MITTERAUER, M. (2011): *Traditionen der Namengebung*. Wien: Böhlau Verlag.
- MUŠÁKOVÁ, D. (2011): *Demografický vývoj mesta Púchov v dlhom 19. storočí. Analýza cirkevných matrik v rokoch 1779 – 1879*. [Diplomová práca.] Ružomberok: Katolícka univerzita.
- SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA I. (1959). Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA IV. (1964). Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- STRIŠKOVÁ, J. (2010): *Demografický vývin farnosti Rabča, Rabčice, Oravská Polhora a Sihelné v rokoch 1766 – 1895*. [Diplomová práca.] Ružomberok: Katolícka univerzita.
- ŠOLTÉS, P. (2010a): Vrátia sa ešte Ján s Jozefom? In: *Impulz*, 6/4, 41 – 54.
- ŠOLTÉS, P. (2010): „... ja ťa krstím...“ alebo čo v minulosti ovplyvňovalo výber mena. In: Papco, J. (ed.): *Naše kresťanské mená: výstava k príležitosti roka kresťanskej kultúry na Slovensku 2010*. Bojnice: Slovenské národné múzeum, 11 – 25.
- ŠOLTÉS, P. (2015): Z Devína pred krstiteľnice. Národné mená v slovenskom národnom hnutí. In: Kováč, D. – Kowalská, E. – Šoltés, P. (eds.): *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Veda, 238 – 262.
- TARASOVIČOVÁ, A. (2010): *Historická analýza krstných mien v cirkevných matrikách z 18. a 19. storočia (porovnanie obcí zo slovenskej a rusínskej etnickej oblasti)*. [Diplomová práca.] Ružomberok: Katolícka univerzita.
- VASILOVÁ, D. (2012): Osobnosti Právnickej akadémie Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. 1850 – 1878 z radov profesorov. In: *Annales historici Presovienses*, 12/1, 146 – 165.
- ZELINSKY, W. (1970): Cultural Variation in Personal Name Patterns in the Eastern United States. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 60/4, 743 – 769.
- ZEMKOVÁ, S. (2010): *Demografický vývoj farnosti Lukáčovce*. [Diplomová práca.] Ružomberok: Katolícka univerzita.

Pramene

- Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1839 – 1867. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1842 – 1861. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1862 – 1895. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Evangélicus Egyház 1868 – 1888. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1844 – 1869. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1844 – 1869. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1886 – 1895. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Görögkatólikus Egyház 1888 – 1895. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Római Katólikus Egyház 1875 – 1878. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Kereszteltek Anyakönyve Római Katólikus Egyház 1884 – 1891. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1768 – 1809. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1810 – 1841. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1814 – 1839. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum ev. parochiae Presoviensis 1839 – 1867. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).

- Matricula baptisatorum grk. parochiae Presoviensis 1820 – 1843. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1777 – 1807. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1808 – 1828. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1827 – 1852. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1852 – 1860. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1861 – 1868. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1868 – 1873. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1873 – 1875. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).
- Matricula baptisatorum rom.-cath. parochiae Presoviensis 1875 – 1878. Dostupné na: <https://www.familysearch.org/> (cit. 31. 8. 2021).

PRAVOPISNÉ PROBLÉMY RODNÝCH MIEN A ICH DERIVÁTOV¹

Iveta Valentová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E-mail: iveta.valentova@juls.savba.sk*

VALENTOVÁ, I. (2022): The orthography problems of first names and their derivatives. In: *Slovenská reč*, 87/2, 62 – 88.

Abstract: The Slovak official anthroponymic system consists of two functional members – first name and surname. The choice and registration of the first name in Slovakia is regulated by law. In the past, it was possible to register only the so-called official form of the first name, which respected the pronunciation, spelling and grammar principles valid in standard Slovak. The list of these basic neutral first names contains the book *Výberte si meno pre svoje dieťa / Choose a name for your child* (1998) by M. Majtán and M. Považaj. However, some of them were used in other forms than codified. In accordance with the applicable laws, foreign language first names and other foreign language equivalents of such first names, which already have a domesticated form, is now possible to register. The paper deals with the analysis of more obvious spelling problems of first names, which caused these changes and which resulted from registry records and language practice. These problems concern, in particular, the pronunciation of long and short vowels in already domesticated standard first names, the form their notations and the creation of diminutives and possessive adjectives from foreign first names and other foreign language equivalents. The author focuses especially on capitalization in first names.

Keywords: first name (forename, Christian name), official first name, hypocoristic name, foreign language equivalents, orthography.

Článok v skratke:

- Príspevok vysvetľuje význam pojmu úradné rodné meno a rozdiel medzi zdomáčenou a inojazyčnou podobou rodného (krstného) mena.
- Charakterizujú sa aktuálne pravopisné problémy rodných mien, ich neutrálnych i domácych (hypokoristických) podôb.
- Osobitná pozornosť sa venuje zásadám písania veľkých písmen v rodných menách.

1. ÚVOD

V jednomenných pomenovacích antroponymických sústavách sa používalo na identifikáciu osoby iba jedno osobné meno, tzv. mononymum (porov. Majtán – Po-

¹ Príspevok bol vypracovaný v zmysle cieľov vedeckého projektu VEGA č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*.

važaj 1983, s. 8). Mnohé z týchto osobných mien, napr. slovanské zložené mená typu *Radoslav, Rastislav, Stanislav*, v dvojmennej sústave nadobudli funkciu krstných mien. Z individuálneho osobného (krstného) mena, ktoré v jednomennej sústave bolo hierarchicky základným členom (determiné), sa stal v úradnej dvojmennej sústave určujúci člen (determinant) (Blanár 1996, s. 96). Mnohé osobné mená z obdobia jednomennosti, napr. staroveké grécke a latinské mená, sa používajú v rozličných odborných alebo popularizačných historických, literárnych či jazykovedných textoch aj v súčasnosti. Nie vždy je zrejmé, či ide o osobné meno z obdobia jednomennosti alebo už o rodné meno z obdobia dvojmennej či viacmennej antroponymickej sústavy (bližšie Valentová 2022). Napriek tomu, že na Slovensku i v európskom kontexte je silná kresťanská tradícia, nie všetci môžu byť kresťania a dostávať toto meno pri obrate krstu. V odbornej terminológii sa preto používa všeobecnejší termín **rodné meno**, ktorý budeme ďalej používať. Motivácie výberu rodného mena boli v minulosti i dnes rozličné, výber často podliehal spoločenskej situácii a dobovej módnosti.²

Na Slovensku výber a zápis rodného mena do matriky do určitej miery upravujú právne predpisy, predovšetkým zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku^[1] (bližšie o možnostiach zápisu mena do matrik Majtán – Považaj 1998, Knappová 2017a, Valentová 2017). Umožnením zápisu cudzojazyčných mien a inojazyčných pravopisných ekvivalentov už zdomácnených rodných mien do matrik jednak termín *úradné rodné meno* nadobudol iný význam a jednak tieto podoby sa oveľa častejšie začali používať v písomnej i ústnej komunikácii, dôsledkom čoho vznikli alebo vystúpili do popredia určité pravopisné problémy. Cieľom nášho príspevku je v rámci prebiehajúceho projektu, ktorý je zameraný na slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe (pozn. č. 1), identifikovať tieto problémy, zistiť stav ich riešenia, navrhnúť určité riešenia, príp. odporučiť ďalšie smerovanie výskumu v tejto oblasti.

Bez ohľadu na to, či ide o osobné meno z obdobia jednomennosti alebo dvojmennosti, v jazykovej praxi sa možno stretnúť s rovnakými pravopisnými problémami. Z tohto dôvodu budeme uvádzať nielen príklady súčasných rodných mien, ale aj príklady osobných mien z obdobia jednomennej sústavy. V rámci jedného príspevku nie je možné vyčerpávajúco charakterizovať všetky druhy týchto problémov, preto sme sa zamerali len na niektoré markantnejšie, ktoré vyplynuli z jazykovej praxe a z matričných záznamov, niektoré sme len naznačili.³ Zamerali sme sa najmä na

² Bližšie o motiváciách pri výbere rodných mien a/alebo o ich frekvenciách, popularite, módnosti u nás písali napr. M. Majtánová (1968), K. Habovštiaková (1980), M. Majtán a M. Považaj (1998; Považaj 1989), I. Valentová (1996, 2017), P. Ďurčo (1997), M. Dudok (2000), J. Krško (2001) a J. Bauko (2015).

³ Do určitej miery sme nadviazali a rozšírili predchádzajúci príspevok týkajúci sa tejto problematiky (Valentová 2017).

význam pojmu úradné rodné meno, na pravopisnú problematiku slovenských (zdomácnených) neutrálnych podôb rodných mien, inojazyčných ekvivalentov, cudzojazyčných rodných mien konkrétnych osobností, domáckych rodných mien, derivátov rodných mien a na zásady písania veľkých písmen v rodných menách.

2. ÚRADNÉ RODNÉ MENO ALEBO ZÁKLADNÁ NEUTRÁLNA (ÚRADNÁ) PODOBA RODNÉHO MENA

2.1. VÝZNAMY POJMOV

Pojem **úradné rodné meno** môže mať v súčasnosti dva významy:

- a) podoba rodného mena, ktorá rešpektuje výslovnostné, pravopisné a gramatické zásady platné v spisovnom jazyku, zdomácnená spisovná neutrálna podoba;
- b) podoba rodného mena zapísaná v matrike a záväzná pre zápis v úradných dokumentoch.

Takého dvojaké chápanie vyplynulo zo znení slovenských zákonov v minulosti, ktoré už dnes nie sú v platnosti. Podľa M. Majtána a M. Považaja (1998, s. 296) v § 1 ods. 1 staršieho zákona č. 55/1950 Z. z. o používaní a zmene mena a priezviska sa uvádzalo: „Úradná podoba rodného (krstného) mena je taká podoba mena, ktorá sa môže používať pri zápise do matriky (knihy narodení) a ktorá je potom záväzná pri používaní mena a priezviska v úradných listinách a dokumentoch, ako sú rodný list, občiansky preukaz, vysvedčenie, cestovný pas, potvrdenie o štátnom občianstve atď.“ Pre občanov slovenskej národnosti sa mohli zapísať do matriky iba také základné neutrálne podoby rodných mien, ktoré rešpektujú výslovnostné, pravopisné a gramatické zásady platné v spisovnej slovenčine, t. j. zdomácnené spisovné neutrálne podoby (bližšie Valentová 2017, s. 167 – 169). Podľa vtedy platnej vyhlášky nebolo možné zapísať dieťaťu do matriky cudzojazyčné mená, ktoré majú svoj slovenský ekvivalent, napr. *Karl (Karol)*, *István (Štefan)*, *Elizabeth (Alžbeta)*, *Jean (Ján)*, *Ilona (Helena)* (Považaj 1980, s. 294 – 295). Dôvodov takýchto regulácií a usmerňovaní pri výbere rodných mien, ktoré boli limitované právnou normou a rešpektovaním zákonitostí spisovného jazyka, bolo zamedziť vzniku rozličných podôb toho istého mena a zamedziť deformovaniu mien (Považaj 1986, s. 312). Ak niekto chcel zapísať dieťaťu meno, ktoré sa v zozname schválených zdomácnených podôb rodných mien nenachádzalo, pracovníci matrik alebo rodičia sa obracali o zaujatie odborného jazykového stanoviska k vybranému menu na Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Odborné vyjadrenia sa zväčša týkali pôvodu rodného mena, jeho pravopisnej stránky, jeho morfológického začlenenia, otázky, či z jazykovej stránky možno uvedené meno odporučiť alebo neodporučiť na zápis do matriky, príp. odporučiť ho len po pravopisnej úprave (Považaj 1986, s. 310 – 311). Takéto vyjadrenia sa vyžadujú aj v súčasnosti, ale majú a aj v minulosti mali len odporúčací charakter. Konečné rozhodnutie o podobe rodného mena, ktorá sa zapíše do matriky, je v kompetencii matričného úradu.

Súčasnú zákony však povoľujú zapísať nielen cudzie mená, ale aj inojazyčné varianty rodných mien, ktoré už majú slovenskú spisovnú zdomácnenú podobu.⁴ Matrikári alebo rodičia sa preto dnes obracajú na základe aktuálneho znenia zákona o mene a priezvisku skôr na zastupiteľské úrady cudzích štátov, ak sú pochybnosti, či skutočne ide o meno, ktoré je obvyklé vo funkcii rodného mena v súlade s tradíciou daného štátu, alebo jeho pravopisná podoba existuje a používa sa v cudzích jazykových systémoch. Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV potom prichádzajú otázky týkajúce sa skloňovania týchto cudzích mien a inojazyčných ekvivalentov. Ich zápisom do matrik však aj tieto nadobúdajú status úradných rodných mien podľa vyššie uvedeného druhého významu. Vhodnejšie by preto bolo vo všeobecnosti hovoriť o **základnej neutrálnej podobe rodného mena**, ktorá vychádza z pravopisného systému slovenského jazyka (v iných jazykoch zo systému týchto jazykov). Ak ide o slovenskú zdomácnenú podobu, tak o slovenskej základnej neutrálnej podobe rodného mena. V slovenčine je táto podoba z pravopisnej stránky kodifikovaná tak, aby zodpovedala výslovnosti a systému slovenského jazyka. Keďže adjektívum *úradný* sa už nevzťahuje len na tieto slovenské základné neutrálne podoby, ale na akúkoľvek inú podobu rodného mena uvedenú v matričných záznamoch, pojem **úradné rodné meno** sa môže už chápať iba ako také rodné meno, ktoré má osoba zapísané v matrike a v úradných dokumentoch (rodný list, občiansky preukaz, pas a pod.), pričom toto meno nemusí mať iba slovenskú pravopisnú podobu, ale aj cudzojazyčnú, nehovoriac o tom, že v dôsledku chýb zamestnancov matrik môže ísť aj o také rodné meno, ktoré nie je v súlade so znením zákona, t. j. hanlivé, neosobné meno, domácku či z hľadiska pravopisu neexistujúcu podobu a pod.⁵ Avšak aj naďalej by sme mohli hovoriť o úradných menách, pretože z hľadiska obidvoch významov ide o rodné mená, pre ktoré je charakteristický z hľadiska ponímania V. Blanára príznak ustálenosti administratívno-právnym úzom⁶, resp. sú kodifikované určitými autoritami.

⁴ Pokladáme za potrebné upozorniť na to, že v slovenskom kalendári sa uvádzajú len slovenské pravopisné podoby neutrálnych rodných mien. Ak si dá rodič zapísať dieťaťu niektorý z inojazyčných variantov, nemôže očakávať, že sa tento ekvivalent zavedie do kalendára len preto, že ho jeho dieťa má zapísané v matrike a v úradných dokumentoch. Každý národ, ktorého zvykom je uvádzať rodné mená v kalendároch a oslavovať meniny, ich uvádza vo svojom jazyku, t. j. v zdomácnených pravopisných podobách v danom jazyku.

⁵ Môže totiž ísť aj o mená detí, ktoré sa narodili v krajine, kde neplatia podobné zákony (napr. USA), a takéto rodné mená už majú uvedené v rodných listoch po príchode na Slovensko.

⁶ V prípade inojazyčných a matrikármi chybné zapísaných rodných mien je vhodnejšie hovoriť skôr o administratívno-právnej záväznosti v úradných dokumentoch, ktorú sémantický príznak [ustálenosť administratívno-právnym úzom] vyjadruje. Napriek tomu, že ide napr. o chybné zapísané meno v matrike, musí sa používať v tejto podobe v úradných dokumentoch, čím tiež nadobúda status úradného mena.

2.2. SLOVENSKÉ (ZDOMÁCNENÉ) NEUTRÁLNE PODOBY RODNÝCH MIEN A ICH INOJAZYČNÉ EKVIVALENTY

Širšia verejnosť nie vždy chápe rozdiel medzi slovenskou podobou rodného mena a inojazyčným ekvivalentom alebo variantom rodného mena. Pod slovenskou domácou, zdomácnenu podobou si niektorí predstavujú pôvodom (etymologicky) slovenské, resp. slovanské rodné meno. Pri dlhodobo zdomácnených a zaužívaných rodných menách už nie je bežne známy lexikálny význam a pôvod východiskového apelatíva, príp. východiskového propria (*Lýdia* „názov krajiny v Malej Ázii“, gréc. *Lydia* > rodné meno *Lýdia*), preto ich niektorí zvyknú pokladať za slovenské mená vo význame „rodné meno slovenského pôvodu (etymologicky)“. Na druhej strane mnohí si vedia zistiť etymológiu rodných mien vďaka väčšej dostupnosti informácií predovšetkým prostredníctvom internetu. Napriek tomu, že niektoré pôvodom neslovanské, resp. neslovanské rodné mená sú už dlhodobo adaptované do slovenčiny, majú zaužívanú slovenskú pravopisnú podobu, pokladajú ich vzhľadom na cudzí pôvod za cudzojazyčné. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli uvedený rozdiel medzi slovenskou domácou alebo zdomácnenu podobou a jej inojazyčným alebo cudzojazyčným ekvivalentom lepšie ozrejmiť.

2.2.1. Slovenské (zdomácnené) neutrálne rodné mená

Z hľadiska etymológie rodných mien, ktoré sa v súčasnosti u nás používajú, je vhodnejšie skôr hovoriť o slovansko-slovenských rodných menách, resp. o rodných menách slovanského pôvodu, pretože ide o najstaršiu vrstvu našich rodných mien, ktoré vznikli ešte pred formovaním sa jednotlivých slovanských jazykov⁷ a väčšina z nich sa nachádza aj v iných slovanských jazykoch. Zväčša ide o slovanské zložené mená ako *Bohumil*, *Jaroslav*, *Miroslav*, *Stanislav*, *Vladimír* a i. Za pôvodom čisto slovenské je azda možné pokladať meno *Mojtech* (Majtán 1998). Väčšina mien, ktoré sú dnes na Slovensku zaužívané, je však z etymologickej stránky cudzieho, neslovanského pôvodu. Prostredníctvom kresťanstva sa k nám dostali starozákonné a novozákonné mená a mená svätých, preto väčšina našich mien je hebrejského (*Adam*, *Eva*, *Dávid*, *Judita*), gréckeho (*Andrej*, *Dorota*, *Katarína*, *Peter*) a latinského pôvodu (*Lukáš*, *Marek*, *Margaréta*, *Martin*). Medzi šľachtou a meštianstvom bol v minulosti pomerne silný prílev nemeckých mien (bližšie napr. Majtán – Považaj 1998, s. 11 – 16). Tieto mená sa počas stáročí používania v našom prostredí adaptovali do slovenského jazyka a ich cudzí pôvod sa zväčša nepociťuje. Pri fungovaní v spoločenskej komunikácii sú vo všeobecnosti etymológia a onymická motivácia vlastných mien irelevantné. Postupne sa vplyvom rôznych spoločenských, kultúrnych, nábožen-

⁷ Najstaršie písomné záznamy mien našich slovanských predkov pochádzajú z 8. – 9. storočia a sú zapísané na okrajoch strán tzv. Cividalského evanjeliára 6. storočia. Ide o takmer 300 mien pútnikov zo západoslovenskej oblasti. Predpokladá sa, že išlo o mená slovanských predkov (Majtán – Považaj 1998, s. 11).

ských, politických, ekonomických či módnych vplyvov dostávali k nám aj rodné mená z iných jazykov, ktoré si slovenskí používatelia prirodzene adaptovali do slovenčiny. Ak sa teda hovorí o domácich, zdomácnených či slovenských rodných menách, myslí sa tým predovšetkým ich pravopisná podoba, ktorá zodpovedá zásadám slovenského pravopisu a ich fungovaniu v slovenskom jazykovom prostredí.

Zoznam slovenských neutrálnych rodných mien je otvorený, postupne sa na základe ich frekvencie a popularity stále obohacuje o nové rodné mená, ktoré sa k nám dostávajú z iných jazykov a kultúr a kodifikačné authority ich pravopisne upravujú podľa výslovnostných, pravopisných a gramatických zásad platných v spisovnom jazyku a podľa ich používania v slovenskom jazykovom prostredí.⁸ Slovenské spisovné podoby rodných mien sú súčasťou 6. zv. *Slovníka slovenského jazyka* (Peciar 1968, s. 127 – 151), ktorý v súčasnosti už nie je kodifikačnou príručkou. V r. 1979 vydalo Ministerstvo vnútra SSR pre potreby matiek publikáciu *Zoznam osobných mien*, ktorá obsahovala 1300 mužských a ženských rodných mien a neskôr k nej vyšiel dodatok s ďalšími 60 menami (Považaj 1986, s. 311). Inventár slovenských podôb rodných mien sa prirodzene rozrastal, zoznam sa priebežne dopĺňal o nové jednotky. M. Majtán a M. Považaj ho publikovali v niekoľkých vydaniach knihy *Meno pre naše dieťa* (1983, 1985, 1993). Posledné oficiálne vydanie vyšlo v roku 1998 pod názvom *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Tento zoznam obsahuje spisovné slovenské podoby rodných mien, ktoré boli v úradnom zozname rodných mien schválených Ministerstvom vnútra SR. Autori ho však ešte doplnili niekoľkými menami slovenského a slovanského pôvodu zo *Slovníka slovenského jazyka* (ďalej SSSJ) a niekoľkými desiatkami mien vybraných na základe poradenskej praxe Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Do *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003, s. 14), ktorý je kodifikačnou príručkou, sa zaradili iba tie vlastné mená, a teda aj rodné mená, ktoré sú súčasťou frazeológie a lexikalizovaných spojení. Istý výber kodifikovaných podôb neutrálnych rodných mien obsahuje aj pravopisný a gramatický slovník, ktorý je súčasťou *Pravidiel slovenského pravopisu* (2013, s. 133 – 517, ďalej PSP). Osobitná pozornosť v samostatnej kapitole sa venuje adaptovaným podobám antických gréckych a latinských mien (s. 43 – 44). V maximálne zhustenej podobe sa tu odrazili návrhy slovenských jazykovedcov, ako adaptovať antické mená v slovenčine, ktoré boli v súlade s vývinovými tendenciami (porov. Buzássyová 2012, s. 131).⁹ Zoznam slovenských zdomácnených podôb rodných mien v publikácii M. Majtána a M. Považaja (1998) tvorí podklad pre autorský kolektív *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (Jarošová – Bu-

⁸ Bližšie k zásadám úpravy cudzojazyčných rodných mien podľa normy slovenského spisovného jazyka pozri napr. M. Považaj (1980).

⁹ Ľ. Buzássyová síce hovorí o 3. vydaní PSP z r. 2000, ale posledné 4. vydanie z r. 2013 ostalo v tomto ohľade nezmenené, odstránili sa len niektoré tlačové chyby vyskytujúce sa v 3. vydaní.

zássyová 2006, s. 14), pričom sa v tomto slovníku obmedzuje uvádzanie veľmi exotických, na Slovensku nepoužívaných mien. V súčasnosti je kodifikačnou autoritou v oblasti slovenského jazyka, a teda aj slovenských spisovných podôb rodných mien, Ministerstvo kultúry SR. Nové slovenské podoby rodných mien a zmeny už normovaných podôb by sa však mali kodifikovať na návrh Jazykovedného ústav L. Štúra SAV, resp. jeho kodifikačnej a pravopisnej komisie.

Napriek tomu, že vo všeobecnosti sa spisovné domáce podoby rodných mien kodifikovali v súlade so zásadami platnými v spisovnom jazyku, pričom sa prihliadalo aj na podoby, ktoré už boli vžitá a fungovali v komunikácii, nie vždy to bolo tak. O spisovných podobách rodných mien sa viedli polemiky aj v minulosti, najmä vtedy, ak sa bežná prax rozchádzala s odporúčanou podobou. Spomeňme napríklad písanie dnes už ustálenej podoby ženského mena *Mária* s dlhou kvantitou, hoci katolícki kňazi v minulosti používali a obhajovali podobu *Maria* s krátkym *a* (Jánošík 1940). Pri ženských menách gréckeho pôvodu, ktoré sa odvodili od mužských podôb, sa základ nemenil (*Filomén – Filoména, Valér – Valéria, Adrián – Adriána*), ale mená zakončené na *-ena* (aj gréckeho pôvodu), ktoré nevytvárajú dvojicu s menom mužského rodu, majú krátku hlásku *e*, napr. *Salomena, Selena, Alolena* (Jacko 1984). Niektoré podoby sa prijali skôr pod vplyvom maďarčiny (porov. *Oskár, Artúr*), neprihliadlo sa na ich skutočné používanie v slovenčine a v ostatných slovan-ských jazykoch. Určité rodné mená sa preto v hovorenej podobe používajú najmä z výslovnostnej stránky v iných podobách, ako sú kodifikované, čo sa často odráža aj v zápisoch ich písomnej formy v textoch, ale aj v matričných záznamoch. Ako najčastejší problém, pri ktorom sa v súčasnosti používanie rozchádza so spisovnou podobou, sa javí predovšetkým výslovnosť dĺžok a ich zápis, ortografia.

Na tendenciu skracovať predovšetkým samohlásky *ó, é*, ktoré sú v slovenskom fonologickom systéme periférne, a samohlásku *í* v menách *Róbert, Adónis, Margareta, Gréta, Magdaléna, Xavér, Filoména, Ervín, Albín, Renáta, Regína, Titus* upozorňovala už M. Pisárčiková (1989, s. 149). Pri niektorých iných menách, kde by sa tiež očakávala dlhá samohláska, sa kodifikovala krátka, napr. *Nora* (vtedy vplyvom názvu Ibsenovej drámy, lebo pôvodná slovenská domácka podoba bola *Nóra*, resp. *Nóríka*), *Ramona* (hoci mužské meno je *Ramón*). V SSSJ (2. zv., s. 134) je uvedený aj krátky variant *Flora*. V súčasnom platnom zozname slovenských spisovných podôb rodných mien je už len podoba *Flóra*. Väčšiu popularitu variantu s dlhou samohláskou *ó* v tomto mene ukazujú aj štatistika z matrik:¹⁰ *Flóra* (62)¹¹ – *Flora* (3). Krátka

¹⁰ Za údaje o frekvencii mien v slovenských matrikách z Centrálnnej evidencie pobytu obyvateľov Ministerstva vnútra SR ďakujeme JUDr. Alene Kružliakovej.

¹¹ Číslo v zátvorke za rodným menom je jeho frekvencia za roky 2006 – 2015. Do počtov sme zahrnuli aj výskyt rodného mena ako druhého, príp. tretieho v poradí, keďže je možné mať v matrike zapísané až tri rodné mená.

samohláska *i* sa uprednostňuje v matričných zápisoch napríklad v pomerne populárnom mene *Timea*. Slovenská spisovná podoba *Timea* (710) je menej frekventovaná ako variant *Timea* (2542) s krátkym *i*.

S. Ondrejovič (2000, s. 67) na základe výskumu výslovnosti rodných mien medzi poslucháčmi 2. ročníka Fakulty masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave uviedol, že vo väčšine prípadov bola relatívna jednotnosť, resp. smerovanie k jednotnej výslovnosti, avšak v niektorých prípadoch bola disperzia v uvádzaní výslovnosti pomerne značná, napr. v menách *Aladín – Aladin*, *Augustín – Augustin*, *Augustína – Augustina*. Tieto mená sú dosť zriedkavé, napríklad za roky 2006 – 2015 sa v matrikách nevyskytol ani jeden *Aladín* či *Aladin* a ani *Augustina*, pričom *Augustíny* boli 3, *Augustínov* bolo 36 a *Augustinovia* boli 3. Pri výslovnosti typu *Adrian* (29 %) – *Adrián* (71 %) však vo výskume S. Ondrejoviča značne prevažovala podoba s dlhým *á*, pričom toto meno je stále pomerne populárne. Oficiálna slovenská podoba *Adrián* má v matrikách 2568 zápisov, ale podoba s krátkym *a* už len 653 zápisov, čo potvrdzuje aj výsledok výskumu výslovnosti S. Ondrejoviča. Podobná situácia je pri stále pomerne populárnych menách *Sebastián* (5302) – *Sebastian* (1664) alebo *Sára* (4559) – *Sara* (598). V oboch prípadoch prevažujú spisovné slovenské podoby, ale pomerne časté sú aj podoby s krátkym *a*. V prípade mena *Daša* (105) – *Dáša* (157) môže byť vyššia frekvencia podoby s dlhou hláskou *á* ovplyvnená českou podobou *Dáša*. Podľa zápisov iných mien je zase tendencia skôr používať varianty s krátkou samohláskou, napr. *Juliána* (89) – *Juliana* (489), *Oskár* (71) – *Oskar* (466), *Artúr* (44) – *Artur* (261). Pri najviac frekventovaných rodných menách navrhujeme kodifikovať buď dvojtvary, t. j. podoby s krátkou i dlhou samohláskou, prípadne tie, ktoré sú frekventovanejšie v matrikách, korpusoch i v komunikácii.

2.2.2. Inojazyčné varianty základných (neutrálnych) rodných mien

Jednotlivé rodné mená sa v minulosti i dnes rozšírili aj do iných jazykov a každý z nich si ich určitým spôsobom prispôbil svojim vlastným hláskovým, gramatickým a pravopisným potrebám, napr. starozákonné hebrejské meno *Jakaqóbh* s pôvodným významom „držiaci sa za päť“ alebo „druhorodený“ má v slovenčine spisovnú podobu *Jakub*, staršia podoba bola *Jákob*, latinčina používala podobu *Jacobus*, do nemčiny, dánčiny a švédčiny sa adaptovalo v pravopisnej podobe *Jakob*, do francúzštiny *Jacob* i *Jacques*, do angličtiny *Jacob*, *Jack* i *James*, do taliančiny *Giacobbe* i *Giacomo*, do španielčiny *Jacov*, *Jacobo*, *Jaime*, *Jago*, *Diego*, do portugalčiny *Diego*, do maďarčiny *Jakab*, *Jákob*, *Jákó*, *Jakus* i *Kabos*, do ruštiny *Jakov*¹² atď. Vplyv na ustálenie určitej pravopisnej podoby alebo podôb v tom-ktorom jazyku

¹² Inojazyčné pravopisné varianty rodných mien sme čerpali z odborných publikácií M. Majtána a M. Považaja (1998), M. Knappovej (2017) a J. Ladóa (2004).

mal, samozrejme, aj sprostredkujúci jazyk, prostredníctvom ktorého sa rodné meno do určitého jazyka dostalo.

Inojazyčné ekvivalenty majú aj slovanské mená, ktoré sa rozšírili aj do neslovanských jazykov, napr. meno *Stanislav* s pôvodným významom „upevni slávu“, „staň sa slávnym (bojovníkom)“ má túto podobu nielen v slovenčine, ale aj v češtine, ruštine, bulharčine, ukrajinčine, srbčine a v chorvátčine; v poľštine *Stanislaw*, v latinčine *Stanislaus*, v maďarčine *Szaniszló*, v nemčine *Stanislaw* i *Stenzel*, v angličtine *Stanislaus* i *Stanislas*, vo francúzštine *Stanislas*, v litovčine *Stanislovas*, v španielčine *Estanislao*, v taliančine *Stanislao*, v rumunčine *Stanislau* atď. Pravopisnú správnosť inojazyčných ekvivalentov rodných mien si možno overiť v príručke M. Majtána a M. Považaja (1998), ale napríklad aj v aktualizovanom zozname českých spisovných podôb rodných mien M. Knappovej (2017a), v ktorom sa tiež uvádzajú aj pravopisne správne rôzne inojazyčné ekvivalenty.

Slovenské matriky poskytujú zaujímavý materiál, ktorý do určitej miery odzrkadľuje súčasný stav v pomenovaní a poukazuje na jeho ďalší vývin a smerovanie, popularitu či obľúbenosť pravopisných variantov v úradnej sfére. Poukazuje aj na to, akých chýb sa matrikári najčastejšie dopúšťajú a s akými pravopisnými problémami sa stretávajú. Správne podoby týchto rodných mien si zamestnanci matrik overujú aj na internetových stránkach so zoznamami rôznych mien a často aj s výkladom ich pôvodu a priradenia mena k pohlaviu. Niektoré tieto stránky nemusia poskytovať spoľahlivé údaje, hlavne ak neobsahujú zoznam relevantnej odbornej literatúry, z ktorej sa čerpal. Pravdepodobne aj dôsledkom overovania si mien v takýchto nedôveryhodných internetových zdrojoch sa zapísali aj neexistujúce inojazyčné varianty rodných mien, ktoré nie sú známe z európskych jazykov, napr. *Denniz* (2), *Yann* (7).¹³

Niektoré inojazyčné ekvivalenty sa stali takmer rovnako frekventované a populárne ako ich už dlhodobo zdomácnené slovenské podoby, v niektorých prípadoch aj frekventovanejšie. Na základe frekvencie mien sme vybrali niekoľko príkladov. Vo väčšine prípadov ide v daných jazykoch o správne oficiálne pravopisné (grafické) podoby. Napríklad *Nikolas* (2637) je síce adaptovaná francúzska podoba mena *Nicolas*, ale zároveň aj slovenský pravopisný variant mena *Mikuláš* (206), pričom v mat-

¹³ V určitých prípadoch môže ísť aj o menej známe pravopisné podoby v niektorých hlavne mimo európskych jazykoch alebo o snahu rodičov či už slovenskej národnosti, alebo inej národnosti, resp. cudzincov vymyslieť originálnu pravopisnú podobu mena svojho dieťaťa. Nemožno vylúčiť, že rodičia doniesli potvrdenie zastupiteľského úradu štátu, v ktorom existuje takáto pravopisná podoba. Treba brať do úvahy fakt, že pri niektorých zápisoch rodných mien môže ísť o oficiálne uznávaný prepis mena z iných jazykov a grafických sústav. V niektorých (zvlášť mimo európskych) štátoch zápisy mien do matrik nie sú úradne regulované, resp. nie sú dostatočne úradne regulované, t. j. takmer neexistujú predpisy pre výber rodného mena, napr. v Anglicku, v USA, v Austrálii, na Novom Zélande (porov. Knappová 2017a, s. 54). Takéto netypické zápisy majú v slovenských matrikách zatiaľ len nízku frekvenciu, a preto nateraz nie je potrebné sa nimi bližšie zaoberať.

rikách je pomerne frekventovaná francúzska a aj anglická či nemecká pravopisná podoba *Nicolas* (1324). Len ojedinelé sú iné podoby, napr. angl. *Nickolas* (3) a azda pokus o zápis maďarskou grafikou *Nikolasz* (3), pretože spisovná maďarská podoba je *Miklós*. Hoci rodné meno *Sára* (4459) je stále veľmi populárne, vzrastá popularita podoby *Sarah* (1172), ktorá je zaužívaná napríklad v angličtine alebo vo švédčine. Domáce verzus inojazyčné pravopisné podoby sú na rôznych stupňoch popularity napríklad v týchto rodných menách: *Viktória* (8542) – angl., švéd., dán., rum., špan. *Victoria* (420), *Vanesa* (4930) – angl., franc., nem., švéd., tal. *Vanessa* (1503), *Kristián* (3963) – rus., dán. *Christian* (336).

Obzvlášť populárne sú niektoré inojazyčné pravopisné varianty so zdvojenými spoluhláskami v ženských rodných menách, napr. *Ema* (6917) – *Emma* (4006), *Ela* (1204) – *Ella* (1264), *Nela* (5504) – *Nella* (982), ktoré sú osamostatnenými neutrálnymi rodnými menami. Podoby ako *Ela*, *Nela*, ktoré v minulosti mali iba status domáckych mien, vznikli tzv. haplológiou z úradných dlhých podôb mien, t. j. vynechaním hlások alebo celých slabík, pričom formy s dvoma *-ll-* sa pokladali za nenašské, maďarské (Mazúr 1943). Tieto tvary sa vo všeobecnosti vytvorili buď skrátením základnej neutrálnej podoby mena, alebo zriedkavejším spôsobom z koncovej časti (slabiky alebo slabík), napr. aj *Jakub* > *Kubo*, hoci zvyčajne sa domácke podoby tvoria skrátením mena (*Katarína* > *Kata*). Môže ísť aj o adaptáciu už skráteného cudzieho mena do slovenčiny. Zvýšená módnosť zápisov so zdvojenými spoluhláskami môže byť motivovaná snahou urobiť meno exkluzívnejšie zapísaním cudzím pravopisom. Ďalším dôvodom môže byť snaha krátke jednoslabičné meno predĺžiť aspoň prostredníctvom grafickej podoby. Pri rodných menách, ku ktorým sa pôvodne vytvorili ako ich domácke skrátené podoby, je tendencia zapísať ich cudzojazyčný variant so zdvojenou spoluhláskou zriedkavá, napr. *Gabriela* (833) – *Gabriella* (41), *Petronela* (358) – *Petronella* (3).

Spisovné ženské podoby rodných mien sa v slovenskom jazyku tvoria od mužských podôb prechýľovaním, t. j. pridaním koncového *-a*, napr. *Daniel* > *Daniela*, *Ján* > *Jana*, *Stanislav* > *Stanislava* a skloňujú sa podľa ženských vzorov *žena* a *ulica*. Pridaním koncového *-a* sa tvoria aj slovenské spisovné podoby ženských rodných mien od cudzích ženských mien zakončených na spoluhlásku, napr. *Dagmar* > *Dagmara*, *Miriam* > *Miriama*, *Ester* > *Estera*.¹⁴ Takéto podoby ženských rodných mien vyplynuli zo systému slovenčiny ako flektívneho jazyka a z vývinu a tradície tvorenia domácich ženských mien a ich fungovania v živom úze, v neúradnej, neoficiálnej komunikačnej sfére (porov. Blanár 2002a, s. 14). Niektoré slovenské spisovné ženské rodné mená boli v minulosti kodifikované so

¹⁴ Osobitnú skupinu tvoria ženské mená, ktoré už vznikli s koncovým *-a*, t. j. propriálizovali sa apelatíva, ktoré už tak boli zakončené (lat. *liliana* > *Liliana*), príp. je to jedna z možností ich utvorenia v cudzom jazyku.

zakončením na spoluhlásku, napr. *Ingrid, Miriam, Dagmar*, ale veľmi živo sa pociťoval pri nich cudzí pôvod, navyše sa takéto rodné mená neskloňujú, čo je v rozpore so zákonitosťami slovenčiny, preto sa kodifikovali s príponou ženských rodných mien *-a* (porov. Buffa 1967; Považaj 1980, s. 296). Obidve podoby ženských mien sú ako slovenské spisovné podoby kodifikované iba ojedinele, napr. *Rút* i *Rúta, Manon* i *Manona*. Pravopis ženských rodných mien sa z tohto hľadiska doposiaľ nezmenil a ženské rodné mená zakončené na spoluhlásku sa považujú za inojazyčné ekvivalenty domácich spisovných podôb ženských rodných mien. Napriek tomu sa niektoré z nich stali populárnejšie, napr. do matrik sa podoba *Miriam* zapísala 1455-krát a domáca podoba *Miriama* 238-krát, ďalej porov. napr. *Karin* (2941) – *Karina* (353), *Vivien* (2216) – *Viviána* (27). Naskytá sa otázka, či naozaj ako nesklonné fungujú aj v hovorenej komunikácii. Je možné, že používatelia v snahe zaradiť ich do slovenskej paradigmy okrem tvarov nominatívu skloňujú ich tak, ako keby základný tvar mali zakončený na samohlásku *-a*, prípadne pri ich používaní v bežnej neoficiálnej či polooficiálnej komunikácii radšej zvolia ich domáce podoby so zakončením na *-a* (napr. namiesto *Miriam* používajú *Mira, Mirka*), ktoré sa dajú bez problémov skloňovať. Ako variantné spisovné základné podoby so spoluhláskou na konci popri niektorých ženských rodných menách so zakončením na *-a* má napríklad aj čeština (*Miriam, Miriama* i *Mirjam, Karin* i *Karina*), v ktorej oficiálne spisovné podoby ženských rodných mien zakončených na spoluhlásku majú dlhšiu tradíciu (Harvalík – Valentová 2021).

V mnohých prípadoch badať snahu, či už pracovníka matriky alebo rodiča, nejakým spôsobom pravopisne (graficky) adaptovať cudzojazyčné rodné meno alebo inojazyčný variant mena do slovenčiny hlavne v prípadoch, ak im nie je známa jeho slovenská zdomácnená podoba alebo ju nemá. Do matrik sa zapísali aj pravopisné podoby, ktoré zodpovedajú žiadnej inojazyčnej podobe. Napríklad pomerne častá je podoba *Matias* (1028), ktorá nezodpovedá žiadnemu pravopisnému variantu mena *Matúš* v iných jazykoch. Podobu *Matias* neschválila ako slovenskú spisovnú podobu žiadna kodifikačná autorita, dokonca ju nezachytáva ani *Slovník súčasného slovenského jazyka* (Jarošová 2015). Pri niektorých inojazyčných podobách by teoreticky mohlo ísť o cudzích štátnych občanov alebo občanov s inou ako slovenskou národnosťou, ale napr. latinský tvar *Mathias* sa zapísal len osobám s jedným rodným menom až 684-krát, český variant *Matyáš* 271-krát, taliansky *Matteo* je zapísaný 165-krát a niektoré varianty majú frekvenciu aj okolo 50.

2.2.3. Nové cudzie rodné mená a ich adaptácia do slovenčiny

Možno povedať, že od poslednej kodifikácie a posledného vydania zoznamu domácich spisovných podôb neutrálnych rodných mien v knihe M. Majtána a M. Považaja (1998) uplynulo viac ako 20 rokov. V dôsledku vzrastu zmiešaných man-

želstiev, väčšej imigrácie cudzincov, ale aj množstva nových dostupných filmov, seriálov a televíznych relácií zahraničnej produkcie sa za tento čas dostalo na Slovensko veľa ďalších cudzích rodných mien. Niektoré sú v súčasnosti veľmi módne. Aj keď viaceré z nich by po formálnej stránke vyhovovali slovenskému pravopisnému systému, v zozname domácich rodných mien sa nenachádzajú. Z tých, ktoré sú v matrikách najfrekvencovanejšie, ale nie sú v zozname, sa väčšej či menšej popularite tešia napríklad mená *Zara* (1003), *Kiara* (890), *Noel* (535), *Tiffany* (190), *Liam* (147). Do zoznamu by sa mohli doplniť aj niektoré najfrekvencovanejšie maďarské mená, u ktorých by sa dalo predpokladať, že už pomenúvajú nielen občanov maďarskej národnosti, napr. *Levente* (293), *Boglárka* (222), *Zsolt* (229), *Ákos* (199), *Csaba* (191). Novým cudzím menám, ak sa zaradia do zoznamu slovenských domácich podôb, by sa mohla utvoriť slovenská pravopisná (grafická) podoba.

Pre niektoré jazyky sú typické tzv. dvojité¹⁵ rodné mená, ktoré sa píše so spojovníkom bez medzier a chápu sa ako jedno rodné meno, napr. vo francúzštine sú to mená ako *Jean-Paul*, *Jean-Marc*, *Diane-Emilie*, novšie *Bernard-Yves*, *Line-Madeleine*, v taliančine *Marie-Stella*, *Stella-Marie*, v nemčine *Johannes-Maximilian*, *Bianca-Isabel* a i. O ich vzniku písala napr. M. Knappová (2017a, s. 69 – 72). K menu sa spojovníkom pripojilo ešte meno svätca, ktoré malo rozlišovacia funkciu. Tento typ mien sa vyskytuje najmä v germánskych a románskych jazykoch. Vo francúzštine najčastejšie ako prvé bolo meno svätca a k nemu sa pripojilo ďalšie, neskôr sú doložené aj také dvojité mená, v ktorých nebolo svätecké meno. V taliančine a v nemčine sa mnohé píše ako zložené mená bez spojovníka (*Gianfranco*, *Elisanna*; *Kalrheinz*, *Heidemarie*). Vo všeobecnosti v tomto type vlastných mien sa spojovník používa na vyjadrenie zlučovacieho vzťahu (porov. Dvonč 2001, s. 46). Pre spájanie takýchto rodných mien v jazykoch, v ktorých sa používajú, platia určité jazykové pravidlá. Dvojité alebo podľa termínu M. Knappovej zdvojené rodné meno musí vychádzať z jednotného jazykového, t. j. tvaroslovného, pravopisného a výslovnostného systému (Knappová 2017a, s. 69 – 72). Niektoré z týchto mien, ktoré sa prebrali v minulosti aj do slovenčiny, sa tiež píše ako jedno slovo bez spo-

¹⁵ M. Knappová (2017a, s. 69 – 72) použila termín *zdvojené rodné meno*, príručka slovenskej onomastickej terminológie (Svoboda a kol., 1983, s. 206) odporúča v češtine termín *podvojně vlastné meno*, pre slovenčinu *dvojité vlastné meno* (prov. aj priezviská *Meliš-Čuga*, *Rázusová-Martáková*, miestne názvy *Šaštín-Stráže*, *Frýdek-Místek*). Termín *zložené vlastné meno* pre tento typ použil L. Dvonč (2001) a uviedol sa aj v PSP (2013, s. 111) v časti pri pravidlách o písaní spojovníka. *Za zložené vlastné mená* sa v onomastickej terminológii pokladajú *kompozitné vlastné mená* (Svoboda a kol. 1983, s. 193), napr. rodné mená ako *Stanislav*, *Miroslav* a pod., ale podoby *Jean-Paul* sa ako príklady pri tomto termíne neuviedli. L. Dvonč (1962) v starších prácach používal, pravdepodobne pod vplyvom češtiny, pre tento druh vlastných mien termín *podvojně vlastné mená*. Sám upozorňoval na rozdiel medzi *podvojným* a *zloženým* vlastným menom (Dvonč 1966) aj v súvislosti s rozdielnym pravopisom. *Dvojité, podvojně či zdvojené vlastné mená* by však bolo možné chápať ako druh *zložených, kompozitných vlastných mien*.

jovníka (*Annamária*). Dvojité mená nemajú v slovenčine a ani v ostatných slovanských jazykoch tradíciu, preto sa v rámci slovanských antroponymických systémov zväčša nové nevytvárajú, iba sa preberajú z cudzích jazykov. Podľa M. Knappovej (2017a, s. 71) do českých matrik nie je možné zapísať napríklad dvojité meno utvorené z novogréckych mužských mien *Apostolos* + *Panajotis*, pretože v gréčtine sa takéto mená netvorila, nedajú sa spojiť ani akékoľvek české mená, ani jedno české a druhé cudzie, napr. *Matej-Charles*. V našich matrikách sa vyskytli napríklad tieto dvojité rodné mená: *Anna-Mária* (4), aj v pravopisných podobách *Anna-Maria* (5), *Anna-Marie* (2), *Anne-Marie* (1), ďalej napr. mená *Ella-Jane* (2), *Laura-Sophie* (2), iba raz sa vyskytli mená ako *Abescha-Jozef*, *Agnesa-Barborka*, *Božena-Zlatica* a i. Podľa akých kritérií sa riadia naši matrikári pri zápise tohto druhu rodných mien, nie je známe. Na rozdiel od zložených mien bez spojovníka sa podľa K. Sekventa (2002, s. 53) skloňujú obidve časti rodného mena (*Jean-Paula*, *Jeanovi-Paulovi*) a z obidvoch častí sa tvoria aj posesívne adjektíva (*Jeanov-Paulov*, privlastňovanie genitívom *Reného-Henriho*). Samozrejme, nesklonné rodné meno, ak je súčasťou dvojitého mena, sa nesklonuje.¹⁶

Väčšina na prvý pohľad nových cudzích mien sú napriek všetkému len inoajazyčné ekvivalenty rodných mien, ktoré už majú svoje slovenské podoby. Niekedy sa zapísali neexistujúcim, vymysleným pravopisom. Netypický pravopis mohol vyplynúť aj z iného ako slovenského prepisu z rôznych jazykov a ich grafických sústav (*Marushka*, *Misha*, *Sashka*) alebo zo snahy pravopisne adaptovať do slovenčiny podľa výslovnosti cudzie rodné meno, ktoré nie je v zozname slovenských spisovných podôb rodných mien (*Džastin*). Menšiu frekvenciu majú aj rozličné africké a ázijské mená, napr. vietnamské mužské i ženské meno *Ha* (7), čínske ženské meno *Lu* (2), japonské ženské meno *Fujiko* (1). Zriedkavé sú domorodé africké mená, napr. mužské meno *Ikenna* (1) či ženské meno *Zarina* (2). Pri týchto menách je pravdepodobné, že ide o deti cudzincov či zo zmiešaných manželstiev. Arabské mená *Mohammed* (8), *Mehmet* (8) či *Ibrahim* (7) sa k nám mohli dostať prostredníctvom migrantov, ale mohlo by ísť aj o slovenské deti, pričom motivantmi sú napríklad populárne turecké seriály. Vo funkcii mena sa zapísalo aj priezvisko, napr. *Lennox* (3) – asi podľa známej speváčky a hudobníčky Annie Lennox, a geografické názvy ako *Brooklyn* (4) a *Prešov* (3). Takéto mená by sa nemali občanom slovenskej národnosti zapisovať napriek tomu, že geografické názvy vo funkcii rodných mien sa môžu použiť v niektorých krajinách ako USA, kde nie sú výraznejšie právne obmedzenia zápisov mien do matrik. Vplyv literárnych, filmových a seriálových postáv, hercov, spevákov a iných populárnych alebo slávnych osobností vidno napríklad na menách ako *Šeherezáda* (13), *Milágros* (6) či *Shakira* (3).

¹⁶ Bližšie ku skloňovaniu jednotlivých typov porov. Sekvent (2002).

3. CUDZOJAZYČNÉ RODNÉ MENÁ V OSOBNÝCH MENÁCH KONKRÉTNÝCH OSOBNOSTÍ A ICH PRAVOPIS

Mnohé podoby cudzích rodných mien konkrétnych známych a významných osobností spoločenského života sa dlhodobým používaním adaptovali a používajú sa ich slovenské ekvivalenty. Ide o osobné mená (rodné mená, ale aj priezviská) najmä historických osobností ako napr. *Cristofa Colombo* (lat. *Christophorus Columbus*) – *Krištof Kolumbus*.

Vo všeobecnosti sa však zachováva pravopis cudzojazyčných mien osobností spoločenského života. V PSP (2013, s. 29) sa uvádza, že nezdôvodnené rodné mená cudzieho pôvodu sa používajú v pôvodnej inojazyčnej pravopisnej podobe predovšetkým v nezdôvodnených osobných menách ako *Johann Wolfgang Goethe*, *Ludwig van Beethoven*, *Jerzy Kuryłowicz* a i. Pravopisné problémy sa týkajú predovšetkým ich grafických zápisov.

Podľa PSP (2013, poznámka na s. 40) sa z typografických dôvodov (na zjednodušenie pri výrobe novín a popularizačných časopisov alebo pre nedostatok niektorých typov v tlačiarňach) pripúšťa možnosť používania namiesto cudzích písmen s odlišnými diakritickými znamienkami domáce písmená podľa výslovnosti alebo pôvodné písmená bez cudzích diakritických znamienok. Z uvedeného vyplýva, že napríklad aj v rodných menách sa namiesto poľskej grafémy **ł** môže písať **l** (*Władysław* – *Wladyslaw*, *Włodzimierz* – *Wlodzimierz*), namiesto nórskej a dánskej grafémy **ø** sa môže písať **ö** (*Bjørnstjerne* – *Björnstjerne*). Vynechávanie diakritických znamienok a špeciálnych znakov umožňuje síce zjednodušenie zápisov grafém, ale viacerí jazykovedci poukázali na to, že takéto zápisy vo všeobecnosti aj v iných druhoch vlastných mien sú nekorektné, chybné a prispievajú k zvyšovaniu variability, k nedorozumeniam a neistotám v bežnej komunikácii. Na problematiku takéhoto prepisu grafém v pomenovaniach srbských, chorvátskych, macedónskych a bosniackych reálií kriticky upozorňoval už M. Dudok (2002). Napríklad v slovenčine nezdôvodnené srbské rodné meno *Ђорђе* by sa malo prepisovať ako *Djordje* (porov. prepis v PSP, s. 82), nie nahrádzať srbskú grafému **ђ** podľa výslovnosti slovenským písmenom **ď** (*Džordže*). J. Wachtarczyková (2010, s. 203; 2017, s. 201) uviedla príklad priezviska poľského politika *Lecha Wałęsu*, ktoré takýmto zjednodušením grafém **ł**, **ę** v novinovom nadpise *November oslávime s Walesom* spôsobuje už nadlimitnú chybovosť a čitateľ môže toto vlastné meno spájať s názvom krajiny *Wales* alebo s osobným menom *Jimmy Wales* (jeden zo zakladateľov Wikipédie), nie s priezviskom uvedeného poľského politika. Aj napriek tomu, že sa v PSP (2013) v poznámke na s. 40 uviedlo, že ak by písanie bez diakritického znamienka viedlo k chybnému výslovnosti, dáva sa prednosť písaniu podľa výslovnosti, nie písaniu s jednoduchým vynechaním diakritického znamienka (*Oseka* – *Osenka*, nie *Oseka*), takýto prístup sa nemusí vždy uplatňovať. Prepis

podľa výslovnosti sa pripúšťa v prípadoch, ak by u nás zachovanie pôvodného spôsobu písania mohlo viesť k nesprávnej výslovnosti. Možnosť nahrádzania cudzích grafém s odlišnými diakritickými znamienkami alebo neuvádzanie diakritických znamienok je však v rozpore s inštrukciou, ktorá odporúča zachovávať pôvodnú pravopisnú podobu nezdomácnených cudzích vlastných mien, t. j. zachovávať pôvodné grafémy (PSP 2013, s. 38 – 39). Podoby s takto nahradenými grafémami nemusia byť vždy v súlade s adekvátnym prepisom z iných grafických sústav (PSP 2013, s. 76 – 91).

Hoci autori *Praktickej pravopisnej príručky* (Ripka – Imrichová – Skladaná 2008, s. 70) uviedli príklady vlastných mien, v ktorých je možné cudzie grafémy nahradiť slovenskými podľa výslovnosti, skonštatovali, že súčasné vybavenie moderných počítačov umožňuje korektne (v pôvodnej podobe) písať všetky cudzie vlastné mená. Na druhej strane zanedbávanie diakritických znamienok a dištingívnych cudzích grafém je súčasný trend nielen v slovenskej neoficiálnej písomnej komunikácii hlavne vo virtuálnom priestore, ale je problémom napr. aj v poľskom diskurze (Wachtarczyková 2017, s. 202). Napriek tomu sa prikláňame k názoru, že pôvodné cudzie grafémy a diakritické znamienka v cudzích neadaptovaných osobných menách, ale aj v iných druhoch vlastných mien by sa mali zachovávať aspoň v oficiálnych textoch. Ak je potrebný prepis nielen rodných mien, ale aj iných vlastných mien z iných grafických sústav, mal by byť v súlade s návodmi prepisov uvádzanými v PSP (2013). V súčasnosti už neobstoí odôvodnenie, že uviesť cudzie grafémy nie je možné z typografických dôvodov, preto by sa poznámka v PSP (2013) na s. 39 mala upraviť.

4. DOMÁCKE (HYPOKORISTICKÉ) RODNÉ MENÁ

4.1. CHARAKTERISTIKA A POUŽÍVANIE

Domácke (hypokoristické) rodné mená sú rozličné typy skrátených, deminutívnych a maznavých podôb základných neutrálnych rodných mien, ktoré sú štylisticky príznakové, expresívne, vyjadrujú určitý citový vzťah (zväčša kladný) a používajú sa v rodinnom a dôvernom styku. Domácke rodné mená nemajú status základnej neutrálnej podoby a nemožno ich zapisovať do matrik. V rámci národného jazyka sa môžu rozlišovať spisovné a nespisovné (nárečové, slangové) podoby domáckych rodných mien (Majtán – Považaj 1998, s. 272). Tieto podoby majú svoje zemepisné areály, napr. zsl. *Tono*, strsl. *Tóno*, vsl. *Toňo*, vsl. *Marča*, *Mižo*, a v literárnych dielach sa môžu využívať na lokálne zaradenie postáv (Blanár 2002a, s. 13). Príznakové podoby rodných mien vo verejnej komunikácii niekedy používajú najmä spisovatelia, umelci a pod., napr. *Janko Jesenský*, *Milo Urban*, *Vašo Patejdl* (Majtán – Považaj 1998, s. 272). Takisto ako ich základné neutrálne podoby môžu byť domáce a cudzojazyčné. Zoznam najčastejších slovenských domáckych podôb rodných mien

obsahuje osobitná kapitola knihy M. Majtána a M. Považaja (1998, s. 330 – 342) a nachádzajú sa aj pri jednotlivých neutrálnych podobách. V limitovanom rozsahu sa uvádzajú pri základných podobách aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Jarošová – Buzássyová 2006, s. 14, porov. napr. meno *Amália* na s. 114). Napríklad v češtine pravopis domáckych podôb rodných mien nie je kodifikovaný, preto ich pravopisná podoba závisí od pisateľa (porov. odpovede z jazykovej poradne Ústavu pro jazyk český^[2]).

Domáce podoby rodných mien sú jedným z produktívnych zdrojov pre rozširovanie zoznamu základných podôb mien. Mnohé z nich predovšetkým častotou používania stratili príznak expresívnosti, familiárnosti, čím nadobudli charakter oficiálneho neutrálneho mena a zaradili sa do zoznamu základných spisovných slovenských podôb rodných mien, napr. *Alex, Broňa, Luba, Miloš, Radko, Radka, Slávo, Tina*. Osamostatňovanie domáckych podôb rodných mien vyplýva aj z toho, že v súčasnosti prevláda tendencia dávať kratšie, spravidla dvojslabičné mená na úkor viacslabičných (Považaj, 1980, s. 296). Prehodnocovanie domáckych rodných mien na neutrálne sa zvyčajne robí na základe sociolingvistického výskumu (porov. napr. Považaj 1983, Knappová 1980).

Napriek tomu, že domácku podobu rodného mena, ktorá sa ešte neosamostatnila a nestala oficiálnou neutrálnou podobou, podľa zákona dieťaťu nemožno dať, v matrikách sa vyskytli napr. aj takéto zápisy: *Edo* (10), *Dano* (4), *Mirko* (9), *Dorotka* (130) i *Dorka* (47), *Magdalénka* (4). Zvyčajne išlo najmä o ženské deminutívne podoby mien. Keďže frekvencie sú zväčša nízke, predpokladáme, že ide o chybné zápisy a uvedené podoby mien nemajú v skutočnosti tendenciu stať sa základnými neutrálnymi rodnými menami.

Niektoré hypokoristické podoby cudzojazyčných mien, ktoré sa u nás nechápu ako samostatné základné neutrálne mená, v inom jazyku alebo krajine sa takto hodnotiť môžu, resp. zákony v týchto krajinách umožňujú zápis aj domáceho rodného mena. Preto ak rodičia majú potvrdenie zastupiteľského úradu cudzieho štátu, že použitie takejto formy mena je v súlade s tradíciou štátu, kde je takéto meno obvyklé, mohlo sa dieťaťu zapísať do slovenskej matriky. Napríklad v srbčine sú oficiálne základné rodné mená *Darina* i *Darinka*. Cudzia domácka podoba *Lilly* (291) mena *Liliana* sa zaznačila aj v iných pravopisných variantoch, napr. *Lily* (110), *Lilli* (5). Za osamostatnenú základnú slovenskú podobu sa pokladá pôvodne domácka podoba tohto mena *Lila*. Určité domáce podoby sú v matrikách pomerne frekventované, napr. *Mia* (1790) – domácka podoba mena *Mária*, *Lara* (1023) – domácka podoba mena *Larisa*, *Janka* (701) – domácka podoba mena *Jana*. Navrhujeme preto znovu urobiť sociolingvistický výskum, na základe ktorého by sa niektoré frekventované hypokoristiká prehodnotili na základné podoby.

4.2. PRAVOPISNÉ PROBLÉMY DOMÁCKYCH MIEN

Niektoré typy najmä cudzojazyčných skrátenej podôb, ktoré sa utvorili skrátením základných alebo deminutívnych podôb rodných mien, pričom niektoré z nich sa už môžu hodnotiť v určitých krajinách aj ako základné neutrálne podoby, sa oproti minulosti častejšie používajú v bežnej komunikácii, hoci ich vžitosť môže byť generačne diferencovaná. Pravopisný problém nastáva jednak pri ich písomných záznamoch, jednak pri tvorení derivátov.

Pri ich zápisoch sa v jazykovej praxi používa variantný pravopis. Ide predovšetkým o typy ženských i mužských mien zakončených na *-i*, *-y*, v ktorých sa možno stretnúť s obojakým pravopisom (*Kati/Katy*, *Zuzi/Zuzy*, *Roni/Rony*, *Edi/Edy*). Tieto typy mien sa zvyčajne používajú pri oslovení. Niektoré môžu označovať ženského i mužského nositeľa, napr. *Viky/Viki*, *Deny/Deni*. Podľa M. Majtána a M. Považaja (1998, s. 273) cudzie podoby domáckych mien s príponami nevyhovujúcimi zákonitostiam slovenského jazyka, ako napr. *Ďuri*, *Janči*, *Karči*, *Laci*, *Katy*, *Mary*, *Klári*, sa zo spisovnej normy vymykajú. Spisovné domáce skrátenej podoby mužských rodných mien sa najčastejšie končia samohláskou *-o* (*Jano*, *Jožo*, *Mišo*), ženských rodných mien samohláskou *-a* (*Kata*, *Zuza*, *Nela*), hoci sú produktívne aj iné prípony (bližšie Majtán – Považaj 1998, s. 272 – 274).

Napriek tomu, že typy s koncovou samohláskou *-i*, *-y* sa pokladajú za nespisovné, zväčša slangové podoby, ktoré sú typické skôr pre hovorenú komunikáciu, používajú sa v obmedzenej miere najmä v literárnych dielach a v neformálnych textoch alebo v písomnom styku pri súkromnej komunikácii, preto je potrebné sa ich pravopisom zaoberať. Navyše, ako sme už spomenuli, dôsledkom ich chápania ako základných neutrálnych podôb v niektorých krajinách sa môžu dostať aj do slovenských matrik, čím sa zvyšuje ich používanie nielen v neoficiálnej, ale aj v oficiálnej, úradnej písomnej komunikácii. Ak sa pred koncovým *-i* nachádza mäkká spoluhláska (*Janči*, *Laci*, čisto vokatívne tvary *Táni*, *Jani* [ň]), dáva sa, samozrejme, prednosť podľa výslovnosti. Pri predchádzajúcej tvrdej alebo obojakej spoluhláske sa zväčša uprednostňuje graféma *i*, ale podľa nášho názoru nemožno za chybné považovať ani podoby s grafémou *-y*. Problematické sú predovšetkým prevzaté cudzojazyčné skrátenej podoby, príp. inojazyčné podoby domácich skrátenej mien, ktoré môžu mať obidve pravopisné podoby podľa toho, z ktorého jazyka sa po pravopisnej stránke prevzali (porov. *Andy* i *Andi*, *Tony* i *Toni*). Podoby s grafémou *i* u nás môžu byť najmä maďarské pravopisné podoby. Variantný pravopis grafém *-i*, *-y* po tvrdých spoluhláskach v skrátenej typoch domáckych rodných mien (*Luki/Luky*) pripúšťajú aj pravidlá českého pravopisu (Pravdová – Svobodová 2013, s. 216), hoci písanie s grafémou *-i* sa považuje za základné a odporúča sa uprednostniť ho aj pred spoluhláskami *d*, *t*, *n* (*Rudi*). Autori pravidiel vychádzajú najmä z analógie pri tvorení skrátenej podôb zo zdobnenín, ktoré majú v deminutívnej prípone mäkké *-i-*, napr.

Stázička/Stázinka – Stázi, Tomík/Tomiček – Tomi (tamže). Takého riešenie by sme odporučili aj pre slovenčinu.

5. TVORENIE DEMINUTÍV A POSESÍVNYCH ADJEKTÍV OD CUDZÍCH A INOJAZYČNÝCH EKVIVALENTOV RODNÝCH MIEN

Pravopisné problémy vznikajú pri tvorení deminutív a posesív od slovenských i cudzojazyčných pravopisných podôb neutrálnych i domáckych rodných mien. Treba však podotknúť, že v niektorých prípadoch nejde o zdobneninu utvorenú príponou, ale o základnú podobu, napr. *Angelika* (z lat. *angelica* „anjelská“, nie je to deminutívum utvorené od mena *Angela* príponou *-ika*).

Z pravopisnej stránky sa ako problematické v jazykovej praxi javí tvorenie deminutív a posesívnych prídavných mien pomocou prípon *-inka, -ička; -in (-ina, -ino)* práve od tých mien, ktoré sú zakončené na tvrdé *y* ako *Netty, Nelly, Kitty*. O týchto typoch písal napríklad už J. Sabol (1966), keďže sa používali v tom čase najmä v literárnych prekladoch často v nesprávnych pravopisných podobách (*Nettyn, Nettynka*). Podľa J. Sabola (1966, s. 190 – 191) pravopis v týchto prípadoch súvisí s otázkou výslovnosti, pretože pred uvedenými príponami dochádza pravidelne k alternácii *t/t', d/d', m/ň, l/l'* i v slovách, a teda aj v menách cudzieho pôvodu (*Magdalénin* [magdaléňin]), preto treba predpokladať pre prípady mien ako *Netty > Nettin, Nettinka, Nettička* výslovnosť [neť'in, neť'inka, neť'ička]. Tieto nesklonné typy rodných mien pri odvodzovaní strácajú koncovú grafému *-y* a pripájajú sa k nim uvedené prípony. Podľa L. Dvonča (1976, s. 16) v týchto prípadoch nejde o prekryvanie morfému (koncového *-y* slovného základu *Netty* a začiatočného *-i* prípony), ale prípona sa pridáva k slovnému základu *Nett*.¹⁷ J. Jacko (1973) tiež odporúčal len podoby bez koncovej samohlásky základu, napr. *Mary – Marin, Kitty – Kittin*. Vynechanie kmeňovej samohlásky (aj *-e, -é, -o*) kládol do súvisu s fonologickými vlastnosťami v spisovnej slovenčine – na morfematickom švíku sa nestretajú dve samohlásky, preto napr. aj v prípade podôb *Anni, Anny* má posesívum podobu *Annin*.

Pri vypustení týchto pre slovenčinu ortograficky neprirodzených grafém sa však narúša základná hlásková (grafická) podoba rodného mena, ktorú možno chápať aj ako úradnú a záväznú, ak ide zároveň o neutrálnu podobu a môže byť zapísaná v matrike. Pri ponechaní koncového *y, i, ie, ey, ye* však vznikajú podoby s nezvyčajnou grafematickou kombináciou, preto napr. K. Sekvent (2002, s. 55) odporučil, ak sa pridáva privlastňovacia prípona *-in* k nesklonným ženským menám a vznikne prídavné meno s veľmi nezvyčajnou hláskovou podobou, pri privlastňovaní používať radšej základný tvar ženského mena, napr. *priateľ Zoé* namiesto *Zoéin priateľ*.

¹⁷ Pri derivátoch od priezvisk však odporučil koncové *-y* zachovať: *Škultéty – Škultétyčka* (bližšie Dvonč 1976).

Najnovšie sa k uvedenej problematike vyjadril M. Ološtiak (2018, s. 126 – 127), ktorý potenciálne podoby **Maryn*, **Kellyn* pokladá v zhode s L. Dvončom (1961) a J. Sabolom (1966) za nenáležité, keďže sa v nich neadekvátne redukuje sufix *-in*. Pripúšťa však variantnú ortografiu, ale s jednotnou výslovnosťou, pri ktorej sa zdvojené [ii] (jedno zo základu, druhé z formantu) zjednodušuje: *Mary* [meri] > *Maryin/Marin* [merin], *Kelly* [keli] > *Kellyin/Kellin* [kelin]. Podľa M. Ološtiaka (2018, s. 126) zachovanie koncového *-y* pred príponou môže síce oslabiť alternácie tvrdých a mäkkých spoluhlások (*Charity* [čeriti] > *Charityin* [čeritin], *Cindy* [sindi] > *Cindyin* [sindin]), pričom vynechanie hlásky *y* alternáciám nebráni (*Charity* [čeriti] > *Charitin* [čerit'in], *Cindy* [sindi] > *Cindin* [sind'in]), ale platí, že výslovnostná a písaná podoba nie sú od seba nevyhnutne závislé, ako uviedol napríklad v alternáciách typu *Samantha* > *Samanthin* [samant'in]. V internetovej jazykovej poradni JÚLŠ (<https://jazykovaporadna.sme.sk/q/6279/>) sa však pri privlastňovacích prídavných menách odporúčajú len podoby s vynechaním koncového *y*, *i* (*Dolly* – *Dollin*, *Kitty* – *Kittin*, *Nancy* – *Nancin*, *Mary* – *Marin*, *Lili* – *Lilin*).

Vo všeobecnosti v prípade zakončenia rodného mena na tzv. nemé *e* K. Sekvent (2002, s. 54) odporúčal len podoby typu *Bérénice* > *Bérénicin*, teda s jeho vynechaním. Podľa M. Ološtiaka (2018, s. 126) koncové nemé *-e* predovšetkým vo frekvencovaných menách končiacich vo výslovnosti na *t*, *d*, *n* (napr. *Jeanette* [žanet], *Charlotte* [šarlot]) pôsobí v privlastňovacích tvaroch neprirodzene a nadbytočne, preto ho odporučil nepísať (*Jeanettin* [žanet'in], *Charlottin* [šarlot'in]). V ostatných prípadoch na rozdiel od K. Sekventa počíta s variantnou ortografiou. V internetovej jazykovej poradni JÚLŠ^[3] sa odporúča zachovávať písanie koncového *e*, ak pri výslovnosti toto *e* nie je nemé (*Zoe* [zaui] – *Zoein*).

Ďalšou pravopisnou otázkou je, či sa má pri derivácii zachovávať pravopis zdvojenej spoluhlásky. Pri kodifikácii slovenských oficiálnych podôb rodných mien sa uplatňovala zásada, že nesmie byť rozpor medzi výslovnostnou podobou mena a jeho písanou, grafickou podobou (Považaj 1980, s. 297). Zdvojené spoluhlásky sa v slovenčine nevyslovujú, preto slovenské, ale aj niektoré inojazyčné spisovné podoby rodných mien ich vo všeobecnosti nemajú, napr. slov., čes., poľ. *Alan*, maď. *Alán*, angl. *Allan*, *Allen*; slov., čes. *Vanesa*, angl., franc., nem., švéd. a tal. *Vanessa*, maď. *Vanessza*. Ale ako sme už uviedli, niektoré inojazyčné varianty so zdvojenými spoluhláskami sú populárnejšie ako slovenské pravopisné podoby, napr. *Emma*, *Ella* oproti slovenským podobám *Ema*, *Ela*. V mene *Anna* sú síce dve spoluhlásky, ale preto, lebo sa aj vyslovujú. Ak sa toto rodné meno vyslovuje iba s jednou spoluhláskou *n* (*Ana*), ide o jeho domácku podobu. V niektorých prípadoch sú kodifikované v slovenčine dve základné podoby, napr. *Mariana* i *Marianna*.¹⁸ V niektorých typoch zložených mien pravdepodobne preto, že sa prevzali do slovenčiny dávnejšie

¹⁸ Toto ženské rodného mena sa vykladá ako zložené z mien *Mária* a *Anna*.

a meno *Anna* sa v nich už nepociťuje a nevyslovuje s dvoma spoluhláskami *n*, sa kodifikovala podoba iba s jednou spoluhláskou *n*, napr. *Anabela* (*Anna* a *Bela*). V zložených menách, kde sa meno *Anna* ešte pociťuje, kodifikovala sa podoba s dvoma *nn*, napr. *Annamária* (*Anna* a *Mária*). Od domácich podôb rodných mien sa pri tvorení zdobnených podôb jedna zo zdvojených spoluhlások vynecháva, napr. *Anna* – *Anka*, ale pri rodnom mene, kde sú možné dva varianty, a pri tvorení od inojazyčných ekvivalentov, sa možno stretnúť s dvojakým pravopisom, napr. *Marianka* i *Mariannka*, *Vaneska* i *Vanesska*. Keďže od mena *Anna*, ktoré tvorí druhú časť mena *Marianka*, *Mariannka*, sa tvorí zdobnenina *Anka*, aj deminutívna podoba by mala mať iba podobu *Marianka*, porov. odporúčanie jazykovej poradne JÚLŠ^[3]. Podľa tohto odporúčania je možné analogicky tvoriť aj ďalšie deminutíva tohto typu, napr. *Vanessa*, *Emma*, *Ella* – *Vaneska*, *Emka*, *Elka*. Keďže však aj inojazyčné podoby rodných mien sa v súčasnosti pokladajú za úradné, vo všeobecnosti by sa mohol aj ich pravopis a grafika zachovávať pri tvorení nielen deminutív i privlastňovacích prídavných mien utvorených slovenskými príponami. V prípadoch, kde sú napr. zdvojené spoluhlásky na morfológickom švíku pred deminutívnu alebo posesívnu príponou, mohli by sa pripustiť variantné podoby, napr. *Allan* – *Allanko*, *Allanov*, *Allankov*, *Vanessza* – *Vanesszka*, *Vanesszin*, *Vanesszkin*, ale *Vanessa* > *Vaneska* i *Vanesska*, *Vanisin* i *Vanessin*, *Vaneskin* i *Vanesskin*, *Charlotte* > *Charlotka* i *Charlottka*, *Charlottin*, *Charlottkin*. Obdobne ako napríklad aj J. Sabol (1966) či E. Dvonč (1976) by zachovali zdvojené spoluhlásky v derivátoch *Nettin*, *Nettinka*, *Nettička*, mali by sa zachovať aj v iných menách tohto typu, pretože sa tvoria zo slovných základov *Vanessz-/Vanes-*, *Charlott-* či *Nett-*. Zdvojené spoluhlásky ponechal aj M. Ološtiak (2018, s. 126 – 127) pri tvorení posesív: *Charlotte* > *Charlottin*, *Kelly* > *Kellyin/Kellin*.

6. ZÁSADY PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN V RODNÝCH MENÁCH

Písanie veľkých písmen vo vlastných menách patrí azda medzi najviac diskutované pravopisné javy. Rodné mená sa na prvý pohľad môžu zdať z tohto hľadiska ako bezproblémové druhy vlastných mien, napriek tomu jazyková prax ukazuje, že s niektorými typmi rodných mien a s ich derivátmi majú užívatelia jazyka problémy. Ponúkame preto prehľad ich písania s príkladmi, ktorý by mohol byť inšpirujúci aj pri aktualizácii, resp. modifikácii kapitoly o veľkých písmenách vo vlastných menách v PSP (2013, s. 50 – 58), a má presah aj do iných druhov antroponým.

6.1. PÍSANIE S VEĽKÝM ZAČIATOČNÝM PÍSMENOM

a) Rodné mená sa píšú s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Pavol*, *Peter*, *Anna*, *Mária*. S veľkým začiatočným písmenom sa píšú nielen základné neutrálne rodné mená, ale aj ich domáce (hypokoristické) podoby. V kompozitných rodných

menách, ktoré vznikli spojením dvoch mien ako jedno slovo, napr. *Annamária* (*Anna* a *Mária*), *Anabela* (*Anna* a *Bela*), sa píše veľké písmeno len na začiatku, pretože ide o jedno zložené rodné meno. Už L. Dvonč (1966) upozornil na nesprávny pravopis mena byzantského historika *Pseudo-Maurikios*. Keďže nejde o dvojité meno (*Jean-Paul*), malo by sa správne písať ako jedno slovo bez spojovníka *Pseudomaurikios* podobne ako etnické a obyvateľské mená utvorené od vlastných mien typu *Nemadár*, *Exrakúšan*, *Protobulhar*, *Praslovan* či *Juhoameričan* (prov. PSP, s. 56). Pravdepodobne aj dôsledkom tohto upozornenia sa v súčasných PSP (2013, s. 55) uvádzajú v kapitole o písaní veľkých písmen aj mená *Antihamlet*, *Lžidimitrij* i *Pseudomaurikios*.

b) V typoch zložených dvojitých cudzích rodných mien, ktoré sa píše so spojovníkom a bez medzier, aj rodné meno za spojovníkom sa píše s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Jean-Paul*, *Line-Madelaine*, *Marie-Stella*, *Johannes-Maximilian*.

c) S veľkým začiatočným písmenom sa píše privlastňovacie (posesívne) prídavné mená odvodené od rodných mien: *Jozef – Jozefov*, *Viktor – Viktorov*, *Mária – Máriin*, *Anna – Annin*.

d) Prímená, priezviská, otčestvá, ktoré vznikli z rodných mien, sa tiež píše s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Benedik*, *Beňadik* > *Benedik*, *Beňadik*, *Benješ*, *Benata*, *Beňo*, *Benko*, *Benkovský* a i., *Peter* > *Peter*, *Petra*, *Peterec*, *Petrič*, *Petričko*, *Petruľa* a i. (prímená, priezviská), *Pavlovič*, *Pavlovna* (otčestvá) a aj rodinné mená odvodené od takýchto priezvisk, napr. *Benedikovci*, *Benešovci*.

e) Veľké začiatočné písmená majú aj neúradné (živé) rodinné mená utvorené od rodných mien alebo od priezvisk vzniknutých z rodných mien, ktorými sa pomenúva rodina ako celok (*Janovie*, *Janeje*, *Janových* a i.), resp. aj ak sú súčasťou neúradného (živého) osobného mena (*Stano Janových*, *Jano Martineje*), v ktorých poukazujú na príslušnosť, príbuzenský vzťah jednotlivca k rodine ako celku, alebo sú súčasťou mena domu (*Do Janových*, *Do Martineje*), príp. sa nimi poukazuje v neúradnej komunikácii na vlastnícky vzťah (*Janových* grunt, *Martineje* dom).

Rodné mená a ich uvedené deriváty sa s veľkým začiatočným písmenom píše, samozrejme, aj keď sú súčasťou iných druhov vlastných mien rôznych štruktúrnych typov (ostrov *Svätá Helena*, *Kostol sv. Jura*), či sú súčasťou lexikalizovaných spojení, združených pomenovaní, najmä odborných termínov, frazeologizmov, pranosť a pod. (*Kainovo znamenie*; *Achillova šľacha*, *Alzheimerova choroba*, *Sacherova torta*, *kostravec Júliin*, *panevädza Adamova*; *najprv fara*, *potom Mara*). S malým začiatočným písmenom sa môžu písať v prípadoch apelativizovaných rodných mien (*tomáš*, *neveriaci tomáš* – „kto o všetkom pochybuje, pochybovač“).

Problematické písanie začiatočného písmena však môže byť napr. v tzv. neúradných (živých), resp. prezývkových etnonymách z rodných mien, napr. *Fric/fric*

(z nem. rodného mena *Fritz*) s významom „Nemec“, *Pepík/pepik* (z čes. hypok. rodného mena *Pepík*) s významom „Čech“, ktoré sa v slovníkoch i v jazykovej praxi uvádzajú rozlične. Tento problém však súvisí jednak vo všeobecnosti s nejednotným chápaním etnoným (ako vlastných mien alebo ako apelatív, resp. ako prechodnej vrstvy), ale aj s možnosťou chápania prezývkových etnoným nie ako vlastných mien, ale ako apelatívnych nadávok. Keďže etnonymá sa u nás chápu ako vlastné mená a píše sa z veľkým začiatočným písmenom, mal by sa tento pravopis zachovávať aj v živých etnonymách podobne, ako sa zachováva v ostatných neúradných osobných menách (živých menách, prezývkach).

Ďalší problematický pravopisný jav môže nastať v súvislosti s nepravými antroponymami (mytologickými mononymami, t. j. menami fiktívnych, mytologických bytostí), pri ktorých nie je vždy používateľom zrejmé, či ide o vlastné meno konkrétnej bytosti, alebo o apelatívne druhové označenie daných bytostí, napr. *Harpya/harpya*, pričom nemáme na mysli apelativizovaný výraz *harpya* s pejoratívnym významom „zlostná, zlá, zlomyseľná, hašterivá žena“¹⁹. Ak ide o osobné meno konkrétnej mytologickej bytosti, treba ho písať s veľkým začiatočným písmenom. V prípade označenia druhu bytostí, je namieste malé začiatočné písmeno.

6.2. PÍSANIE S MALÝM ZAČIATOČNÝM PÍSMENOM

Rodné mená a osobné mená v jednomenných pomenovacích sústavách (mononymá, krstné mená) sa ako vlastné mená síce píše s veľkým začiatočným písmenom, ale niektoré od nich odvodené slová sa už chápu ako apelatíva, pretože nepomenúvajú konkrétneho jedinca v rámci svojho druhu, ale pomenúvajú určitý druh objektu:

a) Vzťahové prídavné mená odvodené od rodných mien, napr. *Anna – anenský*,²⁰ *Jozef – jozefský*, *Svätopluk – svätoplukovský*, *Potemkin – potemkinovský* (*potemkinovská dedina*).

b) Všeobecné podstatné mená odvodené do rodných mien, napr. *Barbora, Barborka*²¹ – *barborka* (1. druh rastliny, 2. obyč. v pl. halúzky čerešní odrezané na Barbore, 3. mátoha, strašidlo, 4. zelená saténová ozdoba na nohaviciach), *Cyril* (sv. Cyril) – *cyrilika* (slovanské písmo z 9. stor.), *Kornel* (Kornel Hlaváček) – *kornelit* (druh minerálu, vodnatý síran železa), *Jakub – jakubka* (letná odroda jablák, ktorá

¹⁹ Porov. aj rozličné písanie začiatočných písmen v príkladoch ako *Faun/faun*, *Sibyla/sibyla*, *Siréna/siréna*.

²⁰ Príklady na deproprializované apelatíva a apelatíva odvodené z rodných mien sme čerpali z publikácie *Slovník slovenských eponým* (Ološtiak a kol. 2018). V onomastike sa pod eponymami zväčša chápu iba vlastné mená osôb alebo skupín osôb, ktoré tvoria základ pre iné vlastné mená (porov. termín a jeho definíciu štandardizovanú terminologickou skupinou Medzinárodného komitétu onomastických vied v zoznamoch *ICOS Lists of Key Onomastic Terms*^[4]).

²¹ Mohlo vzniknúť aj priamo deonymizáciou, apelativizáciou hypokoristickej, konkrétne deminutívnej podoby *Barborka*, a preto by bolo možné zaradiť tento príklad aj do skupiny d).

dozrieva koncom júla, 25. júl je sviatok sv. Jakuba), *Spartakus* (trácky otrok) – *spartakiáda*, *Evita* (Evita Urbaníková) – *evitovka* (kniha od Evity Urbaníkovej alebo film natočený podľa jej knihy alebo scenára, príp. knihy podobného charakteru, ktoré vydala vo svojom vydavateľstve Evitapress, s. r. o.).

c) Iné slovné druhy odvodené od rodných mien, napr. *Silvester* (pápež sv. Silvester I.) – *silvestrovať*, *silvestrovsky*; *Jaš* (domácka podoba mena Ján) – *jašiť sa*.

d) Určité rodné mená sa stali všeobecnými podstatnými menami bez osobitných slovotvorných formantov (apelativizovali sa). Keďže už stratili status vlastného mena a nadobudli nový apelatívny význam, píšú sa s malým začiatočným písmenom, napr. *Alexander* (Alexander Veľký) – *alexander* (druh papagája), *Lazár* – *lazár* (ťažko chorý človek), *Kubo* – *kubo* (hlúpy alebo nerozvážny človek, ale dobrosrdečný, trufo), *Atila* (hunský náčelník) – *atila* (krátky mužský kabát zdobený šnúrkami, aký nosievali uhorskí husári, honvédi a šľachta), *Maco* (domácka podoba mena Matej) – *maco* (medveď, plyšová hračka v podobe medveďa al. zavalitý, ťarbavý, ťažko sa pohybujúci človek), *Mikuláš* – *mikuláš* (darček, ktorý sa dáva na sviatok sv. Mikuláša, mikulášska nádielka; figúrka s podobou sv. Mikuláša).

e) Rodné mená bývajú aj súčasťou zložených všeobecných podstatným mien a ich pravopis je nezriedka v praxi rozkolísaný, napr. *annabál*, *Annabál*, *Anna bál* s významom „tradičná tanečná zábava pri príležitosti ukončenia tzv. zelených prác vo vinohrade, anenský bál“ (porov. Ološtiak 2018, s. 45). Prvá časť obsahujúca rodné meno sa používa v komunikácii ako nesklonná, preto ide o zložené slovo (kompozitum)²², ktorého obidva komponenty sa píšú dovedna. Keďže ide o všeobecné podstatné meno označujúce druh objektu (nie konkrétny objekt), malo by sa písať s malým začiatočným písmenom (*annabál*, *cyrilometodiáda*). V zložených slovách sa rodné mená píšú, samozrejme, s malým začiatočným písmenom aj na druhom mieste, príp. ďalších miestach, napr. v citoslovciach *amenmária*, *ježišmária*, *prepánajána*.

7. ZHRNUTIE A ZÁVERY

Výber a fungovanie rodných mien ovplyvňujú nielen právne predpisy a zákony, ale aj pravopisné, gramatické a výslovnostné pravidlá slovenčiny a mimojazykové aspekty, ktoré sú dané skutočnosťou, že rodné meno je sociálny jav a jeho výber, používanie a obľuba sa spoločensky hodnotia a podmieňujú (porov. Knappová 2017a, s. 42). V minulosti sa rodné mená vyberali zo zoznamu úradných rodných mien, ktorý obsahoval kodifikované spisovné podoby neutrálnych pôvodom domácich a zdomácnených cudzích rodných mien. V súčasnosti je však možné do matrik zapísať aj cudzojazyčné mená, resp. inojazyčné ekvivalenty už zdomácnených podôb rodných mien. Niektoré tieto rodné mená sa oveľa viac ako v minulosti po-

²² Často ide o tzv. zrazeninu (juxtapozitum).

užívajú v bežnej komunikácii i písomnom styku ako v minulosti a vzrastá potreba adaptovať ich do slovenčiny z fonologickej i morfolologickej stránky, tvoriť z nich a správne zapísať domáce (hypokoristické) podoby, posesívne adjektíva a tiež sa prejavuje tendencia skloňovať ich. Po zmene režimu v r. 1989 a dostupnosti nových informácií zo zahraničia, zvýšenej možnosti cestovania, zvyšujúcej sa migrácie a pod. sa Slováci oveľa častejšie stretávajú s cudzími menami známych či menej známych osobností a s nezdomácnenými osobnými menami bežných ľudí v hovorenej i písomnej, v úradnej, oficiálnej či neoficiálnej komunikácii. Snažili sme sa naznačiť niektoré pravopisné problémy, ktoré vyplynuli z jazykovej praxe a matričných záznamov a na ktoré by sa mohlo prihliadať aj pri aktualizovanej verzii PSP (2013). Osobitnú pozornosť by si zasluhovala aj problematika skloňovania cudzích rodných mien.

Zoznam neutrálnych podôb rodných mien rešpektujúcich výslovnostné a gramatické zásady platné v spisovnej slovenčine a nachádzajúcich sa v príručke M. Majtána a M. Považaja (1998), ktorá dodnes slúži matrikárom ako neoceniteľná pomôcka, je potrebné aktualizovať, pretože aj pre rodné mená je charakteristická pružná stabilita. Z prezentovaných analýz vyplynul nasledujúci sumár návrhov a odporúčaní:

- vzhľadom na možnosti zápisov inojazyčných podôb rodných mien do matrik navrhujeme pojem *úradné rodné meno* používať iba na podoby v matrikách a úradných dokumentoch, nie na tie podoby, ktoré rešpektujú výslovnostné, pravopisné a gramatické zásady platné v spisovnej slovenčine, ktoré je vhodnejšie označovať ako *slovenské základné neutrálne rodné mená*;

- je potrebné rozlišovať medzi zdomácnenou podobou (*Jakub*) a inojazyčným ekvivalentom rodného mena (*Jacob, Jacobo, Jacques, Jacov, Jago, Jakob, James, Giacomo, Diego* a i.);

- pri rodných menách, ktoré sú frekventované s krátkou i dlhou samohláskou, navrhujeme kodifikovať buď dvojtvary (*Artúr* i *Artur, Tímea* i *Timea*), prípadne zmeniť na tie podoby, ktoré sú frekventovanejšie v matrikách, korpusoch i v komunikácii;

- navrhujeme kodifikovať ako variantné spisovné slovenské základné podoby frekventované a populárne inojazyčné ekvivalenty a nové cudzie rodné mená a utvoriť im slovenskú pravopisnú (grafickú) podobu (*Nikolas, Matias; Noel, Zara, Glória, Čaba*), a to vrátane frekventovaných ženských mien zakončených na spoluhlásku (*Miriam, Nikol*);

- do PSP a do zoznamu spisovných slovenských neutrálnych rodných mien navrhujeme doplniť informácie o dvojítych (zdvojených, podvojných) rodných menách (*Jean-Paul, Diane-Emilie*) – o ich pravopise, skloňovaní, tvorení derivátov a možnosti zápisu do matriky;

- prikláňame sa k názoru, že cudzie diakritické znamienka a špeciálne znaky v neadaptovaných cudzojazyčných rodných a celkovo osobných menách konkrétnych osobností by sa mali zachovávať aspoň v oficiálnych textoch (*Władysław, Bjørnstjerne, Wałęsa*);

- ak je potrebný prepis rodných mien z iných grafických sústav, mal by byť v súlade s návodmi prepisov uvádzanými v platných PSP;

- je potrebné znovu urobiť sociolingvistický výskum, na základe ktorého by sa niektoré frekventované hypokoristiká prehodnotili na neutrálne základné podoby rodných mien (*Mia, Lara*);

- v PSP je potrebné venovať pozornosť typom ženských i mužských mien zakončených na *-i, -y*, v ktorých sa možno stretnúť s obojakým pravopisom (*Zuzi/Zuzy, Roni/Rony*), pričom by sme odporučili pripustiť aj variantný pravopis;

- osobitnú pozornosť odporúčame v PSP venovať pravopisnej stránke derivátov od cudzích a inojazyčných ekvivalentov rodných mien zakončených na samohlásky a písaniu zdvojených samohlások v nich;

- väčšiu pozornosť v PSP odporúčame venovať písaniu veľkých písmen v určitých typoch rodných mien a ich derivátov, napr. vo funkčných členoch živých mien (*Jano Martineje, Do Janových*), v živých/prezývkových etnonymách (*Fric, Pepík*); rozlišovať osobné meno konkrétnej mytologickej bytosti, ktoré treba písať s veľkým začiatočným písmenom (*Harpya* – vlastné meno bohyně prudkého vetra), a označenie druhu mytologickej bytosti, ktoré je treba písať s malým začiatočným písmenom (*harpya* – druh démonických bytostí, položeny-polovtáky), a tiež sa venovať ďalším uvedeným prípadom, kde je jazyková prax rozkolísaná (*annabál/Annabál/Anna bál*).

Literatúra

- BAUKO, J. (2015): Rodné mená na Slovensku v 21. storočí. In: Valentová, I. (ed.): *19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., k osemdesiatym narodeninám*. Bratislava: Veda, 143 – 152.
- BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda.
- BLANÁR, V. (2002): Osobné mená, ich miesto v jazyku a pravopisná problematika. In: Králik, L. (ed.): *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda, 11 – 18.
- BUFFA, F. (1967): Estera. In: *Slovenská reč*, 32/3, 191 – 192.
- BUZÁSSYOVÁ, L. (2012): Pripravovaný Slovník starogréckych a latinských mien – hlavné transkripčné zásady a problémy spojené s tvorbou hesiel. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 131 – 150.
- DUDOK, M. (2000): Kultúrna identita a vlastné meno. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov. 14. slovenská onomastická konferencia Banská Bystrica 6. – 8. 7. 2000*. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici, 21 – 25.
- DUDOK, M. (2002): Prepis a výslovnosť mien z blízkych jazykov. In: Králik, L. (ed.): *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda, 108 – 119.

- DVONČ, L. (1962): O menách typu Maróthy-Šoltésová. In: *Slovenská reč*, 27/4, 252 – 253.
- DVONČ, L. (1966): Pseudo-Mauríkios? In: *Slovenská reč*, 31/1, 63 – 64.
- DVONČ, L. (1976): Využívanie prechýľovacej prípony *-ička* v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 41/1, 11 – 17.
- DVONČ, L. (2001): Schneider-Trnavský. In: *Slovenská reč*, 66/2, 107 – 110.
- ĎURČO, P. (1997): Počítačové spracovanie vlastných mien na Slovensku. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava: Veda, 312 – 325.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K. (1980): Frekvencia a motivácia výberu rodných mien na Slovensku v minulosti a v súčasnosti. In: Majtán, M. (ed.): *Spoločenské fungovanie vlastných mien. Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Širava 20. – 24. septembra 1976)*. Bratislava: Veda, 305 – 315.
- HARVALÍK, M. – VALENTOVÁ, I. (2021): Tendencies in the development of contemporary official anthroponyms in Czechia and Slovakia. In: *Onoma*, 56, 37 – 55. DOI: <https://doi.org/10.34158/ONOMA.56/2021/3> (cit. 1. 3. 2022).
- JACKO, J. (1973): Salón Kitty, Kittyn salón, či Kittin salón? In: *Kultúra slova*, 7/10, 350 – 351.
- JACKO, J. (1984): Filoména, Filoména, Salomena. In: *Slovenská reč*, 49/6, 350 – 351.
- JÁNOŠÍK, A. (1940): Znova dlhá kvantita v slove Mária. In: *Slovenská reč*, 8/1, 21 – 23.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2015): *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a uprav. vyd.* Bratislava: Veda.
- KNAPPOVÁ, M. (1980): In: Majtán, M. (ed.): *Spoločenské fungovanie vlastných mien. Zborník materiálov zo 7. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Širava 20. – 24. septembra 1976)*. Bratislava: Veda, 287 – 291.
- KNAPPOVÁ, M. (2017a): *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 6., aktualiz. a rozšíř. vyd. Praha: Academia.
- KNAPPOVÁ, M. (2017b): Rodné jméno. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/RODNÉJMÉNO> (cit. 1. 3. 2022).
- KRŠKO, J. (2001): Frekvencia rodných mien na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 66/1, 14 – 25.
- LADÓ, J. (2004): *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.
- MAJTÁN, M. (1979): Zo slovenskej onomastickej terminológie. (Rodné meno, rodné priezvisko). In: *Kultúra slova*, 13/4, 115 – 117.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. (1998): *Iýberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area.
- MAJTÁNOVÁ, M. (1968): K problematike inventára a frekvencie krstných mien na Slovensku v 18. storočí. In: Blánár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. 12. 1967). Zborník materiálov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Slovenská onomastická komisia, 54 – 60.
- MAZÚR, S. (1943): Forma krstného mena Ella. In: *Slovenská reč*, 11/4 – 5, 156.
- OLOŠTIAK, M. (2018): *Onymická a deonymická nominácia*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. a kol. (2018): *Slovník slovenských eponým*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- ONDREJOVIČ, S. (2000): K výslovnosti krstných mien v slovenčine. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *14. slovenská onomastická konferencia (6. – 8. 7. 2000 v Banskej Bystrici)*. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 65 – 73.
- PECIAR, Š. (ed.) 1959 – 1968. *Slovník slovenského jazyka. 1. – 6.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- PISÁRČIKOVÁ, M. (1989): Skracovanie dlhých samohlások v niektorých osobných menách. In: Majtán, M. (ed.): *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6. – 8. 5. 1987 v Smoleniciach)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 147 – 151.

- POVAŽAJ, M. (1980): Vznik nových úradných podôb mien. In: Majtán, M. (ed.): *Spoločenské fungovanie vlastných mien. 7. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska Širava 20. – 24. 9. 1976)*. Bratislava: Veda, 293 – 297.
- POVAŽAJ, M. (1983): Regulovanie výberu rodných mien. In: Dohnal, M. (red.): *Onomastika jako spoločenská veda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference (18. – 20. 5. 1982 v Trojanovicích). Sborník prací pedagogické fakulty v Ostravě. 86. Řada D-19*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 185 – 188.
- POVAŽAJ, M. (1986): Usmerňovanie výberu rodných mien z hľadiska právnych predpisov a jazykovej kultúry. In: Masár, I. (ed.): *Jazyková politika a jazyková situácia. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 17. – 19. 4. 1985*. Bratislava: Veda, 310 – 313.
- POVAŽAJ, M. (1989): Problémy regulácie výberu rodných mien. In: Majtán, M. (ed.): *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6. – 8. 5. 1987 v Smoleniciach)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 141 – 146.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2014): *Akademická príručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. – SKLADANÁ, J. (2008): *Praktická pravopisná príručka*. Praha – Bratislava: Ottovo nakladatelství – Ottovo nakladateľstvo.
- SABOL, J. (1966): Netty – príd. meno Nettyn? In: *Slovenská reč*, 31/3, 190 – 191.
- SEKVENT, K. (2002): *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine*. Prešov: Náuka.
- SVOBODA, J. a kol. (1983): *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- VALENTOVÁ, I. (1996): Frekvencia krstných (rodných) mien v hornonitrianskej obci Diviacka Nová Ves. In: Nábělková, M. (ed.): *Varia. V. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 29. 11. – 1. 12. 1995)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 11 – 19.
- VALENTOVÁ, I. (2017): Rodné (krstné) mená a kodifikácia. In: Wachtarczyková, J. (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – SAP, 163 – 181.
- VALENTOVÁ, I. (2012): Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky. In: *Slovenská reč*, 77/5 – 6, 319 – 335.
- VALENTOVÁ, I. (2022): Zo slovenskej onomastickej terminológie: *mononymum, krstné meno, rodné meno*. In: *Kultúra slova*, 56/2, 65 – 83.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. (2010): November oslávime s Walesom. S kým, prosím? In: *Slovenská reč*, 75/6, s. 405 – 408.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. (2013): Písanie poľských grafém v médiách alebo keď menej znamená menej. In: *Slovenská reč*, 78/3 – 4, 202 – 208.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. (2017): K otázke písania poľských grafém v slovenčine. In: Wachtarczyková, J. (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka. Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – SAP, 196 – 211.

Korpusové a internetové odkazy

- [1] Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku. Dostupný na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1993-300> (cit. 1. 3. 2022).
- [2] Seznam odpovědí. Dostupné na: [Seznam odpovědí | dotazy.ujc.cas.cz](https://dotazy.ujc.cas.cz) (cit. 1. 3. 2022).
- [3] Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/6279/>, <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/717> (cit. 1. 3. 2022).
- [4] ICOS Lists of Key Onomastic Terms. In: Onomastic terminology. Terminology group of International Council of Onomastic Sciences. Dostupné na: <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/> (cit. 1. 3. 2022).

NA HRANICI VLASTNÝCH MIEN A DRUHOVÝCH OZNAČENÍ: SÉMANTICKÉ, PRAVOPISNÉ A PRÁVNE ASPEKTY POUŽÍVANIA SLOVENSKÝCH NÁZVOV OLYMPIJSKÝCH PODUJATÍ¹

Marek Mikušiak

*Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, Trnava
E-mail: marek.mikusiak@truni.sk*

MIKUŠIAK, M. (2022): On the Border of Proper Names and Generic Terms: Semantic, Spelling, and Legal Aspects of the Use of Names Referring to the Olympic Games in Slovak. In: *Slovenská reč*, 87/2, 89 – 110.

Abstract: The paper deals with the Slovak names referring to the Olympic Games that appear to be, in a sense, borderline cases between proper names and generic terms. The study focuses on semantic and spelling aspects of these names, but also on legal restrictions imposed on the use of the term *olympiáda* (*Olympics/Olympiad*), so the analysis goes beyond the traditional semantics and partly falls within the field of applied linguistics focusing on language and law. The paper shows that despite the latest proposal the Slovak spelling system cannot be consistently based on the principle of “completeness” of the name. Secondly, it is argued that spelling variants *olympiáda/Olympiáda* and *olympijské hry/Olympijské hry* should be accepted in written Slovak. Finally, the study clarifies the special status of the word *olympiáda* as quasi-trademark, resulting from the legislative protection of the Olympic symbolism.

Keywords: Olympics, Olympic Games, trademark, proper names, chrematonyms, Olympic Charter.

Článok v skratke:

- Príspevok sa zaoberá súčasnými odporúčaniami zapisovania pomenovaní olympijských podujatí a poukazuje na nesystémovosť niektorých publikovaných zásad, najmä zásady (ne)úplnosti označení.
- Napriek slovenskej pravopisnej tradícii majú v slovenskom jazyku pravopisné opodstatnenie aj zápisy *Olympijské hry* a *Olympiáda*, ktoré možno akceptovať ako regulárne vlastné pomenovania podujatí usporadúvaných pod záštitou Medzinárodného olympijského výboru.
- Príspevok objasňuje špecifický status slova *olympiáda* so zreteľom na súčasnú legislatívnu ochranu olympijského vlastníctva.

1. ÚVOD

Základný rozdiel medzi druhovými označeniami (apelatívami) a vlastnými menami (propriami) v praxi často zohľadňujeme úplne automaticky. Každému kompetentnému používateľovi slovenského jazyka je jasné, že pán Chudý reálne nemusí byť chudý a že v Michalovciach nežijú len Michalovia a Michaely. Podľa

¹ Príspevok vznikol s podporou VGS PdF TU v Trnave č. B7/2022 *Jazyk a poznanie*.

najnovších psycholingvistických výskumov sa táto rozlišovacia schopnosť formuje približne v období štvrtého roku života (Hall 2009). Rozlišovanie druhových označení a vlastných mien napriek tomu nie je úplne bezproblémová záležitosť. Jednak preto, lebo toto rozlišovanie je z teoretického hľadiska závislé od odpovede na netriviálnu otázku všeobecnej definície vlastných mien; a jednak preto, lebo aj po akceptovaní adekvátnej definície vlastných mien narážame na problém praktickej aplikácie príslušného rozlíšenia v konkrétnych kontextoch (hraničné, resp. nejednoznačné prípady).

Teoretické rozlišovanie druhových označení a vlastných mien sa značne komplikuje najmä vtedy, ak okrem sémantických aspektov fungovania jazykových výrazov zohľadňujeme aj zaužívaný pravopis; čiže ak zohľadňujeme to, aké typy jazykových výrazov sú vlastnými menami podľa aktuálnych *Pravidiel slovenského pravopisu* (PSP). Okrem apelatív a proprií sa tak v jazykovedných teóriách môžeme stretnúť aj s kategóriou tzv. nepravých proprií (Sokolová 1995). Na účely tohto príspevku však postačuje základné sémantické rozlíšenie, podľa ktorého druhové označenia sú *opisné* označenia, zatiaľ čo vlastné mená fungujú ako *identifikačné nálepky*.² Zameriame sa predovšetkým na problémy späté s praktickou aplikáciou tohto rozlíšenia, na ktoré narážame pri posudzovaní niektorých nejednoznačných prípadov. V českej a slovenskej jazykovede sa v tejto súvislosti pomerne živo diskutuje o tzv. ambimodálnych výrazoch (napr. *Kancelária prezidenta Slovenskej republiky*, *Základná škola v Lozorne* a pod.), ktoré na jednej strane fungujú ako vlastné mená, na druhej strane ich však vnímame ako v istom zmysle opisné, čo niekedy zakrýva ich propriálny status (porov. Dokulil 1977). Na jazykovú nejednoznačnosť tohto typu najčastejšie narážame pri vlastných názvoch jedinečných ľudských výtvorov (chrématonymách).

Hodno poznamenať, že v rámci výskumu vlastných mien sa tradične najväčšia pozornosť venuje menám osôb a zemepisným názvom. Súvisí to akiste s tým, že predstavujú najzaujímavejší materiál pre etymologickú analýzu (porov. Crystal 2007, s. 217 – 223). Pôvod vlastných názvov ľudských výtvorov je často buď úplne jasný, alebo nás skrátka príliš nezaujíma. Napriek tomu venuje súčasná jazykoveda týmto označeniam čoraz väčšiu pozornosť. Mnohé označenia jedinečných ľudských výtvorov nemajú jednoznačný status, čo je zaujímavé nielen z teoretického hľadiska, ale aj v súvislosti s otázkou ich správneho zapisovania (napr. Valentová 2015, 2021).

Označeniami ľudských výtvorov sa budeme zaoberať aj v tomto príspevku. Cieľom state je poukázať na úskalia rozlišovania medzi apelatívami a propriami na príklade rôznych typov označení olympijských podujatí (oficiálnych názvov, ozna-

² Porov. s tvrdením F. Čermáka, podľa ktorého vlastné mená sú „indexy s jedinečným denotátom“ (Čermák 2011, s. 201). K diskusii o možnostiach definovania vlastných mien z lingvistického hľadiska pozri napr. Blanár (2009); Harvalík (2021); Závodný (2021). K diskusii z pohľadu logickej sémantiky pozri napr. Kripke (2002); Zouhar (2004).

čení s konkretizačným údajom, všeobecných označení), reflektovať tieto názvy z hľadiska nových, resp. doposiaľ nezohľadňovaných, mimojazykových skutočností a zdôvodniť potrebu prehodnotenia niektorých pravopisných zásad a zvyklostí. Príspevok sa čiastočne zameriava aj na objasnenie špecifickej povahy slova *olympiáda*, vyplývajúcej zo zákona na ochranu olympijskej symboliky.

2. SÉMANTIKA A PRAVOPIS OZNAČENÍ KONKRÉTNÝCH OLYMPIJSKÝCH PODUJATÍ

Olympijské hry (OH) sú periodicky sa opakujúcim športovým podujatím, ktorého konkrétne realizácie sa v jazykovej praxi označujú viacerými zaužívanými spôsobmi. V prvej časti príspevku sa zameriame na označenia obsahujúce aspoň jeden tzv. konkretizačný údaj – údaj o poradí, roku alebo mieste konania príslušnej športovej udalosti. Označením s konkretizačným údajom je napríklad názov *Hry XXXII. olympiády*. Keďže ide o úplný oficiálny názov konkrétnej športovej udalosti, má status vlastného mena a zapisujeme ho s veľkým začiatočným písmenom. Okrem názvov typu *Hry XXXII. olympiády* sa však v jazykovej praxi používajú aj rozličné alternatívne označenia, ktorých pravopis môže ľuďom spôsobovať problémy, napr. *letné/Letné olympijské hry v Tokiu*, *letné/Letné olympijské hry 2020*, *letné/Letné olympijské hry v Tokiu 2020* a pod. Je preto namieste pokúsiť sa tieto prípady detailnejšie objasniť.

2.1. NÁZVY OLYMPIJSKÝCH PODUJATÍ – SÚČASNÉ PRAVOPISNÉ ODPORÚČANIA

Pravopisom slovenských názvov olympijských podujatí sa podrobnejšie zaoberala S. Mislovičová (2012), podľa ktorej „[a]k je v spojení [označujúcim olympijské podujatie] len informácia o termíne konania alebo len o mieste konania, ide o neúplný názov podujatia, a teda o všeobecné pomenovanie, ktoré píšeme s malým začiatočným písmenom, napr. *letné olympijské hry*, *letné olympijské hry v Londýne*, *letné olympijské hry 2012*, *zimné olympijské hry*, *zimné olympijské hry v Soči*, *zimné olympijské hry 2014* a pod.“ (ibid., s. 131). Podľa tohto vysvetlenia by sme si pri označeniach olympijských hier mali všimnúť, či ide o úplné alebo neúplné názvy. Úplnými názvami však podľa S. Mislovičovej nie sú len oficiálne zaregistrované označenia, ale napríklad aj oficiálne znejúce, no v skutočnosti neoficiálne názvy typu *XXXII. letné olympijské hry Tokio 2020*. Napokon, ak by sme za vlastné mená pokladali len úplné oficiálne označenia, bolo by to v rozpore s aktuálnymi PSP (2013), kde sa za vlastné mená pokladajú aj niektoré neúplné, resp. neoficiálne názvy (napr. *Slovenská akadémia vied* → *Akadémia*; *Univerzita Komenského v Bratislave* → *Univerzita Komenského*). Odporúčanie rozlišovať úplné a neúplné názvy OH preto nemožno interpretovať inak než doslovne: ak označenie OH neobsahuje súčasne údaje o mieste a roku, zapisuje sa s malým začiatočným písmenom.

Konečné odporúčanie S. Mislovičovej (2012, s. 132) je však komplikovanejšie, pravidlo o „úplnosti“ sa totiž nevzťahuje na neoficiálne názvy OH s poradovým číslom (*XXX. letné olympijské hry/Tridsiate letné olympijské hry*). Okrem toho niektoré úplné názvy treba podľa autorky zapisovať s malým začiatočným písmenom (*letné olympijské hry 2012 v Londýne, olympiáda 2012 v Londýne*) a pri iných by sme zas mali akceptovať variantnosť: „Pri názvoch s prídavnými menami *letný* a *zimný* bez uvedenia poradia olympiády, ale s uvedením miesta (v nominatíve) a termínu konania akceptujeme podoby s veľkým aj s malým začiatočným písmenom, teda: *letné olympijské hry Londýn 2012/Letné olympijské hry Londýn 2012, zimné olympijské hry Soči 2012/Zimné olympijské hry Soči 2012*“ (ibid., s. 132).

V závere svojho príspevku autorka uviedla sumarizačnú tabuľku s konkrétnymi príkladmi rozličných podôb názvov olympijských podujatí. Tabuľka má slúžiť ako praktický manuál na zapisovanie príslušných typov označení. Uvedené zápisy však vyplývajú z odporúčaní, ktoré nie sú plne v súlade so všeobecnými princípmi pravopisnej systemizácie.

2.2. PRAVOPIS NÁZVOV ŠPORTOVÝCH PODUJATÍ BEZ PRAVIDLA O „ÚPLNOSTI“

Pravopisné odporúčania, o ktorých sme uvažovali v predošlej časti, sú z hľadiska pravopisnej systemizácie problematické, pretože propriálny status označení športových podujatí vo všeobecnosti nezávisí ani od nominatívneho tvaru označenia miesta podujatia, ani od úplného uvedenia časových a priestorových súradníc (rok a miesto).

Pozrime sa najprv na označenia, ktoré sa líšia formou uvedenia roku a miesta.

(1) *Letné olympijské hry Tokio 2020*

(2) *Letné olympijské hry 2020 v Tokiu*

Rozdiel medzi týmito označeniami korešponduje s rozdielom medzi doposiaľ akceptovanými slovenskými názvami:

(3) *Hry XXXII. olympiády Tokio 2020*

(4) *Hry XXXII. olympiády 2020 v Tokiu*

Keďže (3) a (4) sú legitímne prekladové varianty medzinárodného označenia *Games of the XXXII Olympiad Tokyo 2020*, tak je namieste pokladať analogicky (1) a (2) za rovnocenné (rovnako správne) zápisy – bez ohľadu na to, či je výraz odkazujúci na miesto v nominatíve.³

³ Medzinárodný oficiálny názov, ktorého forma je kodifikovaná v Olympijskej charte, je *Games of the XXXII Olympiad*. V praxi sa preto dátum a rok často graficky odčleňujú, napr. *Games of the XXXII Olympiad: Tokyo 2020, Games of the XXXII Olympiad – Tokyo 2020*. Podľa terminologických zásad Medzinárodného olympijského výboru sú však označenia bez grafického odčlenenia utvorené korektné (v dokumente je uvedený vzor *Games of the XXXI Olympiad Rio 2016*).^[1]

Pokiaľ ide o rozlišovanie úplných a neúplných označení, to sa zvykne uplatňovať nielen pri vysvetľovaní pravopisu označení OH, ale aj niektorých inštitúcií, napríklad fakúlt:^[2]

(5) *Dostal sa na olympijské hry v Tokiu.*

(6) *Dostal sa na Letné olympijské hry 2020 v Tokiu.*

(7) *Dostal sa na filozofickú fakultu.*

(8) *Dostal sa na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave.*

Problém je v tom, že označenia, ktoré obsahujú rovnaké údaje, nezapisujeme vždy tým istým spôsobom. Označenie fakulty vo vete (8) je vlastným menom, zvýraznené označenie v nasledujúcej vete (9) však vlastným menom nie je.

(9) *Hovorím o filozofickej fakulte na Univerzite Komenského v Bratislave.* (= Hovorím o tej filozofickej fakulte, ktorá je na Univerzite Komenského v Bratislave.)

Aj keď z niektorých vlastných mien dokážeme vyčítať, na čo referujú, ich identifikácia vo všeobecnosti nezávisí od prítomnosti konkrétneho druhu údajov. Ani v prípade označení OH preto nie je opodstatnené podmieňovať pravopis údajmi o roku a mieste. Navyše, takáto zásada nekorešponduje s odporúčaným spôsobom zapisovania názvov iných športových podujatí. Porovnajme zvýraznené označenia v nasledujúcich vetách:

(10) *Spomínam na letné olympijské hry 2012.*

(11) *Spomínam na Majstrovstvá sveta vo futbale 2014.* (= Spomínam na Majstrovstvá sveta vo futbale 2014 v Brazílii.)

Pravopis označenia športového podujatia vo vete (11) zodpovedá odporúčaniam slovenskej jazykovej poradne, podľa ktorej je v tomto prípade rozhodujúci rok.^[3] Ak toto odporúčanie zovšeobecníme, tak by malo platiť, že označenia športových podujatí obsahujúce bližšie časové určenie (rok) zapisujeme s veľkým začiatočným písmenom (bez ohľadu na to, či v oficiálnom názve figuruje aj označenie miesta konania daného podujatia). Zápis označenia športového podujatia vo vete (10), ktorý vyplýva zo spomínaného pravidla o úplnosti údajov, tomuto odporúčaniam nezodpovedá.

Okrem toho OH sa teoreticky môžu konať v jednom roku v rozličných mestách. Takýto formát OH by bol akiste neštandardný, ale nie je vylúčený. Veď aj futbalové majstrovstvá Európy sa štandardne konajú v jednej alebo dvoch krajinách, ale zhodou okolností práve minuloročný turnaj sa mimoriadne konal v 11 mestách 11 európskych krajín (údaj o mieste konania sa preto, prirodzene, nenachádza ani v oficiálnom názve týchto majstrovstiev).

Súhrnne možno konštatovať, že na všeobecné odmietnutie označení typu *Letné olympijské hry 2012/Zimné olympijské hry 2014* nemáme žiadny relevantný dôvod; zápis týchto označení je plne v súlade s pravopisným modelom *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014*. Rovnako je to aj v češtine, v *Akademickej príručke českého jazyka*

(Pravdová – Svobodová 2019, s. 228) je dokonca názov *Letní olympijské hry 2008* explicitne zachytený ako jeden z pravopisných modelov. Otáznym však zostáva všeobecný princíp, na základe ktorého tieto pravopisné modely akceptujeme.

2.3. PRINCÍP ZAPISOVANIA NÁZVOV SPOLOČENSKÝCH PODUJATÍ

Pravopisný model *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014* môžeme charakterizovať ako označenie s konkretizačným údajom (rok), ktorý v spojení s prvou časťou názvu postačuje na identifikáciu konkrétneho podujatia. Napriek tomu pravopisnú systemizáciu nemôžeme založiť na tom, či je k označeniu podujatia pripojený konkretizačný údaj. Slovné spojenie odkazujúce na jedinečnú udalosť totiž nemusí byť vlastným menom ani žiadne vlastné meno nemusí obsahovať. Navyše ani v prípadoch s vlastnými názvami podujatí sa nedá na základe konkretizačného údaja určiť, ktorým výrazom sa daný vlastný názov začína. Napríklad označenia s konkretizačným údajom ročníka alebo poradí môžu mať aj takéto pravopisné formy: *48. ročník Folklórnych slávností pod Poľanou* / *8. ročník folklórnych slávností v Podkoniciach* [Tonkovičove folklórne slávnosti] / *90. Medzinárodný maratón mieru* / *56. cyklistické Preteky mieru* / *Tretia celoštátna mykologická konferencia* / *druhý celoštátny zraz sprejerov v Želiezovciach* [Graffiti Jam 2] / *prvý maratón v našej obci*. Z niektorých príkladov je zároveň zrejmé, že vo všeobecnosti sa nemôžeme spoliehať ani na údaj o mieste. Napokon údaje o mieste môžu status konkretizačného údaja stratiť. Napríklad zápis *Letné olympijské hry v Tokiu* bol deskriptívne dostatočne určitý iba dovtedy, kým sa LOH v Tokiu nekonali znova.

Pravdaže, konkretizačné údaje nie sú z hľadiska identifikácie ambimodálnych názvov podujatí ani úplne irelevantné. Ak je k výrazu použiteľnému (v rámci kontextu) vo funkcii všeobecného pomenovania druhu podujatia primknutý údaj o mieste v nominatíve alebo rok, tak je tento údaj (miesto, rok) *spravidla* súčasťou vlastného názvu podujatia, napr. *Každoročne navštevuje Medzinárodný folklórny festival Myjava. – Vraj sa už nemôže kvalifikovať na Bostonský maratón 2022*. No aj keď je z tohto hľadiska zápis *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014* ako pravopisný model akceptovateľný, niektoré *formálne* analogické označenia sa zapisujú typicky s malým začiatočným písmenom (napr. *maďarská revolúcia 1956*), a tak je namieste zdôvodniť daný model aj z hľadiska všeobecnej pravopisnej systemizácie.

Pozrime sa v tejto súvislosti najprv na *Pravidlá českého pravopisu* (PČP), kde je uvedený pravopisný model:

(12) *Šestnácté (16.) zimní olympijské hry*.

Podľa PČP (2003, s. 49) ide o príklad jedného z mnohých názvov s údajom o poradí alebo roku, ktoré *ak sú oficiálne*, zapisujú sa s veľkým začiatočným písmenom (ibid.). Avšak tak pre český, ako aj pre slovenský pravopis platí, že kritériom oficiálnosti sa nemožno riadiť úplne striktné. Jednak hranica medzi oficiálnymi a ne-

oficiálnymi názvami nie je dostatočne zreteľná a jednak možno s veľkým začiatočným písmenom zapisovať okrem oficiálnych názvov aj ich skrátené varianty. Navyše, za vlastné mená pokladáme aj niektoré alternatívne neoficiálne názvy – najmä názvy, ktoré síce nenájdeme v oficiálnych dokumentoch, ale bežne sa používajú a buď pomenúvanú skutočnosť vôbec neopisujú, alebo jej daný opis úplne nezodpovedá, napr. *Čachtický krvák* [*Bathory Cross*], *Turnaj majstrieriek* [WTA Finals]. Označenia spoločenských podujatí teda vo všeobecnosti zapisujeme s veľkým začiatočným písmenom vtedy, ak ide o oficiálne názvy alebo o označenia, ktoré v danom kontexte chápeme ako zástupné, resp. alternatívne názvy (najmä skrátené názvy a zaužívané neoficiálne názvy). Ak sa vrátíme k zápisu *Letné olympijské hry 2012*, z hľadiska pravopisnej systemizácie ho môžeme objasniť ako skrátenú verziu slovenského propriálneho označenia *Letné olympijské hry 2012 v Londýne* (utvorenú podľa modelu *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014* ako skráteného zápisu názvu *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014 v Brazílii*) alebo ako slovenský neoficiálny názov utvorený prekladom anglického propria *2012 Summer Olympic Games*.

Na druhej strane zápis *letné olympijské hry 2012* možno zdôvodňovať ako formálne dobre utvorené opisné označenie, ktoré nemá status oficiálneho vlastného názvu, podobne ako pomenovanie *maďarská revolúcia 1956*. Vzhľadom na súčasnú pravopisnú systemizáciu slovenčiny však existuje zásadná asymetria medzi pomenovaniami spoločenských akcií a dejinných udalostí. Označenia spoločenských akcií utvorené podľa schémy /druhovú pomenovanie udalosti + rok/ sa *typicky* zapisujú s veľkým začiatočným písmenom, zatiaľ čo označenia dejinných udalostí utvorené podľa tej istej schémy sa v súlade s aktuálnym pravopisom *typicky* zapisujú s malým začiatočným písmenom, pretože za propria sa pokladajú názvy *závažných* udalostí.⁴ Keďže zápis *Letné olympijské hry 2012* má pravopisné opodstatnenie a zároveň formálne korešponduje s jednou z typických pomenovacích schém ambimodálnych názvov konkrétnych spoločenských podujatí (*Pezinské viechy 2014*, *Konferencia o doprave a výstavbe 2021* a pod.), je namieste preferovať práve túto formu zápisu aj v praxi.

Pravdaže, ak by sme toto odporúčanie chceli zovšeobecniť aj na iné prípady označení spoločenských podujatí, tak hodno zdôrazniť, že sa vzťahuje len na *nejasné* prípady s možnosťou dvojakej interpretácie. Ak nemáme žiadny relevantný dôvod pokladať označenie utvorené v súlade s danou schémou za vlastný názov (či už oficiálny, zástupný, alebo alternatívny), tak nemáme ani dôvod zapisovať ho s veľkým začiatočným písmenom. Napríklad označenie *hokejové majstrovstvá 2002* zodpovedá schéme /druhovú pomenovanie udalosti + rok/, ale nie je oficiálnym názvom žiadneho športového podujatia a v praxi sa nepoužíva ani ako zástupné či alternatívne vlastné meno. Zapisuje sa preto s malým začiatočným písmenom.

⁴ Pojem *závažná udalosť* je, pravdaže, relatívny, niektoré označenia dejinných udalostí preto majú variantný pravopis, napr. *nežná/Nežná revolúcia* (pozri Hrubaničová 2020).

2.4. PRÍPAD *Letné olympijské hry 2020*

Preferovať písanie veľkého, resp. malého začiatočného písmena pri určitom type výrazov neznamená automaticky hodnotiť alternatívne zápisy s malým, resp. veľkým začiatočným písmenom ako *nesprávne*. Najmä pri praktickom posudzovaní pravopisnej správnosti označení, ktoré nemajú z hľadiska rozlišovania apelatív a proprií jednoznačný status, je namieste určitá pravopisná tolerancia. Na druhej strane ak pri niektorých typoch označení akceptujeme obidve možnosti zápisu, konkrétne označenia zodpovedajúce týmto typom nemusia byť v ľubovoľnom kontexte voľne zameniteľné, resp. rovnako vhodné.

Veľmi zaujímavá je v tomto ohľade prax označovania *Hier XXXII. olympiády*. Ako je známe, toto športové podujatie sa malo uskutočniť v roku 2020, ale pre pandémie koronavírusu bolo preložené na ďalší rok. V oficiálnom, registrovanom logu podujatia napriek tomu figuruje rok 2020 a rovnaký časový údaj nachádzame aj vo všetkých alternatívnych názvoch, ktoré v súvislosti s týmto podujatím používa Medzinárodný olympijský výbor (MOV). Takáto prax označovania je síce do istej miery zavádzajúca, ale principiálne je akceptovateľná. Aj keď za normálnych okolností dokážeme z názvov konkrétnych olympijských podujatí vyčítať, kedy a kde sa konali, ich primárna funkcia nie je opisná, ale identifikačná. Vzhľadom na to môžeme konzistentne písať napríklad o olympijskom rekorde z Letných olympijských hier 2020 zaznamenanom 30. júla 2021 (t. j. o olympijskom rekorde z podujatia s názvom *LOH 2020*, ktorý bol zaznamenaný 30. júla 2021). Naproti tomu použitie druhového označenia *letné olympijské hry 2020* by bolo v tomto kontexte problematické. Ak totiž olympijský rekord *opisujeme* ako rekord z letných olympijských hier 2020, tak by mal byť rekordom z roku 2020 (podobne fotografie z letných prázdnin 2020 nemohli byť zaznamenané v inom roku než v roku 2020, inak by sme nemali dôvod opisovať ich príslušnými výrazmi).

Napriek tomu, že LOH 2020 nemôžeme pravdivo opísať ako podujatie uskutočnené v roku 2020, zápisy *letné olympijské hry 2020*, *olympijské hry 2020* či *olympiáda 2020* sa v praxi neprestali úplne používať ani po oficiálnom preložení Hier XXII. olympiády na rok 2021 (napr. *Športovec zmizol v čase, keď v Tokiu panujú veľké obavy zo šírenia koronavírusu po príchode tisícok cudzincov na olympiádu 2020*⁽⁴¹⁾). V týchto prípadoch sa rok nemôže chápať opisne ako údaj o dátume konania OH, funguje len ako číselný index – napr. označenie *letné olympijské hry 2020* možno interpretovať ako *LOH s číselným označením 2020*. Táto interpretácia však zodpovedá skôr vysvetleniu fungovania roku v rámci vlastného mena než opisu spoločenskej udalosti. Je preto namieste pokladať uvedené označenia skôr za vlastné mená a v súlade s tým ich zapisovať s veľkým začiatočným písmenom (čiže *Letné olympijské hry 2020* (v Tokiu), *Olympijské hry 2020*, *Olympiáda 2020*).

3. SÉMANTIKA A PRAVOPIS VŠEOBECNÝCH OZNAČENÍ *OLYMPIJSKÉ HRY A OLYMPIÁDA*

Doposiaľ sme uvažovali o označeniach konkrétnych olympijských podujatí. V tejto časti sa bližšie pozrieme aj na všeobecné označenia s kodifikovaným zápisom *olympijské hry* a *olympiáda*. Zameriame sa predovšetkým na objasnenie dôvodov, pre ktoré by sme mali prehodnotiť dlhodobo prijímaný východiskový predpoklad o ich výlučnom apelatívnom statuse.

3.1. *OLYMPIJSKÉ HRY* AKO PROPRIÁLNE OZNAČENIE

V časti 2.3 sme sa zmienili o tom, že status označení spoločenských podujatí principiálne nezávisí od prítomnosti určitého druhu konkretizačných údajov. Vzhľadom na to je namieste otázka, či prinajmenšom v niektorých kontextoch nemôžeme za vlastné meno pokladať aj spojenie *Olympijské hry*. Pozrime sa v tejto súvislosti napríklad na slovenský preklad Olympijskej charty, kde sa v časti o používaní olympijských symbolov a označení píše:

„Olympijský symbol, vlajka, motto, hymna, identifikácie (okrem iného vrátane termínov „olympijské hry“ a „hry olympiády“), označenia, emblémy, plameň a pochodne (...) sa budú spoločne alebo jednotlivo označovať ako „olympijské vlastníctvo“. Všetky práva na olympijské vlastníctvo, ako aj práva na jeho využívanie, patria výhradne MOV, vrátane, ale nie výlučne využitia na akékoľvek ziskové, komerčné alebo reklamné účely.“^[5]

V citovanom texte sú spojenia *olympijské hry* a *hry olympiády* charakterizované ako termíny, výraz *termín* je však použitý iba v slovenskom preklade, kde funguje ako pomocné slovo. V prekladoch sa pomocné slová alebo slovné spojenia dopĺňajú z gramatických alebo interpretačných dôvodov a v tomto prípade je určité slovné doplnenie skutočne potrebné. Na druhej strane, v Olympijskej charte sa píše o ochrane slovných spojení *olympijské hry* a *hry olympiády* bez ohľadu na ich sémantický obsah. To znamená, že tu nejde o ochranu termínov, ale o ochranu označení, resp. názvov.

Vzhľadom na to je však problematický aj preklad anglických názvov *Olympic Games* a *Games of the Olympiad*.⁵ Anglické názvy boli do slovenčiny preložené pomocou slovných spojení s malými začiatočnými písmenami nepochybné preto, lebo v slovenčine sa tieto slovné spojenia štandardne interpretujú ako druhové označenia. Takýto zápis je však problematický, ak dané výrazy predstavujú zákonom chránenú

⁵ Z gramatického hľadiska je problémom aj zeugma v závere citovaného textu („vrátane, ale nie výlučne využitia...“; v origináli „including but not limited to the use...“^[6]), ale v kontexte našej argumentácie je to irelevantné.

obchodnú značku. Zákon síce môže upravovať práva na používanie označení s malým začiatočným písmenom, ale štandardne sa zákonom neupravujú vlastnícke práva na používanie *druhových označení*.⁶ V Olympijskej charte by vzhľadom na to mali byť anglické výrazy *Olympic Games* a *Games of the Olympiad* preložené výrazmi *Olympijské hry* a *Hry olympiády*. Vyplýva to z identifikácie daných označení ako zákonom chránených vlastných názvov, ktoré fungujú ako kľúčový verbálny identifikátor športových podujatí organizovaných MOV.

Pravda, zápismi *Olympijské hry* a *Hry olympiády* neoznačujeme konkrétne športové podujatie, a tak možno namietnuť, že ak fungujú ako všeobecné označenia, mali by sa zapisovať s malým začiatočným písmenom. Rozlišovanie všeobecných a konkrétnych označení však nie je z hľadiska pravopisnej systemizácie vždy relevantné. Porovnajme nasledujúce príklady:

(13) *Podporili každú základnú školu, vrátane Základnej školy Bobrovec.*

(14) *Navštívili každý Aupark, vrátane Auparku Košice.*

V oboch vetách máme jedno všeobecné a jedno konkrétne označenie, vo vete (14) sú však obe vlastnými menami.⁷ Podobne aj vlastné názvy olympijských podujatí môžu byť vo vzťahu všeobecného a konkrétneho označenia, napr.:

(15) *Každé Olympijské hry organizuje MOV, vrátane Olympijských hier Tokio 2020.*

Keďže doposiaľ sa v slovenčine pripúšťal len zápis *olympijské hry*, variant s veľkým začiatočným písmenom môže niektorým používateľom pripadať neprirodzený. Sú však kontexty, v ktorých je vhodnejšie použiť práve tento variant. Napokon, ak by bol zápis *Olympijské hry* vo všeobecnosti nesprávny, išlo by o nesytemovú výnimku vo vzťahu k zapisovaniu názvov iných periodicky sa opakujúcich podujatí, ako napríklad *Zlatá tretra*, *Okolo Slovenska* či *Závodský štvanec*.

3.2. OFICIÁLNE A NEOFICIÁLNE NÁZVY ŠPORTOVÝCH PODUJATÍ

Spojenie *olympijské hry* je štandardne pokladané za druhové označenie preto, lebo pomenúva športové podujatie všeobecne (v zmysle *športové hry organizované v rámci olympiády, hry olympiády*) a neprisudzuje sa mu status oficiálneho vlastného názvu. Už sme hovorili o tom, že kritériom oficiálnosti sa nemôžeme riadiť striktné, pretože okrem oficiálnych označení sa s veľkým začiatočným písmenom môžu zapisovať aj niektoré ich skrátené varianty, napr. *Zlatá tretra Ostrava – Zlatá tretra*,

⁶ V inom zmysle, pravdaže, zákon upravuje aj používanie druhových označení. Napríklad slovom *rum* môžeme podľa súčasnej legislatívy oficiálne označovať iba liehovinu vyrobenú z cukrovej trstiny, v dôsledku čoho sa niektoré výrobky pôvodne označované týmto slovom museli premenovať (napr. *Tuzemský rum* → *Tuzemský UM*). Regulácia tohto typu sa však netýka vlastníckych práv na používanie značky.

⁷ Keď uvažujeme o „všeobecných“ vlastných menách, tak sa zameriavame na charakteristiku určitých propriálnych foriem (nálepiek), ktoré sa využívajú na pomenovanie opakovane.

Medzinárodný maratón mieru – Maratón mieru, Liga majstrov UEFA – Liga majstrov, Tipos extraliga – Extraliga a pod.⁸ Pravopisná legitimita zápisu *Olympijské hry* sa však neopiera o existenciu týchto neoficiálnych propriálnych názvov. Napokon, v takom prípade by bolo možné namietať, že nejde o zástupné meno utvorené skrátením úplného oficiálneho názvu. Zápis *Olympijské hry* je pravopisne legitímny jednoducho preto, lebo v skutočnosti má status oficiálneho propria. Presnejšie povedané, má status korektného prekladu oficiálneho názvu (podobne ako napríklad označenie *Svetové hry*).

Medzinárodný názov *Olympic Games* je v súčasnosti chránený ako jeden z trvalých verbálnych identifikátorov olympijských podujatí. V predchádzajúcej časti sme hovorili o tom, že podobne je chránená aj slovenská verzia tohto názvu, ktorá je však v dôsledku slovenskej pravopisnej tradície uvádzaná v podobe s malým začiatočným písmenom. V každom prípade z hľadiska pravopisu neposudzujeme označenie výlučne podľa toho, či je registrované v databázach na ochranu duševného vlastníctva, príp. či sa naň vzťahuje nejaká iná forma legislatívnej ochrany. S veľkým začiatočným písmenom zapisujeme aj všetky ostatné označenia spoločenských podujatí používané ako vlastné názvy v úradných dokumentoch. Navyše, propriálny status prisudzujeme aj názvom úradne nezaregistrovaných amatérskych podujatí a niektorým skráteným alebo zaužívaným neoficiálnym názvom.

Medzi zaužívané neoficiálne názvy nepatria len pôvodné slovenské názvy typu *Čachtický krvák*, ale aj niektoré všeobecne akceptované preklady. Napríklad označenie *Bostonský maratón* nie je, striktne vzaté, oficiálnym označením, pretože úradne zaregistrovaný je len anglický názov *Boston Marathon*. Pokiaľ by sme všetky opisné neoficiálne označenia podujatí (s výnimkou zástupných názvov) pokladali za druhotvé označenia, tak by nebol zápis *Bostonský maratón* korektný. Pri prekladoch sa však riadime inou logikou – ak je prekladané anglické označenie vlastným menom, malo by byť do slovenčiny preložené ako vlastné meno (inak nepôjde o korektný preklad). Ide o jednoduchú prekladateľskú zásadu, s ktorou by pravopisné odporúčania nemali byť v rozpore.⁹ Vzhľadom na to je však potrebné niektoré z nich prehodnotiť. Netýka sa to len názvov olympijských podujatí, ale napríklad aj označenia

⁸ Z hľadiska analógie s označením *olympijské hry* je zaujímavý najmä posledný príklad. Ostatné zástupné názvy nemôžeme interpretovať úplne doslovne, v kontexte označovania príslušného športového podujatia, resp. súťaže nemajú vlastnosť všeobecného opisného pomenovania. Označenie *Extraliga* však nie je oficiálnym názvom a zároveň športovú súťaž v istom ohľade vecne opisuje (ako vrcholnú športovú súťaž najlepších mužstiev; KSSJ 2020, s. 165). Napriek tomu, že môže byť v kontexte často bez výraznej zmeny významu vety nahradené rovnako znejúcim druhovým označením, v súčasnosti sa akceptuje používanie obidvoch variantov (napr. *Minulý ročník Extraligy (extraligy) vyhrali hokejisti z Košíc.*). Porov. súčasné diskusie o pravopisnej variantnosti v prípade zástupných názvov inštitúcií a dokumentov (napr. *Cena uvedená v zmluve/Zmluve je nemenná*; Mislovičová 2009; Valentová 2015).

⁹ Pravdaže, to neznamená, že by sa mal pravopis slovenských prekladov prispôsobovať originálom. Potrebné je zohľadňovať sémantiku, nie pravopis prekladaného označenia.

majstrovstvá sveta vo futbale. Variant s malým začiatočným písmenom dnes používame nielen opisne, ale aj ako štandardný preklad oficiálneho anglického názvu *FIFA World Cup*. Odhliadnuc od voľnosti prekladu, ktorá je tu akiste diskutabilná, názov daného športového podujatia by si mal aj v slovenčine zachovať status vlastného mena. Mal by sa teda zapisovať s veľkým začiatočným písmenom – či už je preklad voľný (*Majstrovstvá sveta vo futbale*), alebo doslovný (*Svetový pohár FIFA*).

Ak sa vrátíme k názvom olympijských podujatí, môžeme zas konštatovať, že pomenovanie *Olympijské hry* hodno používať ako slovenský variant medzinárodného názvu *Olympic Games* aj ako prekladový korelát jeho skrátenej verzie *Olympics*. V súvislosti s prekladom názvu *Olympics* sa však dá uvažovať aj o používaní proprietárneho označenia *Olympiáda*. V slovenskom jazykovednom prostredí táto možnosť doposiaľ nebola akceptovaná, pretože na jednoslovné označenie olympijských podujatí sa v písanej slovenčine štandardne používa výraz *olympiáda*. Vzhľadom na to sa variant s veľkým písmenom pokladá *a priori* za pravopisne chybný. Takéto hodnotenie je však opodstatnené iba v prípade, ak je význam, ktorý pripisujeme výrazu *olympiáda* v príslušných kontextoch, jednoznačne významom druhového označenia. V nasledujúcej časti sa zameriame na rozbor možností lexikografického spracovania hesla *olympiáda* s cieľom ukázať, prečo je uvedený predpoklad problematický.

3.3. VÝZNAMOVÁ PERIFRÁZA VÝRAZU *olympiáda*

Všeobecné podstatné meno *olympiáda* je v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ 2020, s. 439) zachytené vo význame „vrcholné medzinár. šport. preteky konané raz za 4 roky (podľa hier v starom Grécku), olympijské hry“. Pravdaže, poznámka v zátvorke nepredstavuje sémantickú, ale etymologickú informáciu, ktorej znalosť nepodmieňuje správne používanie (a chápanie) slova *olympiáda*. KSSJ teda slovo *olympiáda* definuje pomerne stručne a veľmi všeobecne („vrcholné medzinár. šport. preteky konané raz za 4 roky“).

Dá sa namietnuť, že táto definícia je príliš široká, medzi vrcholné medzinárodné preteky, ktoré sa konajú raz za 4 roky, totiž patria aj niektoré neolympijské podujatia (dnes sú to napr. preteky v behu na lyžiach s názvom *Rocky Mountains Challenge* alebo jazdecké preteky *World Equestrian Games*). Výraznejším problémom definície v KSSJ je však to, že obsahuje informáciu, ktorá je už 30 rokov neaktuálna. Olympijské podujatia sa totiž v súčasnosti nekonajú každé štyri roky, ale spravidla každé dva roky. V rámci slovenských výkladových slovníkov je tento fakt zatiaľ zachytený len v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (SSSJ 2021, s. 522). Výraz *olympiáda* (vo význame športového podujatia) je v tomto slovníku vysvetlený slovami „vrcholné medzinárodné športové súťaže jednotlivcov a družstiev nadväzujúce na tradíciu starogréckych olympijských hier, konajúce sa každé štyri roky v inej krajine (od r. 1992 striedavo každé dva roky v podobe letných olympijských hier a zimných olympijských hier)“.

Aj keď záver výkladu nie je sformulovaný úplne jasne („súťaže konajúce sa každé štyri roky ... striedavo každé dva roky“), opisuje jedno z najznámejších športových podujatí, a tak môžeme predpokladať, že čitateľ SSSJ porozumie poslednej informácii v zátvorke správne. Pokiaľ sa však zaujímate o opis *lexikálneho* významu, treba brať ohľad na to, že SSSJ dopĺňa výklad tzv. encyklopedickými informáciami. Dopĺňujúce encyklopedické informácie sú poznatky o príslušnom denotáte, ktorých znalosť nie je nevyhnutná na to, aby sme mohli definovaný výraz kompetentne používať. V SSSJ sa encyklopedické informácie uvádzajú spravidla v zátvorke (Jarošová, 2015, s. 45), ich principiálna identifikácia však závisí od prijatej koncepcie lexikálneho významu. V SSSJ je lexikálny význam definovaný ako „komplexný obsah lexikálnej jednotky vyvolaný vo vedomí používateľov jazyka lexikálnou formou, výrazovou stránkou lexikálnej jednotky. Má intersubjektívnu povahu, ktorá umožňuje jeho široké využívanie v reči“ (SSSJ 2006, s. 27). Keďže výraz *olympiáda* možno v príslušnom význame kompetentne používať bez znalosti dátumu zmeny periodicity OH aj bez uvedomovania si nadväznosti OH na súťaže usporadúvané v starovekom Grécku, tak tieto informácie nemožno pokladať za súčasť lexikálneho významu apelatíva *olympiáda*, ale za dopĺňujúce encyklopedické poznatky. Pravdaže, hranica medzi tým, čo ešte patrí do lexikálneho významu a čo už sú dopĺňujúce encyklopedické informácie, nie je ostrá a aj jednoznačne dopĺňujúce encyklopedické informácie môžu mať vo výkladovom slovníku opodstatnenie. Pri určovaní lexikálneho významu sú však rozhodujúce tie informácie, s ohľadom na ktoré daný výraz používajú reprezentatívni členovia príslušného jazykového spoločenstva (reprezentatívni z hľadiska koncepcie slovníka). Uvažujúc o lexikálnom význame apelatíva *olympiáda* tak môžeme od dopĺňujúcich encyklopedických informácií abstrahovať.

Zvážme v tejto súvislosti alternatívny výklad *olympiády* ako *vrcholného medzinárodného multišportového podujatia, ktoré sa usporadúva spravidla každé dva roky (striedavo pre letné a pre zimné športy)*. Takáto definícia by do značnej miery korešpondovala s výkladom v SSSJ, ak by sme z neho vypustili spomínané dopĺňujúce encyklopedické informácie. Zároveň spĺňa hlavné kritérium opisu lexikálneho významu, keďže zachytáva charakteristické vlastnosti olympijských podujatí z pohľadu bežných používateľov. Na druhej strane športové podujatie môže mať vlastnosti uvedené v danom výklade, a predsa nemusí byť pokladané za „skutočnú olympiádu“. Napríklad ak by Svetové hry zmenili organizačný formát po vzore zmien organizácie OH v roku 1992, zodpovedali by uvedenej lexikálnej definícii, napriek tomu by však nebolo namieste nazývať ich *olympiádou*. Dôvod spočíva v tom, že pri identifikácii „skutočnej olympiády“ upriamujeme svoju pozornosť nielen na to, kedy a s akým cieľom sa dané podujatie organizuje, ale všímame si aj jeho inštitucionálnu identitu.

Označenie *olympiáda* sa v súčasnosti primárne používa na označovanie podujatí organizovaných MOV, a tak je namieste otázka, či by vo významovej perifráze nemala byť táto informácia obsiahnutá. V takom prípade by sme význam výrazu *olympiáda* mohli zachytiť jednoduchou perifrázou *medzinárodné športové podujatie, ktoré sa (spravidla každé dva roky) koná pod záštitou MOV*. Ani tento výklad významu všeobecného podstatného mena *olympiáda* však nie je bezproblémový.

Porovnajme v tejto súvislosti nasledujúce opisy: *tekutý prostriedok na umývanie riadu* – *tekutý prostriedok na umývanie riadu od spoločnosti Procter & Gamble*. Zatiaľ čo prvý opis môžeme použiť ako významovú perifrázu hovorového apelatíva *jar* (pozri SSSJ, 2011), druhý opis takto použiť nemôžeme, pretože sa týka produktov jednej spoločnosti. Ak sa zmiňujeme o „tekutom prostriedku na umývanie riadu od spoločnosti Procter & Gamble“, zmiňujeme sa o referencii *proprietárneho* označenia (čiže napríklad o produkte značky *Jar*, ktorá dnes patrí do portfólia spoločnosti Procter & Gamble). Podobne slovami *medzinárodné športové podujatie, ktoré sa (spravidla každé dva roky) koná pod záštitou MOV* nemožno zmysluplne opisovať význam všeobecného podstatného mena, ale len referenciu vlastného mena.

Inštitucionálnu identitu olympijských podujatí však netvorí len spojenie s MOV, ale aj celá olympijská symbolika, ktorej prvky môžeme vo významovej perifráze využiť. Olympiádu možno opísať ako *vrcholné medzinárodné multišportové podujatie, ktoré sa koná spravidla každé dva roky (striedavo pre letné a pre zimné športy) a symbolizuje ho najmä päť prepojených farebných kruhov (tzv. olympijské kruhy)*. Keďže olympijské kruhy sú dominantným symbolom OH, ich zmienka vo významovej perifráze má svoje lexikografické opodstatnenie. Definíciu pritom nemožno pokladať za tautologickú, pretože odkazom na *olympijské kruhy* referujeme na konkrétny obrazový symbol.

Pravdaže, uvedená alternatívna definícia sa od tej v SSSJ z praktického hľadiska zásadne nelíši. Výklad v SSSJ možno pokladať za dostačujúci opis charakteristických črt OH, ktoré dnes pri používaní výrazu *olympiáda* (v primárnom význame) zohľadňuje väčšina bežných používateľov. Rozbor alternatívnych definícií nám však umožňuje vidieť v ostrejšom svetle problematickosť predpokladu o jednoznačnom (apelatívnom) statuse daného označenia. Hovorili sme o tom, že ak význam výrazu *olympiáda* opisujeme bez ohľadu na prvky inštitucionálnej identity OH, tak je možné spochybníť referenčnú adekvátnosť tohto opisu. Na druhej strane ak pri opise významu určité prvky inštitucionálnej identity zohľadňujeme, tak zas nemôžeme tvrdiť, že ide *jednoznačne* o definíciu apelatíva. Hodno si všimnúť, že v prípade lexikografického spracovania propria *Olympiáda* by sme mohli použiť taký istý výklad, aký dnes pokladáme za adekvátny v kontexte opisu primárneho významu apelatívneho variantu. Na *všeobecné* uprednostňovanie apelatívneho variantu v písanej slovenčine tak nemáme žiadne sémantické dôvody.

Ak sa niekedy konštatuje, že v slovenčine sa výraz *olympiáda* chápe výlučne ako druhové označenie, tak preto, lebo v slovenčine sa daný výraz zapisuje, resp. odporúča zapisovať s malým začiatočným písmenom. Tento úsudok je však založený na nesprávnej implikácii. To, ako v jazyku chápeme určitý výraz, nezávisí od jeho zaužívanej pravopisnej formy; naopak, pravopisná forma výrazu by mala zodpovedať tomu, ako mu rozumieme. Keďže v našom prípade sa sémantický status nedá jednoznačne určiť, v písanej slovenčine možno akceptovať oba zápisy – *olympiáda* aj *Olympiáda*.

3.4. ĎALŠIE POUŽITIA VÝRAZU OLYMPIÁDA

O výraze *olympiáda* sme doposiaľ uvažovali so zreteľom na jeho primárny význam. Pre úplnosť dodajme, že nejde o jediný význam, ktorý sa tomuto označeniu prisdudzuje. V súčasnej jazykovej praxi sa slovo *olympiáda* sekundárne používa v pomenovaniach rozličných neolympijských súťaží, ako napr. *matematická olympiáda*, *geografická olympiáda* a pod. Naše výkladové slovníky túto prax pomenovania zaznamenávajú formou samostatnej významovej perifrázy opisujúcej používanie apelatíva *olympiáda* vo všeobecnom význame *súťaž* (KSSJ), resp. *predmetová súťaž* (SSSJ). Vzhľadom na predchádzajúce úvahy však treba spomenúť ešte jeden odlišný spôsob používania výrazu *olympiáda*, ktorý je medzinárodne „kodifikovaný“ v Olympijskej charte: „Termín olympiáda označuje obdobie štyroch po sebe idúcich rokov, ktoré sa začína 1. januára prvého roka a končí sa 31. decembra štvrtého roka.“^[5]

Už pôvodný starogrécky ekvivalent slova *olympiáda* odkazoval na štvorročné obdobie, vtedy rámcované dvomi OH, a vzťahoval sa teda na určitý časový úsek podobne ako napríklad slovo *dekáda*. Historický význam slova *olympiáda* v slovenčine zachytáva SSSJ (2021, s. 522) formou samostatnej významovej perifrázy: „**1. hist.** ► v starovekom Grécku štvorročné obdobie medzi dvoma olympijskými hrami usporadúvanými v Olympii na Peloponézskom polostrove.“ Na porovnanie v KSSJ sa historický význam formou samostatnej perifrázy nezachytáva, v rámci hesla nájdeme len stručnú etymologickú informáciu o nadväznosti modernej olympiády na hry v starovekom Grécku. Zachytenie historizmu *olympiáda* v SSSJ má však svoje opodstatnenie, povedomie o historickom význame nám totiž pomáha porozumieť vnútornej logike pomenovacieho systému „generujúceho“ názvy *Hry XXX. olympiády*, *Hry XXXI. olympiády*, *Hry XXXII. olympiády* a pod. Pravda, ani zachytenie historického významu nám neposkytuje úplne presný interpretačný kľúč. Medzinárodné názvy *Jeux de l'Olympiade* (franc.) a *Games of the Olympiad* (angl.) totiž neodkazujú na hry usporadúvané v štvorročných cykloch v Olympii, odkazujú jednoducho na hry usporadúvané v rámci štvorročného cyklu definovaného v Olympijskej charte. Názov *Hry XXX. olympiády* možno „dešifrovať“ ako hry uskutočnené v rámci XXX. olympijského cyklu.¹⁰

¹⁰ Podľa Olympijskej charty sa takto označujú len letné olympijské podujatia, čo zabezpečuje jednoznačnosť príslušného názvu (ZOH majú vlastné číslovanie).

Ak sme teda v predchádzajúcej časti hovorili o možnosti akceptovať zápisy *olympiáda/Olympiáda*, neznamená to, že okrem názvu *Hry olympiády* možno akceptovať aj variant *Hry Olympiády*. Zápis *Hry Olympiády* je jednoznačne nekorektný, pretože neodkazuje na hry olympijského cyklu, ale na „hry Olympijských hier“, čo v kontexte všeobecného pomenúvania olympijských podujatí nemá zmysel.

4. OZNAČENIE *OLYMPIÁDA* AKO SÚČASŤ OLYMPIJSKEJ SYMBOLIKY

Označenia olympijských podujatí sú vo viacerých ohľadoch špecifické. Osobitú pozornosť si zasluhujú aj preto, lebo predstavujú jazykové vzory, podľa ktorých vnímame a zapisujeme názvy niektorých iných športových podujatí. Keďže všeobecné označenia OH sa doposiaľ cháпали a zapisovali ako apelatívne výrazy, analogický prapopis sa ustálil aj v prípade označení *paralympiáda*, *deaflympiáda* či *univerziáda*. V predchádzajúcich častiach sme identifikovali dôvody, prečo je tento pravopisný úzus (prinajmenšom v niektorých kontextoch) problematický. Teraz sa pozrieme na výraz *olympiáda* so zreteľom na jeho povahu chráneného olympijského symbolu.

4.1. LEGISLATÍVNA OCHRANA OLYMPIJSKEJ SYMBOLIKY

Používanie označenia *olympiáda* dnes vo všeobecnosti upravuje § 28, ods. 1 zákona č. 440/2015 Z. z. (tzv. zákona o športe).^[7] V dôsledku platnosti tohto ustanovenia je okrem iného zakázané „používanie olympijskej symboliky alebo paralympijskej symboliky na výrobné, obchodné alebo iné účely bez súhlasu príslušného výboru“. Pod slovným spojením *olympijská symbolika* sa v zákone rozumie okrem symboliky Slovenského olympijského a športového výboru (SOŠV) aj tzv. olympijské vlastníctvo, ako je definované v Olympijskej charte.^[5] Súčasťou olympijského vlastníctva sú aj identifikačné označenia *olympiáda* a *olympijské hry*, čo v konečnom dôsledku znamená, že o používaní týchto označení plne rozhoduje SOŠV.^[11] Napriek tomu, že zo strany lingvistickej obce boli dané označenia doposiaľ pokladané za bežné apelatívne výrazy, v dôsledku spomínaných legislatívnych opatrení dnes fungujú ako ochranné známky, na používanie ktorých je potrebný súhlas zodpovednej inštitúcie. Označenia *olympiáda* a *olympijské hry* síce nenájdeme v registri Úradu priemyselného vlastníctva Slovenskej republiky, a teda nie sú ochrannými známkami *de iure* (nesplňajú jednu z podmienok uvedených v § 2 zákona č. 506/2009 Z. z. o ochranných známkach^[8]), *de facto* však status ochrannej známky majú, pretože ide o výrazy, ktoré sú podľa aktuálne platnej legislatívy vlastníctvom právnickej osoby.^[12]

^[11] Označenie *olympiáda* nie je explicitne uvedené v Olympijskej charte, ale rovnako ako označenia *olympijské hry* a *hry olympiády* je súčasťou olympijskej symboliky (pozri nižšie citovanú časť z *Manuálu na ochranu olympijskej symboliky*).

^[12] Ochranné známky majú mnoho spoločných vlastností s tzv. obchodnými menami, nejde však presne o to isté. Napokon, tieto dva druhy chránených názvov sa odlišujú aj spôsobom registrácie – ob-

Podobne je olympijská symbolika chránená napríklad v Českej republike, kde za neoprávnené používanie slova *olympiáda* alebo jeho časti(!) hrozia vysoké pokuty. V roku 2012 bola dokonca za porušenie príslušného zákona v ČR udelená pokuta až vo výške 2 250 000 českých korún. Odsúdená spoločnosť sa previnila reklamou využívajúcou okrem iného slovnú hračku *hokejiáda*, ktorá podľa Najvyššieho súdu ČR obsahuje časť olympijskej symboliky, konkrétne časť slova *olympiáda*.^[9] Najvyšší súd ČR posúdil celý prípad ako tzv. ambush marketing, čiže ako prípad nečestnej súťaže realizovanej formou marketingového parazitovania na významnom podujatí.

Práve proti ambush marketingu boli primárne namierené aktivity MOV, ktoré viedli k legislatívnemu vymedzeniu olympijského vlastníctva a registrácii medzinárodných ochranných známok *Olympics* a *Olympic Games*. A hoci slovenské/české výrazy *olympiáda* a *olympijský* nie sú takto medzinárodne chránené, po akceptovaní slovenskej/českej verzie Olympijskej charty zo strany SR/ČR sa stali *de iure* súčasťou olympijského vlastníctva MOV.

4.2. CHRÁNENÝ SYMBOL *OLYMPIÁDA* V KONTEXTE LEXIKOGRAFICKÉHO SPRACOVANIA

Vzhľadom na zákon o ochrane olympijskej symboliky si môžeme klásť otázku, či je v súčasnosti primerané, ak sa výraz *olympiáda* lexikograficky zachytáva ako bežné apelatívum. Na porovnanie si všimnime slovo *maratón*, ktoré podľa SSSJ používame vo významoch 1) *vytrvalostná bežecká disciplína na 42,195 km*, 2) *športová disciplína vytrvalostného charakteru* a 3) *dlhá, vyčerpávajúca činnosť; veľa podujatí al. stretnutí nasledujúcich bez prerušenia za sebou*. Slovo *maratón* je bežným apelatívom v tom zmysle, že „patrí všetkým“ a môžeme ním legálne označiť viac-menej ľubovoľné podujatie zodpovedajúce uvedeným charakteristikám. Naproti tomu označenie *olympiáda* patrí MOV (na Slovensku v zastúpení SOŠV), možnosti používania tohto slova sú teda legislatívne výrazne obmedzené. SOŠV v tejto súvislosti píše:

„Olympijská symbolika nemôže byť bez predchádzajúceho súhlasu použitá napríklad na tovare, v obchodných názvoch, v reklame či v korporátnych materiáloch a pod. Zakázané je taktiež vytváranie neoprávnených spojení (napríklad billboard s gratuláciou olympijskému víťazovi alebo reklama s vyobrazením piatich kruhov či so slovným spojením obsahujúcim pojmy „olympiáda“, „olympijský“, atď.). ... Ak ide o zjavne neziskový projekt (napríklad „zberateľ-

chodné mená sa nezapisujú do registra Úradu priemyselného vlastníctva SR, ale do slovenského obchodného registra. K jazykovým vlastnostiam obchodných mien pozri napr. Knappová (1995), Imrichová (2003).

ská olympiáda“, „matematická olympiáda“, a pod.), kde nie je prezentovaný žiaden komerčný partner, resp. projekt nemá komerčný rozmer, nie je potrebný súhlas MOV/SOŠV. Organizátor takéhoto projektu je však povinný pred realizáciou projektu písomne oznámiť SOŠV zámer realizovať projekt, v ktorom uvedie názov, miesto, trvanie a stručný popis projektu. K oznámeniu organizátor projektu priloží aj čestné vyhlásenie o tom, že projekt je neziskový, neslúži na prezentovanie žiadneho komerčného partnera a nemá komerčný rozmer.“^[10]

V súčasnosti tak *de iure* platí, že na rozdiel od bežných apelatív, ktoré môžeme použiť na pomenovanie komerčného podujatia (napr. *Dunajský vodácky maratón 2018*), slovo *olympiáda* bez súhlasu SOŠV v názve komerčného podujatia použiť nemôžeme. Dokonca aj s nekomerčným použitím tohto výrazu (napr. *zberateľská olympiáda*) udelil SOŠV len podmienený súhlas.

Okrem toho lexikografické zachytenie výrazov, na ktoré sa vzťahujú vlastnícke práva, podlieha osobitnému zákonnému ustanoveniu. Pokiaľ sa v slovníku nachádza výraz, ktorý je zaregistrovaný ako ochranná známka a ktorého slovníkové heslo vzbudzuje dojem druhového označenia, majiteľ príslušnej ochrannej známky má právo požadovať úpravu daného hesla. Podľa § 8 ods. 5 zákona 506/2009 Z. z. by v takom prípade malo dôjsť v najbližšom vydaní daného slovníka k jeho úprave tak, aby bolo zrejmé, že sa v ňom reprodukuje ochranná známka.^[8] Keďže výraz *olympiáda* fakticky funguje ako ochranná známka, vyvstáva otázka, či by to nemalo byť v slovníkoch určitým spôsobom uvedené, aby dané heslá *nevzbudzovali dojem*, že ide o druhové označenia.

Na druhej strane aj keď je výraz *olympiáda* legislatívne chránený, nejde o štandardnú ochrannú známku, a to nielen preto, lebo ju nenájdeme v registri Úradu priemerného vlastníctva Slovenskej republiky. Práva na používanie tohto výrazu boli z pohľadu bežného používateľa legislatívne obmedzené napriek tomu, že ho naše výkladové slovníky v čase prijatia príslušného zákona zachytávali ako bežné druhové označenie. Štandardnú ochrannú známku nie je možné zaregistrovať, ak ju tvorí výlučne bežné druhové označenie a v obchodnom styku by sa uplatňovala v súvislosti s príslušným apelatívnym významom (napr. nemožno zaregistrovať výraz „Káva“ ako značku kávových nápojov). Je to pochopiteľné, pretože výraz, ktorý je v jazyku etablovaný ako druhové označenie, patrí všetkým používateľom daného jazyka, práva na jeho štandardné používanie nemožno obmedziť registráciou ochrannej známky. Aj v tomto ohľade je tak výraz *olympiáda* špecifický. Z výrazu, ktorý „patril všetkým“, sa stala trvalá súčasť chráneného olympijského vlastníctva.

Pokiaľ však ide o lexikografické zachytenie tohto výrazu, informáciu o jeho statusu chráneného symbolu možno pokladať za relevantnú encyklopedickú informáciu, ktorej uvedenie v rámci lexikografického výkladu nie je nevyhnutné, ale má

svoje opodstatnenie. V ďalších vydaniach našich výkladových slovníkov by preto táto informácia mohla byť uvedená formou poznámky v zátvorke, napríklad v znení *výraz podlieha ochrane olympijského vlastníctva*.

5. ZÁVER

V roku 2012 boli publikované návrhy zapisovania rozličných typov pomenovaní olympijských podujatí, opierajúce sa predovšetkým o kritériá oficiálnosti a úplnosti. Na základe týchto kritérií boli odporúčené napríklad nasledujúce zápisy: *Hry XXX. olympiády* (úplné oficiálne označenie), *XXII. zimné olympijské hry* (úplné oficiálne označenie), *XXX. letné olympijské hry/Tridsiate letné olympijské hry* (úplné neoficiálne označenie), *letné olympijské hry Londýn 2012* aj *Letné olympijské hry Londýn 2012* (úplné neoficiálne označenie s údajom o mieste v nominatíve), *letné olympijské hry 2012 v Londýne* (úplné neoficiálne označenie s údajom o mieste v lokáli), *letné olympijské hry 2012* (neúplné neoficiálne označenie). Podstatnú časť publikovaného príspevku aj s príkladmi dnes sprostredkúva internetový portál slovenskej jazykovej poradne,^[11] v dôsledku čoho má tento príspevok potenciál výraznejšie vplývať na spôsob zapisovania príslušných označení v súčasnej slovenčine. Publikované pravopisné návrhy však nemajú jednoznačnú oporu v kodifikovanej pravopisnej systemizácii ani v analógii s inými akceptovanými pravopisnými modelmi zapisovania názvov športových podujatí. Napríklad zápisy *Letné olympijské hry 2012 v Londýne*, *Letné olympijské hry 2012* nielenže nemožno na základe kodifikovaných princípov pravopisnej systemizácie jednoznačne odmietnuť, ale vzhľadom na prirodzenú analógiu s niektorými akceptovanými zápsmi (*Majstrovstvá sveta vo futbale 2014 v Brazílii*, *Majstrovstvá sveta vo futbale 2014*) možno tieto varianty dokonca pokladať za *vhodnejšie*.

Uvedené označenia, tak ako mnohé iné vlastné názvy spoločenských akcií, obsahujú určité konkretizačné údaje, vďaka ktorým sa dozvedáme niektoré podstatné informácie o označovaných podujatiach. Pomenovania *LOH Tokio 2020* či *LOH 2020* (ale aj *EURO 2020*) svedčia o tom, že tieto informácie nemusia byť úplne spoľahlivé (LOH 2020 sa začali 23. júla 2021), z pravopisného hľadiska je však podstatné predovšetkým to, že prítomnosť alebo neprítomnosť konkretizačných údajov (ročník, rok, miesto a pod.) vo všeobecnosti nerozhoduje o propriálnom alebo apelatívnom statuse označenia. Na tomto základe preto nemôžeme založiť ani pravopisné odporúčania. Označenia spoločenských podujatí zapisujeme s veľkým začiatočným písmenom vtedy, keď sú oficiálnymi názvami alebo v kontexte fungujú ako zástupné, resp. zaužívané alternatívne názvy.

Za oficiálne názvy olympijských podujatí boli doposiaľ pokladané len pomenovania s poradovým číslom utvorené podľa vzorov z Olympijskej charty, napr. *Hry XXXII. olympiády*, *XXII. zimné olympijské hry*. Tento pohľad je však viac než prob-

lematický. Olympijské hry patria medzi najvýznamnejšie a najpopulárnejšie športové podujatia na svete a vzhľadom na komerčné aspekty súčasného športu by bolo priam nepochopiteľné, ak by v tomto prípade nejestvoval oficiálny permanentný názov ako kľúčový prvok identity príslušných periodicky sa opakujúcich podujatí. MOV v tejto súvislosti vyvinul aktivity na registráciu a právnu ochranu hneď niekoľkých permanentných medzinárodných názvov. Najčastejšie používaným je, samozrejme, dvojslovné označenie *Olympic Games*, ale zaregistrované sú napríklad aj názvy *Olympics*, *Games of the Olympiad* či *Olympic Winter Games*. Najvhodnejšími slovenskými prekladovými ekvivalentmi uvedených medzinárodných názvov sú proprietárne označenia *Olympijské hry*, *Olympiáda*, *Hry olympiády*, *Zimné olympijské hry*, ku ktorým môžeme pristupovať ako k oficiálnym názvom (vzhľadom na posledný prípad sú diskutabilné aj niektoré zaužívané preklady oficiálnych názvov s číslou; napr. názov *XX. Olympic Winter Games* dnes prekladáme ako *XX. zimné olympijské hry*; ak mu však rozumíme ako názvu utvorenému z číslovky a vlastného mena, mal by mu zodpovedať preklad *XX. Zimné olympijské hry*; porov. Závodný 2015, s. 79 – 80).

Hoci pomenovania *Olympijské hry*, *Olympiáda*, *Hry olympiády* či *Zimné olympijské hry* majú v určitom ohľade povahu všeobecných označení, môžeme ich pokladať za regulárne vlastné mená. Nepomenúvajú síce konkrétnu športovú udalosť odohrávajúcu sa v určitom čase na určitom mieste, ale fungujú ako permanentné proprietárne nálepky – ako značky jedinečného „produktu z dielne MOV“ majúceho podobu periodicky sa opakujúceho podujatia. Rovnaký status majú aj niektoré označenia iných podujatí, ktoré sme doposiaľ pod vplyvom pravopisných modelov *olympijské hry* a *olympiáda* zapisovali prevažne s malým začiatočným písmenom. V konečnom dôsledku nás tak úvaha o názvoch olympijských podujatí vedie k prehodnoteniu súčasných pravopisných zvyklostí v zmysle akceptovania zápisov *Olympijské hry*, *Olympiáda*, *Paralympijské hry*, *Paralympiáda*, *Deaflympiáda* a pod. Pravdaže, výrazy *olympiáda* a *paralympiáda* sú lexikograficky spracované ako slovenské apelatíva a pravopisné formy *olympijské hry*, *olympiáda*, *paralympijské hry*, *paralympiáda* sú v slovenskom jazyku zaužívané, nebolo by preto vhodné upierať im pravopisnú legitimitu – v týchto prípadoch je namieste akceptovať variantnosť.

V poslednej časti príspevku sme sa zamerali na objasnenie povahy označenia *olympiáda* vyplývajúcej zo zákona na ochranu olympijskej symboliky. Hoci sa tento výraz tradične lexikograficky spracúva ako apelatívny výraz, zároveň je legislatívne chránený ako súčasť olympijského vlastníctva. Ide teda o výraz s pomerne špecifickým statusom, keďže tu narážame na legislatívnu reguláciu používania výrazu v intenciách ochrany duševného vlastníctva, ktorý je lexikograficky spracovaný ako druhové označenie – čo zas znamená, že by danej regulácii podliehať nemal. Poznanie tohto rozmeru slova *olympiáda* je samo osebe zaujímavé, má však význam aj

z lexikografického hľadiska, pretože informácia o statuse slova *olympiáda* ako chráneného označenia predstavuje relevantnú encyklopedickú informáciu, ktorú možno uviesť v rámci príslušného slovníkového hesla.

Literatúra

- BLANÁR, V. (2009): Poznámky k onomastickým koncepciám. In: *Jazykovedný časopis*, 60/2, 155 – 158.
- CRYSTAL, D. (2007): *How language works*. London: Penguin Books.
- ČERMÁK, F. (2011): *Jazyk a jazykoveda*. 2., dopl. vyd. Praha: Karolinum.
- DOKULIL, M. (1977): Status tzv. vlastných názvů. In: *Slovo a slovesnosť* 38/4, 311 – 319.
- HALL, D. G. (2009): Proper Names in Early Word Learning: Rethinking a Theoretical Account of Lexical Development. In: *Mind & Language*, 24/4, 404 – 432.
- HARVALÍK, M. (2021): Současné teorie vlastního jména a pojetí propriální sféry jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 72/1, 47 – 56.
- HRUBANIČOVÁ, I. (2020): Pravopis spojenia Nežná/nežná revolúcia. Vhľad do súčasnej pravopisnej problematiky pri pomenovaniach dejinných udalostí. In: *Kultúra slova*, 54/1, 25 – 31.
- IMRICHOVÁ, M. (2003): Logonymá v systéme vlastných mien. In: Žigo, P. – Majtán M. (eds.): *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 6. – 7. septembra 2002; zborník referátov*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 281 – 286.
- JAROŠOVÁ, A. (2015): *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda.
- KAČALA, J. – Pisárčiková, M. – Považaj, M. (eds.) (2020). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5. dopln. a upr. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej.
- KNAPPOVÁ, M. (1995): Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. In: *Slovo a slovesnosť*, 56/4, 276 – 284.
- KRIPKE, S. (2002): *Pomenovanie a nevyhnutnosť*. Prel. A. Riška. Bratislava: Kalligram.
- MISLOVIČOVÁ, S. (2012): Písanie veľkých písmen v rozličných pomenovaniach olympiády. In: *Kultúra slova*, 46/3, 129 – 136.
- MISLOVIČOVÁ, S. (2009): Pravidlá slovenského pravopisu z hľadiska ich používateľa. In: Považaj, M. (ed.): *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Bratislava: Veda, 185 – 190.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2019): *Akademická príručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu s dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* (2003). Praha: Academia.
- Pravidlá slovenského pravopisu* (2013). 4. nezm. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Bratislava: Veda.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka*. O – Pn. Bratislava: Veda.
- SOKOLOVÁ, M. (1995): *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact.
- VALENTOVÁ, I. (2015): Čo je nové v Akadémii/akadémii? K zástupnosti skrátených názvov a ich ortografii. In: *Slovenská reč*, 80/3 – 4, 210 – 218.
- VALENTOVÁ, I. (2021): Druhové označenie ako súčasť vlastného mena alebo apelatívna identifikácia onymického objektu a dôsledky jeho chápania na písanie veľkých písmen. In: *Jazykovedný časopis*, 72/1, 57 – 79.
- ZÁVODNÝ, A. (2015): Nejednoznačnosť pri písaní niektorých typov vlastných mien. In: *Slovenská reč*, 80/1 – 2, 73 – 83.
- ZÁVODNÝ, A. (2021): *Kontúry slovenskej onymie*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- ZOUHAR, M. (2004): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris.

Internetové zdroje

- [1] International Olympic Committee: *Principles and guidelines for the non-commercial use of Olympic Properties by NOCs*. 2017, p. 27. Dostupné na: https://www.olympic.sk/sites/default/files/field_media_file/2019-03/Principles%20and%20guidelines%20for%20the%20non-commercial%20use%20of%20Olympic%20properties%20by%20NOCs.pdf, cit. 6. 4. 2022.
- [2] Jazyková poradňa: *S akým začiatočným písmenom sa píš [sic!] slovo „katedra“ vo vete „poverená vedením katedry edukológie športov“?* Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/2094/>, cit. 6. 4. 2022.
- [3] Jazyková poradňa: *Majstrovstvá sveta - píš sa malým m alebo veľkým M? Popřípade rozlišuje sa to podľa niečoho? Ďakujem veľmi pekne.* Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/7005/>, cit. 6. 4. 2022.
- [4] Ugandský vzpierач odišiel z olympijského tréningového kempu v Japonsku a zanechal odkaz, že si chce nájsť zamestnanie. In: *Dennik N*. Dostupné na: <https://dennikn.sk/minuta/2475203/>, cit. 6. 4. 2022.
- [5] *Olympijská charta. V platnosti od 17. júla 2020*, s. 9. Dostupné na: https://www.olympic.sk/sites/default/files/field_media_file/2020-10/OLYMPIJSK%C3%81%20CHARTA%20SK%2017jul2020.pdf https://www.olympic.sk/sites/default/files/field_media_file/2020-, cit. 6. 4. 2022.
- [6] International Olympic Committee: *Olympic Charter: In force as from 12. July 2020*, p. 22. Dostupné na: https://library.olympics.com/Default/doc/SYRACUSE/355508/olympic-charter-in-force-as-from-17-july-2020-international-olympic-committee?_lg=en-GB, cit. 6. 4. 2022.
- [7] *Zákon č. 440/2015 Z. z. o športe a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2015/440/ZZ_2015_440_20220301.pdf, cit. 6. 4. 2022.
- [8] *Zákon č. 506/2009 Z. z. o ochranných známkach*. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2009/506/ZZ_2009_506_20190114.pdf, cit. 6. 4. 2022.
- [9] *Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 29. 11. 2012, sp. zn. 23 Cdo 2097/2011*. Dostupné na: https://www.n soud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/074200C9DB68877AC1257AD-10052D56A?openDocument&Highlight=0, cit. 6. 4. 2022.
- [10] Slovenský olympijský a športový výbor: *Manuál ochrany olympijskej symboliky a pravidiel pre olympijských a neolympijských partnerov*, s. 7 – 8. Dostupné na: https://www.olympic.sk/sites/default/files/field_media_file/2021-06/Manua%CC%81%20olympijska%CC%81%20symbolika_ver2.0_0_0.pdf, cit. 6. 4. 2022.
- [11] Jazyková poradňa: *Ako sa píšú názvy olympiád?* Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/2687/>, cit. 6. 4. 2022.

JAZYKOVÝ OBRAZ KAŽDODENNÉHO PROFESIONÁLNEHO ŽIVOTA POLICAJTOV

BARTALOŠOVÁ, Perla – DZÚR, Martin – ORGOŇOVÁ, Oľga –
VAJSÁBEL, Martin: Slovník policajných profesionalizmov. Bratislava:
Univerzita Komenského v Bratislave 2021. 150 s.
ISBN 978-80-223-5277-2.

Gabriela Halienová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova ulica 2, Bratislava 1
halienova1@uniba.sk*

Po *Slovníku divadelných profesionalizmov* (O. Orgoňová – A. Bohunická – B. Krajč Zamišková – Z. Pašuthová 2019), predstavujúcom dielo súčinnej práce lingvistiek a teatrologičiek, jazykovedkyne P. Bartalošová a O. Orgoňová nadviazali spoluprácu s inými profesionálmi, v tomto prípade pôsobiacimi v Policajnom zbore Slovenskej republiky (ďalej len PZ SR): s M. Dzúrom a M. Vajsábelom. Ako výsledok tejto interdisciplinárnej spolupráce vzniklo ďalšie dielo podhaľujúce širšej verejnosti skrytejšie zákutia pracovného života (tu policajného) prostredníctvom profesionálnej reči. *Slovník policajných profesionalizmov* (2021) tak zaujíma pozíciu jednej z viacerých (i plánovaných) publikácií v sérii slovníkových diel vznikajúcich v rámci projektu Katedry slovenského jazyka a teórie komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zameraného na sociálnu inklúziu kultiváciou používania jazyka. Jednou z ciest, ako dosiahnuť takýto cieľ, je realizácia vedeckého výskumu a publikovanie výsledkov bádania v oblasti profesionálnej reči a profesionalizmov.

Ako vyplýva z názvu diela, predmetom lexikografického spracovania sú profesionalizmy. Odborné spracovanie profesionalizmov ako spisovných či nespisovných slov príznačných najmä pre ústnu podobu profesionálnej komunikácie vyznačujúcich sa atribútmi ako neformálnosť, expresívnosť či ekonomickosť vyjadrenia (porov. s. 4 – 5) možno v slovenskej lexikografii považovať za pomerne novátorskú činnosť. Aj spracovanie policajných profesionalizmov predstavuje nový príspevok k skúmaniu a zaznamenávaniu policajnej reči (napr. popri terminologických slovní-

koch, ktorých predmetom spracovania však nie je takýto typ výrazov). Slovník tak predkladá lexikálny fragment profesionálnej reči príslušníkov PZ SR a Zboru väzenskej a justičnej stráže (ďalej len ZVJS), a tým hodnotne prispieva k zachytávaniu bohatosti slovenčiny a predstavovaniu jej fungovania v takomto profesijnom prostredí a v bežnej ústnej pracovnej komunikácii predstaviteľov tejto profesie.

Predmetné dielo má dve časti: predslov nezdĺhavo pokrývajúci teoreticko-metodologické či praktické aspekty obsahu publikácie a hlavnú, slovníkovú časť, obsahujúcu vyše 900 hesiel.

V predslove autorky predstavujú čitateľské určenie slovníka, cieľ publikácie a objasňujú spôsob získavania empirického materiálu, z ktorého vychádzajú jednotlivé heslá. Taktiež v rámci tejto časti ponúkajú stručný výklad profesionalizmu ako typu lexikálnej jednotky, neopomínajúc jeho vysvetlenie vo vzťahu ku konkrétnym zozbieraným jednotkám. Súčasťou je aj všeobecná charakteristika slovníka z hľadiska zvolených a vykladaných slovníkových jednotiek a ich atribútov, akými sú napr. variabilnosť danej jednotky či rozšírenosť jednotky na území krajiny alebo dobová ukotvenosť jednotky. Spolu s poukázaním na spôsob zaznačovania lingvistických charakteristík či uvádzania iných súvisiacich slov je na vybraných konkrétnych slovníkových jednotkách priblížená aj stavba hesiel.

Osobitnú podkapitolu predslovu tvorí pohľad na dynamiku v rámci policajnej profesionálnej reči a jej lexikálnych jednotiek. Priamo pred slovníkovou časťou je k dispozícii zoznam skratiek vyskytujúcich sa v predmetnej publikácii, týkajúcich sa predovšetkým rôznych reálií spätých s pôsobením v PZ SR (príp. v ZVJS). Čitateľovi je tak prostredníctvom predslovu predstavená časť metodologicko-teoretickej bázy vzniknutého diela a niekoľko praktických záležitostí týkajúcich sa slovníka a štruktúry heslových statí. Tento zámer sa realizuje v rozsahu umožňujúcom adresátovi získať dostačujúci prehľad o pozadí slovníka, ale zároveň v podobe nezaťažujúcej čitateľa vedeckými štúdiami a lingvistickou terminológiou. Vzhľadom na recipienta zamýšľaného inkluzívne nielen ako lingvistu či policajta, ale aj širšiu verejnosť, sa takýto predslov javí ako vhodne informatívny a zrozumiteľný.

Najrozsiahlejšiu súčasť publikácie tvorí, pochopiteľne, samotná slovníková časť. Slovníkovo spracovaný materiál pochádza z profesionálnej reči príslušníkov PZ SR, príp. ZVJS. Keďže takáto podoba jazyka sa realizuje primárne a prevažne ústne, zber materiálu sa musel zaobísť bez možnosti referencie k jej komplexnejšiemu zachyteniu v rámci písomných komunikátov. Jednotky uvádzané v slovníku sú preto vyabstrahované z mnohých rozhovorov medzi jazykovedkýňami a príslušníkmi PZ SR alebo ZVJS; získanie jazykového materiálu tak predpokladalo vyhľadanie vhodných informátorov a následné organizovanie stretnutí a vedenie rozhovorov.

Tento typ výskumu bol vo finálnej fáze doplnený dotazníkovým výskumom; vytvorený dotazník bol určený respondentom profesijne spadajúcim do okruhu po-

tenciálnych informátorov a jeho zámerom bolo overenie jazykovedkyňami vyabstrahovaných jednotiek a ich výkladu týmito profesionálnymi používateľmi. Celkovo tak bolo do zhromažďovania empirického materiálu aj následného posudzovania jeho lingvisticky spracovaných výsledkov zapojených množstvo profesionálov zo sféry policajného pôsobenia majúci možnosť ovplyvniť a posilniť mieru autenticity spracovávaného materiálu. Pri takomto priebežnom overovaní výsledkov výskumu priamo používateľmi skúmaného jazyka (spolu s revíziou policajnými príslušníkmi v rámci autorského kolektívu) možno predpokladať pozitívny vplyv na výslednú publikáciu v podobe zabezpečenia jej pravdivostnej a výpovednej hodnoty vyplývajúcej z interdisciplinárneho prístupu k problematike a nadviazaniu produktívnej spolupráce medzi odborníkmi rôznych odvetví profesionálneho záujmu.

Lexikálne jednotky predstavujúce slovníkové heslá sú zoradené podľa abecedy. Uvádzané jednoslovné či viacslovné jednotky sú spracované predovšetkým prostredníctvom výkladu významu, a tak má heslová stať prevažne výkladový charakter. Väčším, tučným písmom je uvedené samotné heslo – profesionalizmus, za ním menšou veľkosťou písma, ale stále tučným typom nasleduje stručný výklad hesla či v prípade profesionalizmu ako abreviátu uvedenie plnej viacslovnej jednotky, z ktorej profesionalizmus lexikálne vzišiel. Aj vďaka zvolenému typu písma sú profesionalizmy a ich stručné významy uvádzané prehľadne a čitateľ sa v nich rýchlo zorientuje. V prípade záujmu o podrobnejšiu informáciu nasleduje za spomínanými súčasťami detailnejší výklad daného profesionalizmu, napríklad prostredníctvom vysvetlenia reality z praktického služobného života v rámci každodenného výkonu svojich funkcií policajtmi. Obzvlášť ilustratívne pôsobí pri niektorých heslách uvedená konkrétna modelová „výpoveď“ s príkladom použitia daného profesionalizmu (napr. *dosah* – služobná pohotovosť policajta, keď musí byť v dosahu (...) Hovorí sa napríklad „Dnes mám dosah, musím byť na telefóne, nemôžem ísť do druhého mesta“).

V spôsobe koncipovania výkladu jednotky možno pozorovať snahu o všeobecnú zrozumiteľnosť aj pre nepolicajtov, a to veľmi viditeľne v prípadoch, keď profesionalizmus vychádza z potrieb príslušníkov polície jazykovo úsporne pomenovať isté legislatívne súčasti (napr. *štyridsaťdevina* – priestupok proti občianskemu spolunažívaniu¹). Výklad takýchto jednotiek je formulovaný s ohľadom na predpoklad, že recipient nemusí disponovať rozsiahlejšou znalosťou legislatívy alebo záujmom dané legislatívne podklady samostatne dohľadávať, preto sú aj takéto intertextuálne súčasti vysvetlené (popri uvedení odkazu na konkrétnu legislatívnu jednotku, čo zabezpečuje potrebnú presnosť výkladu) za využitia nevyhnut-

¹ Priestupok proti občianskemu spolunažívaniu podľa § 49 ods. 1 zákona č. 372/1990 Zb. o priestupkoch, napríklad ublíženie na cti tým, že niekto niekoho urazí, alebo vydá na posmech; alebo úmyselne uvedie nesprávny alebo neúplný údaj pred štátnym orgánom, pred orgánom obce alebo pred organizáciou za účelom získania neoprávnenej výhody.

nej a dostačujúcej terminológie a čo možno najzrozumiteľnejšie so zachovaním dôveryhodnosti obsahu.

Záver heslovej state slúži na prepojenie vykladanej heslovej jednotky s inými heslami spracovanými v slovníku. V prípade, že sa medzi jednotlivými profesionalizmami vyskytli jednotky, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu synonymie alebo antonymie, je táto skutočnosť v rámci heslovej state uvedená. (Na synonymné výrazy sa odkazuje cez skratku syn., na antonymné výrazy odkazuje skratka opak.) Okrem toho sa v závere state osobitne upozorňuje cez odkaz „pozri aj“ na iné súvisiace heslá. Najčastejšie ide o profesionalizmy pomenúvajúce ďalšie reálie v rámci istej kategórie alebo skupiny javov či reálie, na ktoré sa potenciálne odkazuje alebo sú priamo obsiahnuté vo výklade aktuálneho hesla a pomenovávané skutočnosti vzájomne súvisia (napr. *rukáv* – ochranný návlek na rameno figuranta² – obsahuje odkaz na súvisiace profesionalizmy *figurant*, *hladké zadržanie*, *ringo*, *zákus*).

Uvádzanie synonymných, antonymných či iných súvisiacich profesionalizmov spracovaných v rámci publikácie tak, ako sme popísali, predstavuje vhodnú súčasť heslovej state – v rozmedzí súboru viac či menej neznámych profesionalizmov (pre nepolicajtov azda viac, pre policajtov možno menej neznámych) ponúkajú cennú pomoc v zorientovaní sa v množstve potenciálne neznámych lexikálnych výrazov. Uvádzanie synonymných výrazov je zároveň jedným z dôkazov variability, na ktorú autorky publikácie poukazujú ako na jeden z charakteristických znakov jednotiek zahrnutých v heslári; aj na pomenovacej úrovni tak môžeme vnímať bohatosť možností poskytovaných jazykom. Podnetné je pozorovať odtienky a odlišnosti pri daných pomenovaniach a imanentne obsiahnutý spôsob nahliadania na daný jav, napr. nového príslušníka PZ možno označiť výrazmi *bažant*, *kadet*, *myš* či *ucho*.

Pri skúmaní takto zachyteného jazykového obrazu sveta však inšpiratívne impulzy nepredstavujú len lexikograficky naznačené vzťahy synonymie či antonymie. Nemenej povšimnutiahodné sú aj zobrazené javy homonymie či polysémie; napr. už spomínaný výraz *bažant* predstavuje polysémant; možno ho využiť na označenie „novej osoby“ v PZ, ale aj na označenie „novej osoby“ na výkon trestu odňatia slobody – avšak pri tomto druhom význame už s inými synonymnými výrazmi (*cucák*, *prvotrestanec*). Sledovanie vzájomných vzťahov medzi zachytenými profesionalizmami sa ukazuje ako podnetné aj z tohto bodu nazerania.

Ako sme naznačili v jednom z predchádzajúcich odsekov, výklad hesla je ústretový voči čitateľovi nepôsobiacemu v policajnej profesii; zároveň možno poukázať aj na druhú stránku, a to tú, že výklad je rovnako zrozumiteľný aj v súvislosti s mierou obsiahnutej lingvistickej problematiky. V spätosti s princípom ponímania a spracovania heslových statí predovšetkým výkladovo ich súčasť netvorí gramatické či iné jazykové charakteristiky jednotlivých lexikálnych jednotiek. Tradičnejšie lexi-

² Ochranný návlek na rameno figuranta pri výcviku psov, aby ho pri zákusoch pes nepohrýzol.

kografické spracovanie sa tak azda uplatňuje iba pri uvádzaní jednotiek s rovnakým alebo podobným významom v rámci heslovej state cez odkaz „syn.“ (využívajúc tak lingvistický termín synonymie) a ešte nenápadnejšie pri rozlišovaní medzi polysémantmi a homonymami a následnom rešpektovaní a zohľadňovaní tejto skutočnosti pri ich uvádzaní v súlade s bežnou lexikografickou praxou: významy polysémickej jednotky v rámci jednej heslovej state a homonymné jednotky ako samostatné heslá. Aj predstavené lingvistické aspekty zohľadnené pri spracovaní zozbieraných profesionalizmov sú však dostatočne zrozumiteľne v primeranom rozsahu objasnené v predslove k slovníkovej časti. I v uplatnení tohto postupu tak môžeme vnímať snahu o ústretovosť voči tým recipientom, ktorí nedisponujú lingvistickým vzdelaním. Spracované profesionalizmy a ich výklad bez zaťaženia množstvom lingvistických elementov (podstatných, ale v prípade takéhoto diela nie osobitne nutných) tak neodradia ani iných príjemcov diela.

Samotné uvádzané profesionalizmy predstavujú pomenovania širokého spektra reálií spätých s výkonom policajnej služby (či služby väzenskej a justičnej stráže). Ide predovšetkým o pomenovania osôb (na jednotlivých funkčných miestach v rámci profesie alebo osôb, s ktorými profesionálne prichádzajú do kontaktu, napr. *supy* – príslušníci pohotovostnej motorizovanej jednotky; *náter* – donášajúca väznená osoba), samotných služieb či úkonov v rámci ich profesie (napr. *vložák* – nad rámec vložená služba; *gumovať* – vykonávať pešiu hliadkovú službu; *vačkovanie* – prehliadka odevu osoby) alebo tiež potrebných „sprievodných“ reálií, akými sú napríklad súčasti rovnosťaty, predmety na výkon služby či rôzne legislatívne jednotky (napr. *dupačky* – jednodielna policajná uniforma; *lízatko* – zastavovací terčik; *tézet/tézetko* – Trestný zákon (zákon č. 300/2005 Z. z.)). Jednotlivé pomenovania môžu byť čitateľovi nepatriacemu k predstaviteľom tejto profesie blízke v rôznej miere. Stretne sa s profesionalizmami, ktoré sú všeobecne známe (napr. *basa* – väzenie, *dopravák* – dopravný policajt, *papuča* – blokovacie zariadenie nasadzované dopravným policajtom na koleso auta), alebo aj s takými, ktoré sú do istej miery motivované bežnou skúsenosťou alebo recipient vie túto bežnosť v profesionalizme a jeho význame (potenciálne) odhaliť (napr. *telefón* – odtoková rúra používaná na komunikáciu vo väzenskom zariadení, *televízor* – neprehľadná tabuľa za oknom vo väzenskom zariadení). Mnohé z týchto profesionalizmov oplývajú aj istým nádychom humornosti či „nadľahčenosti“ (napr. *nočný major* – hodnosť podpráporčík³, *vestičkár* – policajt, ktorý nosí policajnú taktickú vestu, aj keď nemusí⁴). Na druhej strane slovník ponúka aj profesionalizmy, ktoré viac reflektujú svoj vznik v rámci danej profesie a väčšiu prepojenosť s ňou a ich motivácia môže byť pre nezainteresovanú osobu zastrejšia – ide najmä o rôzne skratkové pomenovania,

³ Hodnosť podpráporčík so striebornými výložkami na pleciah uniformy. Major má zlaté výložky, podpráporčík strieborné. Podpráporčík sa môže v noci (v prítomí) zdať ako major.

⁴ Policajt, ktorý nosí policajnú vestu, aj keď nemusí, len preto, lebo v nej vyzerá dobre.

vychádzajúce napríklad z odkazov na isté legislatívne podklady či na rôzne terminologické alebo ustálené viacslovné jednotky (napr. *céespé* – zákon č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok, z iniciálovej skratky CSP; *dépečka* – donucovacie prostriedky, z iniciálovej skratky DP).

Medzi uvádzanými profesionalizmami dominujú také, ktoré sa vo výskume autorského tímu ukázali ako všeobecne rozšírené; poukazuje sa však aj na výrazy príznačné len pre určité pracovisko či určitý región (na tento fakt sa osobitne upozorňuje formálne – využitím kurzívy pri uvádzaní hesla – a tiež explicitne vo výklade hesla). Nezanedbanie profesionalizmov s ohraničenou územnou platnosťou je dôležité jednak pre vytváranie celistvejšieho obrazu, jednak pre poukázanie na to, že niektoré profesionalizmy majú limitované použitie. Aj v takomto prípade sú nemej cenným materiálom na uchopovanie spôsobu konceptualizácie sveta predstaviteľmi danej profesie.

Hodnotný materiál predstavujú aj jednotky, ktoré už nepatria do súboru aktívne využívaných profesionalizmov, a to z dôvodu zmeny či zániku pomenúvanej reality. Aj tieto profesionalizmy sú v rámci slovníkovo spracovaných jednotiek uvádzané a na ich pomínutú aktuálnosť je vhodne upozorňované, často aj s uvedením konkrétneho dôvodu „expirácie“. Daný jav nám pripomína skutočnosť, že zmena či zánik mimojazykovej reality sú úzko previazané aj s používaním jazyka a jeho dynamikou – jazyk neostáva nemenný, svojou schopnosťou adaptácie dokáže reagovať na takéto mimojazykové podnety a prirodzene reflektovať potreby svojich používateľov. Zároveň dynamike spoločnosti, a teda aj dynamike jazyka podliehajú tiež profesionalizmy, ktoré sú v súčasnosti aktuálne; v istom bode budúcnosti budú spracované profesionalizmy predstavovať vzácny zdroj obrazu profesie policajta v tejto – vtedy už minulej – dobe. Zachytené profesionalizmy tak budú predstavovať svedectvo o spoločnosti a jej vývine, o prípadných zmenách, ktoré sa prejavia i na podobe samotných profesií.

Napokon, ako je uvedené už vyššie, slovník vznikol ako jeden z výstupov vedecko-výskumných aktivít zameraných na sociálnu inklúziu prostredníctvom jazyka, pričom tento zámer je vhodne uskutočňovaný prístupňovaním profesionalizmov z istej profesijnej oblasti (tu policajnej). Realizáciu tohto úmyslu možno vnímať vo viacerých, navzájom súvisiacich rovinách. Na jednej strane môžeme vnímať prínos z hľadiska jazykovej inklúzie. Spoznávanie jazykových výrazov policajtov (príp. príslušníkov ZVJS) pochádzajúcich z ich pracovnej komunikácie (nie celkom bežne prístupnej osobám mimo výkonu tejto profesie) umožňuje tým, ktorí by sa do takej situácie dostali, lepšie komunikačne (jazykovo) porozumieť profesionálom z týchto oblastí. Môžu byť nimi jednak neprofesionáli z tejto oblasti (napríklad administratívni pracovníci mimo výkonu služby), jednak záujemcovia o túto profesiu či noví príslušníci PZ, príp. ZVJS. Slovník tiež stimuluje spoznávanie sa príslušníkov rôznych policajných profesií navzájom.

Cez jazykovú inklúziu sa realizuje sociálna inklúzia; takto sa na druhej strane cez jazykové porozumenie posilňuje sociálne porozumenie, a to napríklad tým, že jazyk predstaviteľov tejto profesie (a profesionalizmy sú v tomto azda až prototypovým príkladom) nám poskytuje isté informácie o ich pracovnom živote, o reáliách, ktoré sú pre nich pri výkone ich práce bežné, potrebné či nevyhnutné. Ten, kto nemá bližší kontakt s týmito profesionálmi alebo nemal možnosť preniknúť do tejto profesie, nemusí mať o existencii náležitých reálií žiadne poznanie. Preto aj prostredníctvom profesionalizmov má výnimočnú príležitosť nahliadnuť do profesijného života týchto osôb a oboznámením sa s profesionalizmami z danej oblasti si aspoň sčasti sprístupniť jazykový obraz sveta vykonávateľov predstavenej profesie. Opísaným spôsobom sa či už vytvára, alebo posilňuje medziprofesijné či medziľudské porozumenie medzi skupinami ľudí, medzi ktorými by neznalosť činnosti druhej skupiny a i z tohto plynúca nemožnosť porozumieť si vo väčšej miere mohli byť prekážkou v sociálnom zblížovaní. Aj profesionálov v danej oblasti môžu spracované profesionalizmy upozorniť na neuvedomované aspekty ich práce či pripomenúť nejasnosť niektorých, pre nich (už) samozrejímavých, reálií z ich vlastného pracovného života v očiach nezainteresovaných osôb. Dôležitým faktorom je tak vzájomnosť takejto inklúzie.

Ako jeden z prejavov inkluzívnosti a zároveň krok k štandardizácii nových nekomerčných publikácií možno vnímať dostupnosť slovníka v elektronickej podobe cez odkazy umiestnené na webových stránkach spolupracujúcich inštitúcií, Akadémie PZ a Katedry slovenského jazyka a teórie komunikácie FiF UK⁵. Slovník bol predstavený aj prostredníctvom stránky Polícia Slovenskej republiky na sociálnych sieťach.

Aj na základe vyššie uvedených skutočností a úvah týkajúcich sa *Slovníka policajných profesionalizmov* možno konštatovať, že ide o vhodne poňaté spojenie lingvistickej aj policajnej problematiky v takom spracovaní a podaní, ktoré je prístupné rovnako nelingvistovi, ako aj nepolicajtovi, a teda i širšej verejnosti bez nutnosti pôsobenia v oblasti jazykovedy či policajnej teórie a praxe. Prvé spokojné ohlasy z policajnej praxe (policajtov či kriminalistov), ale aj z filologickej praxe (súdnaznaleckých tlmočníkov a prekladateľov) signalizujú, že zámer autorov nachádza náležitú odozvu. Vyslovujeme tak nádej, že dielo zohrá svoju rolu na ceste k cieľu inkluzívnosti v spoločnosti realizovanej aj prostredníctvom kultivácie používania jazyka.

Literatúra

ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – KRAJČ ZAMIŠKOVÁ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z. (2019): *Slovník divadelných profesionalizmov*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení.

⁵ *Slovník policajných profesionalizmov* je v elektronickej podobe dostupný na: <https://www.akademiapz.sk/sites/default/files/OIT/2022/Slovn%C3%ADk%20policajn%C3%Bdch%20profesionalizmov.pdf>.

NÁREČIE Z NOVEJ PERSPEKTÍVY

GAVUROVÁ, M.: Dialekt ako prejav identity. Fintice:
FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania 2021. 234 s.
ISBN 978-80-89763-62-7

Mária Mikolajová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Bratislava, Panská 26
E-mail: maria.mikolajova@juls.savba.sk*

Monografia Miroslavy Gavurovej *Dialekt ako prejav identity* (2021) predstavuje jedinečný počin, v ktorom sa prelínajú odborné lingvistické, literárnovedné i translatické pohľady na nárečie ako na hodnotu, ktorá buduje identitu daného jazykového spoločenstva. Kniha vychádza práve v období, keď sa vo zvýšenej miere pozornosť odbornej i širšej verejnosti upriamuje na zachovávanie a pripomínanie si tradičných hodnôt a ľudovej kultúry, čo obsahu tejto publikácie pridáva na aktuálnosti a atraktivite. Na autentickom nárečovom materiáli zo šarišskej obce Fintice (okres Prešov) autorka postavila päť metodologicky, štruktúrne a hlavne tematicky odlišných štúdií. Nie je to jej prvý publikačný počin so zameraním na jazyk a kultúru šarišského regiónu. Ľudové rozprávky zozbierané Jozefom Kolarčíkom-Fintickým,¹ ktoré sú aj súčasťou predstavovaných štúdií, obohatila o vlastný intralingválny preklad do spisovnej slovenčiny a kniha pod názvom *Zazrační dzvonček. Starodavne rospraŕki s Fincic – Zázračný zvonček. Starobylé rozprávky z Fintíc* (Gavurová 2018) vyšla ako rozšírené vydanie po pôvodne iba šarišskom vydaní z roku 2015. Svoju príslušnosť k regiónu i nárečiu autorka dokazuje aj v publikácii *Zo všetkého zostanú len spomienky* (Gavurová 2018), ktorá predstavuje etnologické pohľady do šarišského regiónu metódou oral history. Keďže M. Gavurová pôsobí ako aktívna prekladateľka a pedagogička na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, okrem nárečovo orientovaných prác publikovala aj vedecké práce a umelecké prekladové diela.

Predstavovaná monografia sa svojím obsahom zameriava najmä na lingvistický (dialektologický, sociolingvistický i etnolingvistický) pohľad na nárečie a ľudovú slovesnosť v tomto nárečí. Nie je však venovaná iba jazykovednej odbornej obci, ale aj širokej verejnosti. Autorka tomu prispôsobuje aj jazyk a štýl

¹ Jozef Kolarčík-Fintický bol etnograf a folklorista, ktorý pôsobil vo Finticiach ako učiteľ a kantor a v období 50. rokov 20. storočia zozbieral viacero ľudových rozprávok z Fintíc. Jeho celoživotná široká zbierka pozostáva však aj z nahrávok ľudových piesní a dobových fotografií (Gavurová 2021, s. 68 – 71).

textu, mnohé lingvistické či translátologické termíny vysvetľuje a zasadzuje ich do širšieho kontextu konkrétnej disciplíny. Logické nadväzovanie myšlienok, premyslené štruktúrovanie textu a miestami až príbehový naratív ľahšie vtiahnu čitateľa do textu a sprístupňujú tak analyzovanú problematiku. Okrem prehľadnej koncepcie diela a jeho hlavných myšlienok, autorka v predhovore vyzdvihuje svoje presvedčenie o kultúrnej hodnote nárečia, ktoré vnímame v celej publikácii. Verí totiž, že je dôležité „poukázať nielen na potrebu zachovania kultúrnych fenoménov, ktoré sú v (nárečí) kódované, ale aj na potrebu udržania samotného nárečia ako aktívneho jazykového kódu v každodennej komunikácii“ (s. 19).

V úvode publikácie nachádzame dve časti, ktoré čitateľovi predstavujú *Dialekt ako jazykový kód* a *Dialekt ako zámernú realizáciu identity*. Po tejto skôr teoreticky a lingvisticky orientovanej časti nasleduje päť štúdií. Prvé dve sa opierajú o spomínané fiktívne ľudové rozprávky a autorka v nich okrem lingvistického prístupu aplikuje aj poznanie a metódy literárnej vedy a translátológie. Etnologickým pohľadom obohacuje tretiu štúdiu, ktorá analyzuje pôstne konfesijné spevy ako tradičný rituál. Nasledujúci príspevok spracúva erotické a ľubostné ľudové piesne, ktoré sú, podľa autorky, napriek svojej početnosti zatiaľ málo zohľadňované v odbornej literatúre. Posledná publikovaná štúdia prezentuje odborné lexikologické spracovanie témy miestnych neúradných antropónym. Každá z častí predstavuje autentický materiál, ktorý je predmetom analýz a interpretácií cez prizmu mnohých odborníkov domácej i zahraničnej (najmä anglo-amerikej) proveniencie. Čitateľ tak vidí svoje vlastné nárečie v kontexte svetovej lingvistiky, čo umocňuje pocit výnimočnosti vlastného nárečia a opodstatňuje dôležitosť jeho zachovania.

Práve do konfrontácie s anglofónnou lingvistikou postavila autorka základné termíny *dialect/dialekt* a *standard dialect/štandardná varieta*. Zatiaľ čo v anglofónnej lingvistike sa termín *dialect* používa všeobecnejšie na označenie akejkoľvek variety jazyka alebo na označenie iba nespisovných variet (s. 21 – 22), v slovenskej terminológii sa *dialekt* zvyčajne viaže iba na teritoriálnu varietu národného jazyka (s. 24). Pozornosť M. Gavurová upriamuje na vnímanie vzťahu nárečovej a spisovnej variety lingvistami, ktorí zdôrazňujú rovnocennosť oboch jazykových kódov. Stotožňuje sa s názorom, že napriek nespisovnému charakteru sú dialekty súčasťou národného jazyka a ich nositelia nemajú byť ničím znevýhodňovaní či stigmatizovaní. V podkapitole *Postoje komunikantov k dialektu a jeho používateľom* však narážame na odraz reality, ktorý stojí v opozícii k deklarovanému rovnocennému vnímaniu nárečí a spisovnej variety. Autorka reflektuje stereotypné vnímanie nárečových hovoriacich (ako menej vzdelaných s nízkym spoločenským statusom a „istým“ spôsobom života, ktorým sa pripisujú stereotypné atribúty vidiecky a spiatocnícky), na ktoré upozorňujú aj iní autori (porov. Chambers – Trudgill 1998, Smakman – van der

Meulen 2018, Mlekodaj 2019 a ďalší)². Pri uvedených tvrdeniach sa M. Gavurová opiera najmä o výskumy v iných krajinách a vyjadruje tiež potrebu podobného postojového výskumu vo (východo)slovenskom prostredí. Vysoko oceňujeme práve vyzdvihnutie tejto problematiky, ktorá si v aktuálnej situácii naozaj žiada väčšiu pozornosť lingvistickej obce. Hovoríme najmä o vplyvoch negatívnych postojov voči nárečiam a nárečovo hovoriacim, ktoré vplývajú na samotné používanie či prežívanie nárečí. Slovanmi autorky „odmietavé postoje ostatných členov jazykovej komunity celkom pochopiteľne vedú hovoriacich k tomu, že sa (...) zdráhajú dialekt použiť v každodennej verejnej, no najmä súkromnej komunikácii,“ a tiež, že „používatelia majú častejšie výhrady či zábrany používať ho (komplexne) aj v reči orientovanej na dieťa“ (s. 28). To so sebou prináša ďalšie otázky týkajúce sa odovzdávania nárečí, ktorým sa v slovenskej dialektológii nevenuje patričná pozornosť.

Súčasťou úvodnej teoretickej kapitoly je aj analýza sociolingvistickej terminológie používanej na označenie jazykovej situácie ako *diglosia*, *dialektový bilingvizmus* či *bivarietizmus*. V prehľadnej podkapitole nachádzame vysvetlenia jednotlivých konceptov a v jej závere sa autorka prikláňa k používaniu termínu *bivarietizmus*, „ktorý reflektuje výrazné prestupovanie spisovnej a nárečovej variety na východnom Slovensku“ (s. 31). Následne uvádza špecifiká bivarietnej situácie v skúmanej oblasti a predkladá náčrt historických, spoločenských a politických udalostí, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili postupný ústup nárečia do periferie jazykovej situácie. Z jazykového kódu ako všeobecne rozšíreného komunikačného prostriedku (ktorý bol počas Slovjacej republiky (1919) aj oficiálnym jazykom používaným napr. aj v školstve) sa stáva *interdialekt*. Na konci 20. storočia nárečie ustupuje pred spisovnou varietou národného jazyka aj v takých funkčno-komunikačných sférach, ktoré boli doposiaľ jeho výsadou. V ďalšej časti kapitoly autorka definuje interdialekt a spôsoby jeho vzniku, pričom vyzdvihuje dynamiku vzťahu regionálnych nárečí so spisovnou varietou. Práve na opísanie dynamického vzťahu požíva aj ďalšie v sociolingvistike známe termíny ako *prepínanie* či *striedanie* jazykových kódov, *akomodácia* či *legitímne vyjadrovanie*. Opäť definíciám venuje patričnú pozornosť a prirodzene ich prepája s jazykovou situáciou šarišského nárečia a spisovnej variety. Práve v týchto častiach publikácie sa výrazne prejavuje schopnosť M. Gavurovej podať odbornú problematiku jasne a pútavo a vďaka grafickým prvkom v istých miestach až „učebnicovo“. Za podstatnú pokladáme podkapitulu o najdôležitejších príčinách jazykového presunu od nárečia k spisovnej variete. Veľký podiel na ňom má práve zmena nielen ekonomická, ale aj hodnotová a svetonázorová: absencia

² Stereotyp nárečovo hovoriaceho sa spája s výskumami tradičnej dialektológie. V tradičnej dialektológii „ideálneho“ nárečovo hovoriaceho označovali skratkou „NORM (nonmobile older rural male)“ čiže za ideálneho hovoriaceho pokladali staršieho muža, ktorý žil na dedine a nikdy na dlhšiu dobu neopustil svoje rodisko (porov. Chambers – Trudgill 1998).

nárečia v školách, digitalizácia a internet, strata prestíže a v neposlednom rade strata záujmu vychovávať mladú generáciu v nárečí (s. 44 – 46). Dôsledky uvedených faktorov sú nepopierateľné, avšak autorke sa v samostatnej podkapitole podarilo sformulovať aj dôvody, pre ktoré je všeobecná snaha a aktivita nasmerovaná k zachovaniu nárečia podstatná. Dovoľme si súhlasiť najmä s presvedčením, že nárečie je nástroj, ktorým vnímame svet okolo seba a zároveň sa ním sami identifikujeme, ono vytvára našu identitu, spája sa s intimitou a pocitom domova pre tých, ktorí nárečie považujú za materinský jazyk. Malo by byť v záujme národa zachovať živú formu svojich nárečí. Ako príklad aktívnych krokov autorka predstavuje stratégiu udržania nárečia cez vytvorenie nárečového korpusu, používanie nárečia v akceptovateľných kontextoch aj v školách a medzigeneračné odovzdávanie nárečia.

Druhá časť teoreticko-terminologickej zameraného úvodu sa opiera o koncept identity, na ktorú autorka nahliada z viacerých perspektív aj s odvolaním sa na svetovo známe autority ako A. Wierzbicka, M. Bennett a P. Boylan, R. Hudson. Vyzdvihuje naviazanie identity na kultúru a jazyk. Jazyk, resp. dialekt je s identitou v kauzálnom vzťahu, jazyk tu vystupuje ako determinatívny činiteľ (s. 59). Okrem mnohých podnetných postrehov M. Gavurová spracúva aj myšlienku *individuálnej a nadindividuálnej jazykovej identity*, resp. jazykovej identity kolektívu. Predstavila ju ako teoretický základ pre následnú analýzu nárečového materiálu vo formách ľudovej slovesnosti istého jazykového kolektívu. Keďže cieľom tejto publikácie nie je podať exaktný dialektologický opis nárečia, ale analyzovať produkty kultúrnej identity komunity v nárečí, rozsah i obsah deskripcie štruktúrnych prvkov nárečia obce Fintice je stručný a selektívny – aj s ohľadom na obsah nasledujúcich štúdií.

Hlavnú časť monografie tvorí päť štúdií. Prvá štúdia *Poboškal ju na tvári a lička jej zrumeňeli, potom jej poboškal perši a princezna mu padla do naruča. Motivický svet a jeho jazykové stvárnenie v nárečových rozprávkach* sa zameriava na analýzu ľudových rozprávok zozbieraných J. Kolarčíkom-Fintickým, resp. výberu rozprávok z jeho širšieho diela. Autorka sa zameriava na obsahovú analýzu cez motivické spracovanie a tiež analyzuje jazykovú stránku zaznamenaných textov, ktoré boli primárne ústnymi komunikátmi. Tým, že M. Gavurová pracovala s pôvodnou pozostalosťou zberateľa, musela prihliadať aj na nedokonalosti pri dialektologickom prepise textov. Predmetom analýzy boli rozprávky ako *Zazračna dupa*, *Čto mudri-ňeglupi*, *Sprosti vilk*, *Tancul'ka*, *Vol'arovo zlato*. Celá štúdia je podporená časťami konkrétnych ľudových rozprávok, takže si čitateľ vie veľmi dobre predstaviť východiskový text. Autorka volila nielen lingvistický prístup k analýze, ale na motívy v rozprávkach nazerá aj z pohľadu literárnej vedy, konkrétne cez špecifiká detskej literatúry. Medzi jazykové špecifiká autorka zaradila lokálne propriá (*Magl'ec*, *Ostraskalka*, *Z/zahumňe* a pod.), výberovo aj lexikálne jednotky, ktoré sú z nášho pohľadu už archaické, resp. ich významy nezodpovedajú stavu v súčasnom jazyku (*porijka*,

prepatri, skrucili soldzi a pod.). Za najzaujímavejšie časti považujeme práve výrazovú pozitívnu i negatívnu expresivitu, ktorá vystupuje v rozprávkach ako prirodzená. Zaujímavosťou je aj to, že si autorka všíma mieru pozitívnej a negatívnej expresivity a predpokladá, že rozhodujúce je pohlavie rozprávača, keďže napr. pri rozprávke *Sprosti vilk* bol zaznamenaný mužský rozprávač a vysoká miera negatívnej expresivity. Analýza obsahovej stránky rozprávok sa opiera o klasifikáciu ich motivického sveta podľa klasifikácie Aarne-Thompsonovej (1960). Niekoľko ďalších strán štúdie dokazuje, že v rozprávkach dokážeme nájsť mnoho podstatných informácií o kultúre, komunite a spôsobe života daného kolektívu. Autorka poukazuje na spracovanie komiky, ľúbostných, konfesionálnych motívov či morálnych a sociálnych noriem. Vyzdvihuje napríklad vzťah tykanie – vykanie – onikanie, resp. plurál ťucty, ktorý sa v textoch vyskytuje a naznačuje tak realitu a hodnoty komunity.

Druhým príspevkom *Neperiférna periféria. Výzvy prevodu nárečových rozprávok do spisovnej slovenčiny*, ktorý spracúva už analyzované rozprávky, je štúdia zameraná skôr lingvisticko-translatologicky. Jej názov naznačuje ťažiskovú myšlienku, ktorú autorka aplikuje najmä na vzťah spisovného jazyka a nárečia ako jazykového kódu a zároveň z hľadiska intralingválneho a interlingválneho prekladu. Z pozície prekladateľky čitateľom prehľadne vysvetľuje základné prístupy k prekladu a svoj vlastný prekladateľský prístup pri prevode šarišských ľudových rozprávok do spisovnej podoby. Ide o zaujímavú myšlienku, ktorá vyzdvihuje nárečie do pozície plnohodnotného jazykového kódu, ktorý špecifickou lexikou či formou autenticky reflektuje východiskovú kultúru a realitu. Dôvodmi na vydanie takéhoto prekladového diela je potreba poukázať na literárnosť, kultúrnosť nárečia, na prirodzenosť a legitímnosť nárečia ako moderného komunikačného prostriedku. Za cieľ si M. Gavurová stanovila okrem iného aj „oživiť záujem o nárečie, povzbudiť rodičov, aby s deťmi nárečím hovorili, aby chápali, že ovládanie dialektu je pre dieťa kognitívnu a jazykovou výhodou – a nie naopak“ (s. 102). Pozornosť chceme upriamiť aj na samotnú analýzu textov, ktorú autorka rozdelila podľa rovín jazyka na morfosyntaktické, lexikálne a štylistické rozdiely. Jednotlivé odlišnosti medzi šarišským originálom a spisovnou verziou prezentuje v prehľadných tabuľkách s príkladmi priamo z textov. V niektorých príkladoch (ako aktuálne vetné členenie a slovosledové rozdiely) sa odlišnosti nemusia týkať rozdielu v nárečovej a spisovnej forme. Niektoré slovosledové špecifiká vyplývajú skôr z vlastností žánru ľudovej rozprávky a jej pôvodne hovorenej podoby, no je náročné určiť, čo vnímame ako osobitosť nárečového prejavu a čo je už zmena ovplyvnená napr. štýlom textu. Veľmi zaujímavým javom je prítomnosť falošných priateľov (alebo *faux amis*) síce v dvoch rôznych varietách, ale stále v rámci jedného národného jazyka (napr. *poňžena, spravodlive, hadzina*) (s. 114). Zo štylistickej roviny autorka podčiarkuje fakt, že pre „nárečový diskurz je vo všeobecnos-

ti typická vyššia miera expresivity“ (s. 119), čo potvrdzuje aj následná analýza prekladu, v ktorom dochádzalo aj k neutralizovaniu negatívnej expresivity, keďže na ňu čitateľ rozprávok v spisovnej verzii nie je natoľko pripravený. Ako reprezentatívny príklad autorka uvádza šarišskú lexému *dupa*, ktorá predstavovala prekladateľský problém, keďže podľa zistení autorky „(lexéma) nie je zrozumiteľná na celom území Slovenska. (...) Na jej preklad sa použili rôzne ekvivalenty (*zadok, zadoček, pod chvost*), ktoré zaznamenali istú nivelizáciu expresivity, aby slovenský preklad znel neutrálnejšie a naplnila sa žánrová norma slovenskej rozprávky“ (s. 119).

V ďalšej štúdii *Prišli zme pozdravic ten kriš svati. Pôstne duchovné spevy laikov vo Finticiach* sa vyzdvihuje náboženská funkcia jazyka a samotná hodnota konfesionálnych prejavov ľudovej kultúry, ktoré sa dodnes aktualizujú a udržiavajú. Hovoríme o pôstnych spevoch *Pri križu*, ktoré sú súčasťou historickej kolektívnej pamäti veriacich z obce Fintice. Autorka predkladá veľmi stručnú hudobnú charakteristiku spevov a pridáva už širšie koncipovaný dialektologický a verzologický pohľad. Pri analýze estetických špecifik jednotlivých spevov, ktoré sú produktom ústnej tradície, si všíma ich rozkolísanosť v dostupných verziách. V závere sa dozvedáme, že táto variantnosť foriem mohla byť, okrem iného, výsledkom snahy o štandardizáciu prejavu v priebehu času. Autorka poukazuje aj na inojazyčné vplyvy a možné predlohy týchto spevov (napríklad v poľskej verzii, ktorú konfrontuje so šarišskou verziou pri štvrtom speve).

Štvrtá štúdia s názvom *Ej, Podkova, Podkova, ej, veľike kameňe, stamac še prechodzi mojo pocišeňe* je síce najkratšou z publikovaných v tejto monografii, ale menší rozsah jej na zaujímavosti neuberá. Predmetom analýzy sú totiž ľúbostné a erotické piesňové texty z obce Fintice. Ako M. Gavurová v úvode uvádza, tento typ piesní je neodmysliteľnou súčasťou ľudovej kultúry, no vzhľadom na akúsi citlivosť témy sa výskum tejto časti folklóru oneskoril. Medzi najvýraznejšie dôvody na spracovanie erotických a ľúbostných piesní v tejto štúdii patrí najmä absencia analýzy špecifického repertoáru v šarišskom nárečí so zameraním na symboliku. Autorka piesne len orientačne rozdeľuje na piesne s ľúbostnými motívami a s erotickými motívami podľa vyjadrenej intenzity intímneho ľúbostného vzťahu. Pri prvej skupine okrem konkrétnych textov piesní poukazuje na používanie miestnych reálií, ktoré však môžu byť jednoducho pozmenené, čo odkazuje na fakt, že mnohé z týchto fintických piesní nie sú endemitmi, ale vyskytujú sa aj v iných oblastiach regiónu. Pri analýze piesní s erotickými motívami si môžeme všimnúť práve jazykové a tropické prvky, ktorými sa v ľudových piesňach zastieral ten hlavný erotický význam. Autorka dokladá príklady, ktoré používajú dvojsmyselnosť alebo zámernú polysémiu, elipsu či inotaj. Na ilustráciu uvádzame len úryvok z eroticky ladenej piesne publikovanej v plnom rozsahu v recenzovanej monografii:

*Daj mi, mila, daj mi, už mi davno stojí,
o plot privjazani muj koňiček vrani.*

Ide naozaj o unikátnu zbierku textov doplnenú o podnetnú analýzu, ktorá zaplňa pomyselné biele miesto v dialektologickom a etnologickom výskume šarišského regiónu.

*Sústava neúradných antroponým ako prejav identity komunity obce Fintice*³ je názov poslednej z piatich štúdií. Aj na tomto mieste autorka prehľadne vysvetľuje základné terminologické jednotky a poukazuje najmä na vzájomný vzťah živých mien a prezývok. Na účely svojej štúdie si však osvojuje hyperonymum *neúradné antroponymá*. Pri samotnej analýze fintických neúradných antroponým, ktoré nepochybne reprezentujú identitu jednotlivcov, ale aj celého kolektívu, sa opiera o práce ďalších autorov (Blanár – Matejčík 1978; Ološtiak 2007; Valentová 2012). Autorka zozbieranú sústavu neúradných antroponým zasadzuje do rozsiahlej klasifikácie, ktorá môže pôsobiť pre laického čitateľa miestami schematicky a vyčerpávajúco. Najvýraznejšie sa venuje práve motivačnej analýze týchto antroponým. Rozsahom zozbieraného materiálu dokazuje, že sústava takýchto osobných mien je naďalej produktívnou súčasťou kultúry a identity menšej či väčšej komunity, napr. obce. Výrazne v nej vnímame rolu nárečia vo forme mnohých antroponým (*Dzirka, Maňa Čarna, Maľučka, Grešík* a pod.). Je však namieste klásť si otázku, aký dlhý čas sa takáto sústava ešte udrží v obciach, ako sú Fintice, keďže v súčasnosti sa demografická štruktúra obcí výrazne mení a rôznorodosť priezvisk sa zvyšuje, no zároveň sa znižuje intenzita vzájomných vzťahov obyvateľov obce. Oceňujeme aktuálnosť autorkinho pohľadu na problematiku, keď naznačuje, „že pri výskume neúradnej antroponymie už treba rátať nielen s reálne vymedzenou komunikačnou situáciou, ale vďaka súčasným technológiám aj s virtuálnym svetom, v ktorom sa vytvára ďalší priestor na vzájomnú interakciu členov mikrosociety obce s prirodzenou potrebou neformálneho pomenúvania“ (s. 187). Sústava všetkých zozbieraných antroponým sa nachádza v prílohách monografie.

Predstavenú publikáciu hodnotíme ako veľmi vydarený projekt, ktorý svojim interdisciplinárnym zameraním potvrdzuje, že nárečie je komplexný fenomén, ktorý však v sebe ukrýva dušu kolektívu. Práca svojím prístupným zrozumiteľným jazykom a atraktívnym obsahom zaujme aj čitateľa bez lingvistického vzdelania, ktorý sa oboznámi so základnými pojmami jednotlivých disciplín a ponorí sa do problematiky nárečia v kontexte národného jazyka (vzťah nárečia a štandardnej variety, postoje voči nárečiam, stratégie udržania nárečí a pod.) a nárečia ako identifikačného prvku jednotlivca či kolektívu. Práve vďaka širokému tematickému a metodologickému záberu jednotlivých štúdií sa autorke podarilo naplniť zámer „predstaviť

³ Porov. aj samostatnú štúdiu M. Gavurovej s názvom *Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice)* (2015).

rozličné výrazové možnosti použitia dialektu, a tým aj jeho variabilnú funkcionalitu“ (s. 190). V závere však ešte chceme vyzdvihnúť presvedčenie M. Gavurovej „o potrebe uchovania nielen týchto jednotlivých podôb nárečia, ale i nárečia samotného ako prejavu individuálnej i kolektívnej identity“ (ibid.). Táto elegantná kniha s grafickým nádychom tradície v čitateľovi zanecháva pocit, že nárečie je jedinečná hodnota, ktorá sa jeho nositeľov dotýka v tej najhlbšej možnej miere – je ich bytostnou súčasťou.

Literatúra

- AARNE, A. – THOMPSON S. (1960): *Typy ľudových rozprávok. Klasifikácia a bibliografia*. Prekl. J. Michálek a J. Olexa. Praha: Spoločnosť česko-slovenských národopisců a Slovenská národopisná spoločnosť.
- BLANÁR, V. – MATEJČÍK J. (1978): *Živé mená na strednom Slovensku. 1.1 Designácia osobného mena*. Bratislava: SPN.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, P. (1998): *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GAVUROVÁ, M. (2015): Teória lexikálnej motivácie v neúradnej antroponymii (na príklade obce Fintice). In: *Slovenská reč*, 80/3 – 4, 219 – 236.
- GAVUROVÁ, M. (2018): *Zazračni dzvonček. Starodavne rospraški s Fincic – Zázračný zvonček. Starobylé rozprávky z Fintic*. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania.
- GAVUROVÁ, M. (2018): *Zo všetkého zostanú len spomienky... Nevyrozprávaná história obce Fintice*. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania.
- MLEKODAJ, A. (2019): Vernacular Literature as a Widening Field of Study in Contemporary Dialectology (On the Example of Podhale Region in Poland). In: *Acta linguistica Lithuanica LXXX*, 80, 45 – 56.
- OLOŠTIAK, M. (2007): O jazykovej motivácii prezývok. In: Ološtiak, M. (ed.): *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc.* Košice: Vydavateľstvo LG, 165 – 172.
- SMAKMAN, D. – van der MEULEN, M. S. (2018): The elusive dialect border. In: Bassiouney, R. (ed.): *Identity and Dialect Performance. A Study of Communities and Dialects*. Oxford and New York: Routledge, 35 – 48.
- VALENTOVÁ, I. (2012): Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou. In: Ološtiak, M. (ed.): *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 113 – 123. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/olostiak3/subor/hlavicka.pdf> (cit. 8. 4. 2022).

SLEDUJME SKŔR ZMYSEL CELEJ VÝPOVEDE NEŽ VÝZNAM SLOV

Jana Wachtarczyková – Alexandra Jarošová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, Bratislava

E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk – alexandra.jarosova@juls.savba.sk

Alexandra Jarošová je viac než významná súčasná slovenská lingvistka. Do neurčitého „viac než“ si môžeme premietnuť viac než do zvyčajných lichotivých prívlastkov. Je v ňom vždy určitý presah a extenzia nad bežnú mieru: či už v parametri výšky (prevyšovanie okolia), hĺbky (nezvyčajný ponor do tém), alebo šírky (schopnosť a odvaha zájsť i mimo rámec). Obsahuje aj silný koncentrát výnimočnosti, originality a presvedčivosti, ktorý z vedeckého pracovníka robí autoritu, výraznú osobnosť a popredného reprezentanta svojho odboru. A keďže je tematický a žánrový rozptyl diela A. Jarošovej veľký, svojim slovom prezentuje nielen slovenskú lexikológiu a lexikografiu, ale aj v morfológiu, kultúru jazyka, sociolingvistiku, terminológiu, korpusovú lingvistiku a medzijazykovú komparatistiku. To slovo je síce výraznejšie a evidentnejšie v jej teoretických a individuálnych prácach, ale v slovníkových dielach je to slovo-betón, hlavná konceptuálna výstuž, ktorá ich drží pokope a dáva im želanú štruktúru a tvar. Najmenej viditeľné, no kolegovia vedia ako nenahraditeľné, je jej slovo do diskusie, argument a názor z pozície jazykového funkcionalizmu a vitálneho realizmu,¹ podané dobromyseľným a prívetivým spôso-

¹ Nejde o označenia, ktoré by autorka sebaidentifikačne používala. Funkcionalizmom nazývame postoj rešpektujúci princíp organizácie jazyka prioritizujúci funkciu výrazovej jednotky (vo vzťahu funk-

bom. A. Jarošová patrí k renomovaným a často citovaným autorom nášho časopisu, no najlepšie sa cíti v kolektíve autoriek slovníka (momentálne SSSJ²). Práca na slovníku je pre ňu srdcovkou, ktorú, ako napísala K. Buzássyová (2012), „robí vysoko nad zvonka predstaviteľný rámec“.

PhDr. Alexandra Jarošová, CSc., sa narodila v roku 1952 v Prahe. V rokoch 1970 – 1975 študovala ruský a anglický jazyk v Leningrade a v rokoch 1994 – 1999 slovenský jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po krátkom angažmáne v roli učiteľky na Strednej ekonomickej škole v Bratislave a referentky v Slovenskom výskumnom a vývojovom centre urbanizmu a architektúry v Bratislave nastúpila v roku 1980 do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, kde pracuje až doposiaľ. Lexikografii sa venuje s malými prestávkami celú svoju profesionálnu kariéru, počnúc prácou na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku* (1990, 1993, 1995) a pokračujúc prácou na *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021). Je spoluautorkou koncepcie tohto slovníkového diela (s K. Buzássyovou a J. Bosákom) a od r. 2005 jeho hlavnou redaktorkou (do r. 2014 spolu s K. Buzássyovou).

Slová uznania za svoje mnohostranné pôsobenie získala od svojich učiteľov a vzorov – od prof. Horeckého³ a Dr. Buzássyovej⁴ pri príležitosti predchádzajúcich jubileí. J. Horecký okrem iného oceňoval jej „triezvy pohľad na jazykové a medzijazykové vzťahy“, K. Buzássyová vyzdvihovala jej „mysliteľský potenciál, organizačné a manažérske nasadenie pri riešení úloh a vzorovú metodickú a kompozičnú výstavbu jej textov“ (2012, s. 211). Publikačná činnosť A. Jarošovej je žánrovo pestrá a rozsiahla⁵. K roku 2020 predstavuje vyše 130 položiek rozličných typov textov s vysokým citačným ohlasom (1300 citácií). Veľkou témou sú pre ňu otázky kodifikácie a normy pri opise slovnej zásoby. Nevyhnutnosť uchopiť ich vyplynula z javu, ktorý bol typický pre českú a slovenskú jazykovedu po nástupe korpusov. Slovmi V. Schmiedtovej⁶ (2014, s. 363) išlo o „odborný stret medzi zástanci prosazovania pouze spisovného jazyka a užívateli korpusu“.

cia a jazyková forma) a vitálnym realizmom označujeme sústredenosť na hľadanie, pozorovanie a fixovanie reálnej jazykovej normy (v protiklade k sústredenosti na ideálnu jazykovú normu) manifestované vo fráze „živé portrétovanie slova“ (JAROŠOVÁ, A. – BENKO, V. – CHOCHOLOVÁ, B. – JANOČKOVÁ, N. (2013): Živé portrétovanie slovenského slova v slovníku ako úloha oddelenia súčasnej lexicológie a lexikografie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. In: *Slovenská reč*, 78/6, 333 – 346.

² Slovník súčasného slovenského jazyka.

³ HORECKÝ, J. (2002): Nová päťdesiatnička – Alexandra Jarošová. In: *Kultúra slova*, 36/1, 33 – 34.

⁴ BUZÁSSYOVÁ, K. (2002): Jubileum Alexandry Jarošovej. In: *Jazykovedný časopis*, 53/1, 65 – 67; BUZÁSSYOVÁ, K. (2012): Životné jubileum Alexandry Jarošovej. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 208 – 214.

⁵ Kompletná bibliografia je dostupná na osobnom profile A. Jarošovej na adrese: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=2831&action=publications

⁶ SCHMIEDTOVÁ, V. (2014): Jak to bylo. In: Petkevič, V. – Adamovičová, A. – Cvrček, V. (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Lidové noviny – Ústav českého národního korpusu, 359 – 364.

Z neho vyplynul ideový konflikt, slovami F. Čermáka⁷ (2014, s. 357) „boj proti cizostem, za veľkou vysněnou správnoš. Velký balvan, s nímž nikdo nechce hýbat.“ A. Jarošová týmto balvanom u nás pohla. Najprv v štúdiách *Lexikálna norma a výkladový slovník* (2010), *Deskriptívna a normatívna dimenzia Slovníka SSSJ* (2009) a súhrnne v monografii *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy* (2015). Práca prináša hodnotiacu inventarizáciu slovenských slovníkov a uchopenie povahy normy v štyroch možných prístupoch. Výstižné je pripodobnenie odborných postojov k norme ku kyvadlu, k rytmickému kmitaniu medzi pólmi akceptácie a neakceptácie prvkov cudzieho pôvodu, za aké sú považované najmä bohemizmy (*Bohemizmy a kodifikačné kyvadlo*, 2012), ale aj prvkov, ako sú lexikálne varianty (formálne obmeny jednej lexémy pri zachovaní identity významu). S ideou „veľkej vysnívanej správnoši“, ktorá je súčasťou tzv. ideálnej normy, polemizuje A. Jarošová aj neskôr v štúdiu *Prítomnosť češtiny na Slovensku a aspekt spisovnosti* (2016) a menej explicitne aj v mnohých ďalších príspevkoch. Má zásluhu na zmene nazerania na lexikálny význam, ktorý spočíva v útlme uvažovania v dichotómiách správne – nesprávne, spisovné – nespisovné a naopak, v presadzovaní kontinuálneho a kontextuálneho nazerania. Prius v jej pohľade má vždy reálna jazyková norma. Možno ten spomínaný veľký balvan z našej cesty celkom neodviala, ale rozhodne ukázala, že ho treba obísť a ako ho obísť.

Dôležité miesto v práci A. Jarošovej má aj metareflexia, ktorá prináša do slovenskej jazykovedy nielen nové informácie z diania v európskej jazykovede, ale aj ich retrospektívne hodnotenie (*Špirála poznania alebo funkcionalizmus a kognitivismus (v lexikológii) cez optiku dvoch kongresových jubileí*, 2018). Za nevyhnutné považuje aj priebežnú aktualizáciu metód vlastnej lexikografickej práce (*Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla*, 2018).

Blízko centra záujmu A. Jarošovej ostávajú morfológicky orientované práce a výskumy, napr. *Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine* (2013), *Existencia a funkcia vidových trojíc v slovenčine* (2013, s M. Sokolovou) alebo *Prezentácia genitívu v slovesnej väzbe v slovenčine (so zreteľom na lexikografické spracovanie slovies vo výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka)* (Sokolová – Jarošová – Hašanová – Janočková 2016) a *Ján Horecký a dynamika morfológických modelov na príklade kmeňotvornej prípony* (2018). Posledným a pre používateľa veľmi užitočným bol príspevok *Zložené číslovky so zreteľom na písanie spolu a oddelene* uverejnený v našom časopise v roku 2021.

⁷ RICHTEROVÁ, O. – ČERMÁKOVÁ, A. (2014): Jako detektivka. S Františkem Čermákem o jazyce, náhodě a slovnících. In: Petkevič, V. – Adamovičová, A. – Cvrček, V. (eds.): *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha: Lidové noviny – Ústav českého národního korpusu, 351 – 358.

V oku cyklónu sa A. Jarošová s kolektívom ocitá vždy pri vydaní ďalšieho dielu SSSJ. Za poslednú dekádu to bolo v roku 2015 (3. diel M – N) a 2021 (4. diel O – Pn). Významným ústretovým gestom pre verejnosť bolo vytvorenie *Ortograficko-gramatického slovníka* (2016) ako funkčne zredukovaného, ale abecedne kompletného pendanta rozpracovaného SSSJ. Najnovším ocenením kolektívu je vyhlásenie (dielu O – Pn) za *Slovník roka 2020 – 2021* medzinárodnou profesijnou organizáciou Jednota tlmočníkov a prekladateľov.

Akademická inštitúcia, v ktorej A. Jarošová pôsobí už 42 rokov, si našu kolegyniu uctila dvomi oceneniami: Čestnou plaketou SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách v roku 2012 a najnovšie Medailou SAV za podporu vedy, ktorá bola A. Jarošovej slávnostne odovzdaná na 15. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov 20. 6. 2022 v Bratislave. Tento rozhovor sa uskutočňuje pri príležitosti jej životného jubilea.

JW: Vaša cesta k jazykovede nebola celkom priamočiara, ale ani príliš kľukatá. V období po skončení štúdií (1975 – 1979) ste krátko učili a vykonávali úradnícku prácu. Čo napokon rozhodlo o tom, že ste nastúpili do Jazykovedného ústavu L. Štúra, a tým aj do služieb vedy? Bolo to vyústením vašej vedomej snahy a plánov, alebo dobre načasovaná náhoda?

AJ: Skôr to druhé. Určite som nechcela skončiť pri úradníckej práci. Dostala som na starosti zahraničné vzťahy inštitúcie zaoberajúcej sa urbanizmom. V náplni práce boli preklady z ruštiny a angličtiny, organizovanie medzinárodných podujatí u nás a zabezpečovanie ciest našich pracovníkov do zahraničia. Išlo o pomerne rozsiahlu agendu a veľa som sa tam naučila. Napríklad pripraviť zborník príspevkov ešte pred začiatkom podujatia, alebo si urobiť poriadok vo všetkých informačných materiáloch, ktoré mi prešli cez ruky. Úhľadné rady šanónov s popiskami. To sa mi ako „systematičke“ páčilo. Keď som v roku 1980 končila materskú dovolenku, tak som si v novinách prečítala, že jazykovedný ústav vyhlasuje konkurz na aspirantské miesto do oddelenia slovanských jazykov. Už neviem presne, o čom všetkom som sa s pani docentkou Ellou Sekaninovou, vedúcou toho oddelenia, rozprávala. Ale viem, že sme spomínali aj niektorých mojich učiteľov z Leningradskej univerzity. Pani docentka viacerých poznala osobne. Spýtala sa ma, či nebudem mať problém s tým, že hlavnou náplňou práce je koncipovanie slovensko-ruského slovníka. Povedala som, že je to presne to, čo chcem robiť. Asi to spôsobila veľká kartotéka, ktorá hneď pri vchode do oddelenia na mňa urobila značný dojem. Predstavila som si, ako sa budem v tom materiáli prehŕňať a zoradovať ho na kôpky podľa stanovených kritérií. Svoju odpoveď som teda myslela vážne. Aj keď som počas aspirantúry robila na slovníku len pomocné redakčné práce, cítila som sa v tom oddelení od začiatku ako ryba vo vode. O to viacej, že som ryba.

Aký bol ústav v časoch, keď ste doň nastupovali? Do akého projektu a kolektívu ste vsúpili a ako vyzerali vaše úplné začiatky?

V časoch, keď som do ústavu nastupovala bolo oddelenie slovanských jazykov detašované v budove Slovenského národného múzea na dunajskom nábreží. Malebné miesto a pekná budova z 20. rokov minulého storočia. Kancelárie boli zariadené tmavým dobovým nábytkom. To im dodávalo akúsi vznešenosť. Komunikovala som hlavne s pracovníkmi svojho vlastného oddelenia. S ostatnými pracovníkmi ústavu som sa stretávala najmä na schôdzach, oslavách Medzinárodného dňa žien, Prvých májoch, brigádach, branno-športových hrách a niekoľkodňových výletoch, ktoré ústav každý rok organizoval. Teraz si uvedomujem, že sme mali bohatý spoločenský život. Zvlášť rada spomínam na tie výlety. Chodili sme na ne aj s rodinnými príslušníkmi a boli skvelo zorganizované. Do oddelenia som nastúpila súčasne s Petrom Ďurčom, dnes profesorom germanistiky na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Do oddelenia sme nastúpili v čase, keď tam postupne prebiehala generačná výmena. Niekoľko rokov pred nami tam začala pracovať Magdaléna Petrufová. Po našom príchode tam prišli ďalšie mladšie kolegyně, napr. Ľubica Balázová, trocha neskôr Anna Šebestová a iné. S Magdou a Ľubou, excelentnými lexikografkami, mám tú česť a potešenie pracovať doteraz. Docentka Ella Sekaninová a jej zástupkyňa doktorka Eleonóra Kučerová boli v pozícii vedúcich vedeckých pracovníčok. Redigovali slovník a súčasne publikovali vedecké práce. Vedúcimi lexikografkami oddelenia boli v tom čase Mária Filkusová a Viktória Dorotjaková, ktoré sa prácou na viacerých slovníkoch vypracovali na vysokú odbornú úroveň. Od nich som sa najviac naučila ako lexikografka. Často som s nimi konzultovala aj otázky spojené s mojou prácou o lexikálno-sémantických systémoch. Mali dobré postrehy a dávali mi užitočnú spätnú väzbu.

A s ostatnými kolegami?

Z pracovníkov, ktorí sedeli v budove na Panskej ulici, som mala dobrý a srdečný vzťah s „takmerrovesníkmi“ Mírou Nábělkovou a Slavom Ondrejovičom. Obidvaja sa po úspešných prácach z oblasti gramatickej sémantiky začali rovnako úspešne venovať sociolingvistickým témam a prednášať na univerzitách. Profesor Ondrejovič bol dlhé roky aj mojím/naším riaditeľom. Zo starších kolegov som sa najradšej rozprávala s profesorom Jánom Horeckým a doktorkou Klárou Buzássyovou. Osobnostne aj vedecky predstavujú pre mňa skutočný vzor. Múdrosť a živosť. Radi sa delili o to, čo vedeli. A vedeli veľmi mnoho, zaujímali sa o prácu druhých. Okrem toho z nich vyžarovala pozitívna energia, láskavosť. Ján Horecký už nie je medzi nami, ale s Klárou a jej manželom som sa stretla nedávno a sú v dobrej kondícii. Klopem na drevo!

Sedemdesiate roky XX. storočia sú v slovenskej jazykovede vo svetle vašej periodizácie⁸ rokmi „hľadania ‚systémovej hrádze‘ proti ‚nehatenému rozvoju‘ jazyka“⁹, teda obdobia, keď sa väčšinový názorový prúd upriamuje na systémosť jazyka a v praktickej rovine na takú kultiváciu jazyka, ktorá stavia na spravidelňovaní napr. tvarovej sústavy a celkovo na ideáli ústrojnosti jazyka. Aj vaša dizertačná práca Metodologické východiská skúmania čiastkových systémov slovnej zásoby postavila do centra záujmu systém(y) jazyka a otázka systémosťi vo vašich prácach vždy rezonuje. Ako ste vnímali systémový prístup ružičkovského typu, ktorý sa premietol do teoretickej platformy spisovnosti a potom aj do koncepcie KSSJ? Možno práve v časoch vychýlenia kyvadla do strany silnejšej regulácie a užšie chápanej normy sa už zbierala energia na protipohyb do opačnej strany, smerom ku komunikačnému obratu, k liberálnejšie chápanej norme... alebo čo stálo za vašim presvedčením, že tento systémový prístup potrebuje alternatívu?

Systémový prístup mi dosť dlho vyhovoval. Celá moja kandidátska práca je na ňom postavená. Pokiaľ človek robil systematiku lexikálno-sémantických skupín a vychádzal zo slovníkového významu slova, nie veľmi konzistentne formulovaného, ale zato „očisteného od nánosov“ kontextu, tak to mohol robiť s rozmachom. Vychádzali mu z toho vcelku elegantné konštrukcie, sofistikovvané stromové grafy a tabuľky s príznakmi s plusovou a mínusovou hodnotou. Ak sa však človek začal „rýpať“ v povahe slovného významu, tak nastali problémy. To, čo predstavovalo náprotivok formy slova, sa vo vtedajšej lingvistike interpretovalo mnohoroako. Jedna z interpretačných línií, ja by som ju nazvala imaginačnou, vnímala význam ako obraz predmetu vo vedomí, jazykovo spracovaný odraz reality, prípadne jazykovo relevantné prvky odrazu alebo, aby toho nebolo málo, jazykové spracovanie obsahov vedomia. Napokon, sem patrí aj výstižné danešovsko-dokulilovské uchopenie významu ako „obsahu v zrkadlení formy“. V rámci iného teoretického prístupu sa nehoovorilo o obraze/odraze/obsahu, ale rovno sa povedalo, že význam je prosto pojem. Prípadne bol chápaný ako vzťah medzi vrcholmi sémantického trojuholníka (zvukom, pojmom a predmetom). Neraz bol vnímaný len ako funkcia materiálneho znaku byť zástupcom predmetu/obrazu predmetu. Iný názorový prúd tvorili prívrženci formálneho prístupu, ktorí zredukovali význam na distributívno-transformačné charakteristiky slov. Čo napokon bol ten povestný zoznam (check-list) nevyhnutných a dostačujúcich príznakov ako jazyková paralela klasickej logickej klasifikácie.

V čom sa vám to zdali dostačujúce príznaky nedostatočné?

Tento prístup berie explicitne do úvahy len vnútro-systémové vzťahy a tie určujú, čo sa z výseku reality odfiltruje do významu. Ďalší stupeň problémov predstavovala

⁸ JAROŠOVÁ, A. (2015): *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*. Bratislava: Veda.

⁹ Tamže, s. 74.

konkurencia unilaterálneho a bilaterálneho chápania znaku, pretože prvé skôr zachytávalo fungovanie slova pri používaní a druhé skôr mimokomunikačný status slova; ďalej tu bol problém oddeľovania významu od obsahov vedomia (tu je tiež súvislosť s „check-list theory“) a aj problém vymedzenia lexikálneho významu a gramatického významu. Veľké trápenie lingvistov nastalo, keď chceli ukázať, ako sa takýto elegantný systémový konštrukt, teda systémový význam manifestuje v reálnej reči, v aktuálnom kontexto-vo ukotvenom prehovore. Lingvisti hovorili o dvojacom – virtuálnom a aktuálnom – moduse znaku, ale nedokázali napriek dômyselným typológiám sémantických príznakov uspokojivo vysvetliť mechanizmus prechodu. Vidíme, že sa tu kopil problém na problém. Treba povedať, že redukcionistický model významu si žil svoj život v podstate mimo lexikografickej praxe, pretože lexikograf nevychádza primárne z vnútrojazykovej konfrontácie skupiny izolovaných významovo príbuzných slov, ale vychádza z veľkého materiálu dokladajúceho fungovanie slova v reálnych prehovoroch.

Videli ste z toho nejaké východisko? Prístup, ktorý by viac korešpondoval so skutočnou povahou jazyka?

Už vtedy sme používali veľa postupov, ktoré boli kompatibilné skôr s kognitívizmom ako štrukturalizmom (pragmatizácia a obozretná encyklopedizácia výkladu), prípadne boli kompatibilné s komunikačným obratom (kontextualizácia výkladu). V našej koncepcii vyloženej v prvom zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* sme sa explicitne prihlásili k znalostnému prístupu k lexikálnemu významu („komplex vedomostí, ktorý o označovanej mimojazykovej entite majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania“). Mohli sme sa oprieť o korpusy, koncepciu prototypu a chápanie kontinuálnej povahy jazykových javov.

Štrukturalistická teória spisovného jazyka zase stavala na systémovosti ako na základnom kritériu spisovnosti. Norma u J. Ružičku bola do istej miery idealizovaný, vzorový útvar postavený na vybranom úze a v určitých častiach vyvodzovaný zo systému videného z hľadiska rýdzejších a pôvodnejších štruktúr. V našom slovníku neponúkame obraz slovnej zásoby s kontúrami ideálu. Usilujeme sa podať deskriptívny obraz reálnej slovnej zásoby, ukázať normu ako väčšinový úzus v príslušných komunikačných sférach, kde sa používajú odlišné variety slovenčiny. Frekvenčné hľadisko neabsolutizujeme a v prípade potreby ponúkame vhodnejšie pomenovanie. Úlohu orientačných ukazovateľov pre oblasť jazykovej a komunikačnej kultúry plní systém normatívnych kvalifikátorov.

K. Buzássyová v medailóne¹⁰ pri vašom prvom významnom životnom jubileu napísala, že ste vyrástli pri práci na významnom reprezentatívnom diele slovenskej lexi-

¹⁰ BUZÁSSYOVÁ, K. (2002): Životné jubileum A. Jarošovej. In: *Jazykovedný časopis*, 66/1, 202 – 208.

kografíe – na Veľkom slovensko-ruskom slovníku, ktorý vychádzal v rokoch 1979 – 1995. Ste spoluautorkou 4. – 6. zväzku. Ako si máme predstaviť ten rast? Čo sa musí naplniť, aby človek vedecky vyrástol a aby sa vypracoval na autoritu vo svojej oblasti a na vedúcu osobnosť, hlavného redaktora slovníka?

O *Veľkom slovensko-ruskom slovníku* som čo-to povedala už v odpovedi na prvú otázku. Tu doplním len toľko, že keď som sa po čase dostala ku koncipovaniu hesiel v tomto dvojjazyčnom slovníku, tak som sa svoje poznatky a zistenia usilovala spracovať a zovšeobecniť v oblasti konfrontačnej lexikológie. Základné metodické postuláty bratislavskej lexikografickej školy boli: používať prekladové (teda nie opisné) ekvivalenty a vytvárať prekladové významy v štruktúre východiskovej lexémy. V danom konkrétnom prípade to značilo nepridrievať sa pôvodného významového členenia slovenského slova prezentovaného napr. v Peciarovom slovníku (číslované významy), ale vyčleňovať v ňom nové významové odseky v závislosti od počtu nesynonymických ruských ekvivalentov. V tom čase sa v dvojjazyčnej lexikografii v zahraničí už začali používať tzv. paralelné korpusy, čo veľmi skvalitnilo prekladové slovníky. Analýzy výsledkov mi ukázali, že koncepcia prekladového významu je nielen správna a životaschopná, ale v novej korpusovej „paradigme“ aj rozvojaschopná. Bratislavská lexikografická škola, aj vďaka A. V. Isačenkovi, nikdy nebrala prácu na slovníku len remeselne, ale usilovala sa ju uchopiť a vysvetliť pomocou teoretických modelov. To som pochopila vďaka práci na dvojjazyčnom slovníku.

Podmienky lexikografickej práce vtedy a dnes sú veľmi odlišné. S akým najväčšími ťažkosťami autori slovníka zápasili vtedy a s akými sa stretávajú dnes?

Vtedy bol k dispozícii len obmedzený dokladový materiál (obmedzený, samozrejme, v porovnaní s dneškom). *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ), ktorý bol k dispozícii až od 4. zväzku slovensko-ruského slovníka, bol predsa len krátky a k dispozícii nebola ani akademická syntax. Všetka informácia o hesle sa vypisovala ručne na kartičky a typografické úseky reťazcov grafém sa znázorňovali troma farebnými ceruzkami. Ale to nebola naša provinčná slovenská špecialita. Tak sa rodili slovníky aj v Spojenom kráľovstve, ako to malebne opísala špičková britská lexikografka Sue Atkinsová. Dnes máme vďaka korpusom k dispozícii obrovské množstvá jazykového materiálu, čo nás stimuluje k tomu, aby sme si v hlave dobre nastavili kvalitatívne a kvantitatívne filtre a nenechali sa jestvujúcou hojnosťou dokladov prevalcovať. K dispozícii máme dobre vybavené lexikografické stanice a v nich nainštalovaný kvalitný lexikografický softvér na úrovni najnovšieho technologického pokroku. Akademickú syntax síce stále nemáme, ale máme k dispozícii rad kvalitných vedeckých prác venujúcich sa tejto problematike, ako aj otázkam morfológie a morfematiky. Či máme aj nejaký problém? Ale áno. Pretože máme k dispozícii veľký korpus a 155-tisícový zoznam slov s gramatickou charakteristi-

kou, nemôžeme si dovoliť byť fascinovaní niekoľkými zaujímavými príkladmi, ale všetky identifikované problémy (a nie je ich málo) sme povinní analyzovať a riešiť na kompletnom materiáli. Je to vyčerpávajúce a časovo náročné, ale treba to robiť neodkladne a spravidla kolektívne. Čas však letí a čakajú iné úlohy.

Minulý rok vyšiel už 4. diel SSSJ¹¹ (O – Pn). Jeho predstavenie verejnosti na Bibliotéke 2021 v Bratislave zmaril covid. Väčšina literárnych, vedeckých či filmových diel sa počas pandémie musela zaobiť bez tradičnej propagácie, krstu, premiéry a mnohí tvorcovia boli sklamaní, že vstup ich diela do verejného priestoru len tak prešumel. Potrebuje každý nový diel SSSJ promo, alebo už má svoje publikum isté?

Dobrého „proma“ nikdy nie je dost'. Bolo by lepšie, keby sa plánované akcie uskutočnili. Na druhej strane je fakt, že tí, ktorí pracujú s jazykom profesionálne a pravidelne chodia na stránku jazykovedného ústavu, sa o tom dozvedeli hneď a mohli si 4. zväzok zadovážiť.

Rozhovory sú vždy bojom proti vyšumeniu každého druhu. Teraz máme možnosť trochu sa vrátiť a vysloviť nevyslovené. Čo by ste chceli za kolektív autorov povedať verejnosti o 4. diele SSSJ? Akými slovami by ste ho vypravili do sveta?

Štvrtým zväzkom slovníka sme sa dostali do polovice našej cesty. Začínali sme robiť slovník v istom spoločenskom a ekonomicko-technologickom prostredí. Vtedy sa hovorilo o informačnej spoločnosti a informatizácii. Skoro sa mi žiada povedať, že dnes môžeme hovoriť o dezinformačnej spoločnosti, ale nechcem byť nasilu „vtipná“. Takže dnes hovoríme o digitálnej transformácii spoločnosti a digitalizácii. Čo to robí s jazykom a jeho lexikografickým zachytením? Ak si ku globálnemu procesu digitalizácie ešte pridáme pandémiu, krízu a už aj vojnu, tak okrem slov, ktoré tieto procesy a stavy opisujú sa mi ako najfrekvencovanejšie slovo súčasnosti javí slovo *komunikácia*, prípadne sloveso *komunikovať*. Hovoríme o zvládnutej alebo nezvládnutej komunikácii a o dôsledkoch. Posudzujeme, či niekto *odkomunikoval* určitú tému primerane alebo nie. Vidíme, že časť obyvateľstva „migrovala“ na sociálne siete a preferenčne alebo aj výlučne komunikuje tam. Platia tam nejaké *komunikačné normy*? Skôr nie. Hovorí sa o úpadku *komunikačnej kompetencie* a *komunikačnej kultúry* a o potrebe začať situáciu meniť, pretože súčasné *komunikačné praktiky* fragmentarizujú a polarizujú spoločnosť. Môže v tomto úsilí zameranom na posun v spôsobe komunikovania zohrať aspoň nejakú úlohu náš slovník? Veríme, že by mohol. Pokiaľ bude mať náš slovník reputáciu, bude pokladaný za autoritatívny a najmä spoľahlivý zdroj, tak naša práca má aj v tomto digitalizovanom svete zmysel.

¹¹ JAROŠOVÁ, A. (ed.). (2021): Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. (4. zv.) Bratislava: Veda. (Kolektív autorov: M. Avramovová, E. Balážová, J. Hašanová, I. Hrubaničová, B. Chocholová, M. Ivanová, N. Janočková, A. Jarošová, J. Končalová, L. Ocetová, A. Oravcová, M. Petrufová, E. Porubská, A. Šebestová, A. Šufliarska, D. Zvončeková).

Veľmi rýchlo sa tomuto zväzku dostalo ocenenia, dokonca zo zahraničia. SSSJ (O – Pn) bol vyhlásený za Slovník roka 2020 – 2021. Túto súťaž vyhlasuje Jednota tlmočníkov a prekladateľov (JTP). V hodnotenom období vaše dielo zvíťazilo v konkurencii 58 titulov.¹² Čo to pre váš kolektív znamená a o čom to uznanie svedčí?

Pretože sme, ako som povedala, v polovici cesty, tak nás potešilo, že si to všimla aj porota tejto populárnej česko-slovenskej súťaže, resp. že ich na to nejaká dobrá duša upozornila. Ocenenie si veľmi vážime a povzbudilo nás.

Na veľtrhu Svět knihy Praha 2022 v júni sa uskutočnilo slávnostné odovzdávanie cien JTP autorom a vydavateľom ocenených diel. Aké sú vaše dojmy z akcie?

Svět knihy je svojím rozsahom skutočný knižný VEĽTRH a má aj medzinárodný charakter. Dali by sa tam stráviť hoci dva-tri dni. Jeho súčasťou sú zaujímavé sprievodné podujatia a jedným z nich bolo práve odovzdávanie cien. My sme dostali hlavnú cenu, ale videli sme aj tituly ocenené v jednotlivých špecifickejších kategóriách. Môžem potvrdiť, že náš slovník sa ocitol v naozaj dobrej spoločnosti.

Ako by ste zhodnotili súčasnú slovenskú lexikografiu? Jednak vo vzťahu k iným, susedným či porovnateľným (vzhľadom na počet jazykovedcov) lexikografiám, jednak v kontexte možností a (subjektívnych aj objektívnych) obmedzení, ktoré slovenská lexikografia má a s ktorými zápasí. Inými slovami, čo slovenská lexikografia má, čo jej chýba a aké sú podľa vás jej ďalšie výzvy?

Slovenská lexikografia isto má aj nejaké deficity (napr. absentuje v nej primevaný frazeologický slovník), ale vcelku je v dobrom stave a jej vyhliadky sú tiež dobré. Súbor súčasných lexikografických diel bratislavského a prešovského slovakistického pracoviska predstavuje veľmi kvalitnú akademickú produkciu vytvorenú premyslenými lexikografickými postupmi, na základe istých teoretických a koncepčných východísk a s použitím počítačovej podpory, ktorá pomohla zjednotiť formálne a obsahové parametre heslových statí. Sledujeme najnovšie teoretické trendy v lexikálnej sémantike aj v gramatike a neustále spresňujeme a optimalizujeme svoje opisy. So zahraničím sme porovnateľní. Teraz nehovorím len za náš slovník, ale za všetkých. Jednotliví členovia alebo niekedy aj väčšia časť kolektívu nášho slovníka sa zúčastnili na práci niekoľkých medzinárodných, resp. bilaterálnych projektov zameraných najmä na mobilitu a organizovanie pracovných stretnutí s publikačným výstupom. Vladimír Benko sa venuje tvorbe a optimalizácii kvality webových korpusov (vytvoril okrem iného viacjazyčný korpusový súbor *Aranea*) a v tejto oblasti je uznávanou medzinárodnou autoritou s vysokou citovanosťou svojich prác. A výzvy? Najmä dokončiť to, čo sa začalo.

¹² Podľa <https://www.jtpunion.org/vysledky-souteze-slovník-roku-2020-2021>

Čo vás osobne teší viac: uznanie odbornej verejnosti, ocenenie, ohlasy, recenzie? Alebo predajnosť titulu a ekonomický efekt? Či vedomie, že slovník žije svojim životom v širokej verejnosti, v kanceláriách, kabinetoch, študentských poličkách alebo dokonca na nočných stolíkoch?

Teší ma uznanie širokej vzdelanej verejnosti, najmä tej, ktorá používa jazyk ako pracovný nástroj na tvorbu textu, reprodukciu textu, na preklad, výučbu a pod. Samozrejme ma teší aj predajnosť, pretože vďaka nej môže ústav financovať aj vydanie diel, ktoré z povahy veci majú menší okruh čitateľov, napr. užšie špecializované vedecké diela.

Ideálne je, ak sa dielo posudzuje zo všetkých hľadísk – aj z ekonomického, aj z jazykovo-kultúrneho aj scientometrického, ale vždy je tam určitá hierarchia. Verejnosť vníma SSSJ ako vedecké dielo. Ako si vysvetľujete zaradenie slovníkových hesiel do kategórie odborných prác v kategorizácii publikačnej činnosti?

Máte pravdu. Vedecký slovník ako kategória vo Vyhláske ministerstva školstva o centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti nefiguruje. Zdá sa, že vedecké (akademické) slovníky aj slovníkové príručky na Slovensku zaujímajú len používateľov (nástojčivo sa ich dožadujú), ale z hľadiska statusu vedeckých výstupov sú považované za „béčkové“ a „efkové“ publikácie. Istá konvencia pre akademické slovníky sa dohodla na pôde Predsedníctva SAV, takže napr. náš slovník sa v grantových materiáloch uvádza v kategórii A. Považujem túto dohodu za lokálnu a pravdepodobne dočasnú. Náš akademický slovník je vedecký opis slovnnej zásoby rovnako, ako je akademická morfológia vedeckým opisom tvaroslovia jazyka a akademická syntax zase vedeckým opisom skladby, teda syntagmatických a vetných štruktúr jazyka. Pri priznávaní kvalifikačného stupňa jednotlivcom sa však na spoluautorstvo v akademickom slovníku neprihliada a do úvahy sa berú len monografie. Pokiaľ nebude vo vyhláske kategória vedeckých/akademických slovníkov, tak naše fundamentálne vedecké práce ostávajú scientometricky nevykázateľné, schované pod nenáležitými kategóriami. A pre ich tvorcov sú de facto citačne nulové.

Sú lexikografi zmierení s touto nekorektnosťou, alebo si myslia, že to treba zmeniť? Koho presvedčiť a o čom?

Nie sme s tým zmierení, ale my nie sme tí, čo to môžu zmeniť. Pokiaľ viem, tak my jazykovedci o tom píšeme vo výročných správach, v reakciách na akreditačné konania. Riaditelia a riaditeľka o tom rokujú s príslušnými pracovníkmi na vyšších úrovniach SAV. Na základe mojich podkladov sa o tom písalo v júni 2017 v denníku SME. Neviem, či sa tieto impulzy dostali na miesta, kde sa o veciach rozhoduje. Možno áno, ale zrejme chýba politická vôľa, ako sa zvykne hovoriť.

S tým súvisí aj otázka, ako rozpoznať hodnotu slovníka. Metóda, koncept, dôslednosť, opora vo veľkých jazykových korpusoch, selektovanie príkladov, viacstupňové redigovanie ako zabezpečenie intersubjektivity výkladu atď. – celý komplex činností tu ostáva skrytý. V štúdiu má autor veľa priestoru, aby svoj výklad zdôvodnil a presvedčil. Na plochu heslového slova sa zmestí len zhutnená informácia o slove. Ako sa dá poznať kvalitný výkladový slovník, podľa akých znakov?

Hodnota slovníka sa meria podľa toho, ako úspešne plní slovník cieľ, ktorý si stanovil. Inak to budeme posudzovať pri akademickom slovníku, ktorý by mal byť slovocentrickým opisom prakticky celého (všeobecne používaného) jazyka, a inak sa to bude javiť v prípade utilitárneho produktu, akým je pravopisný slovník alebo základný terminologický slovník z istého odboru. Ten, komu je slovník určený, by tam mal nájsť to, čo hľadá so zreteľom na funkciu, ktorú má slovník plniť. Teda v prípade pravopisného slovníka by tam mal nájsť čo najúplnejšiu informáciu o grafickej podobe slova aj s jeho variantmi a zoznam kľúčových alebo všetkých tvarov. V prípade akademického slovníka zaujíma lingvistu aj úvod. Bežného používateľa spravidla nie. Aby akademický slovník podával informáciu jednotne a prehľadne, musí mať v koncepcii vyjasnené chápanie jednotlivých slovných druhov a s nimi súvisiacich gramatických a lexikálno-gramatických kategórií a musí mať vypracovanú systematiku lexikálno-sémantických typov. Slová patriace do rovnakého typu by mali mať podobné spracovanie. Slovník by sa mal ľahko čítať, malo by sa v ňom dať dobre vyhľadávať a nemal by zaťažovať používateľa marginálnou, nepodstatnou informáciou.

Tvorba slovníkov, najmä slovníkov veľkého rozsahu, sa vždy považovala za jedno z najdôležitejších poslani inštitucionálnej jazykovedy. Dnes rozličné slovníky vznikajú aj napr. vo vydavateľstvách alebo z osobnej iniciatívy jednotlivcov. Môže sa tzv. občianska veda prejaviť aj v lexikografickej práci, alebo vzhľadom na potrebu intersubjektívnosti, vysokej kvalifikovanosti, kolektívnej interakcie, využívania veľkých jazykových dát a špecializovaných lexikografických nástrojov atď., nadhlo ostane doménou vedeckej inštitúcie?

Možné je všetko. Veci sa dajú naštudovať, korpusy sa dajú vytvoriť alebo kúpiť, lexikografický softvér na tvorbu slovníkov už tiež jestvuje, takže nevylučujem vytvorenie slovníka/slovníkov aj v rámci tzv. občianskej vedy. Na druhej strane slovník ako komplexný a spravidla dlhodobý objekt je z povahy veci vhodný na tímovú prácu. Ak sa s tým bude niekto boriť dlhší čas sám, mohol by sa v tom „utopiť“. Vydávanie malých slovníčkov, ktoré vytvoria nelingvisti a vydajú súkromné vydavateľstvá, nie je ani u nás také zriedkavé. Viacerí z nás majú doma sériu „vreckových“ nárečových slovníkov, ktoré vychádzali v 90. rokoch. V tejto súvislosti možno spomenúť napr. *Najkratší slovník slovenského jazyka*.¹³ Išlo o slovník vulgarizmov, ale autori mali istý nadhľad a zmysel pre humor.

¹³ ZELENÝ, A. a kol. (1991): *Najkratší slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Archa.

Môže byť jednou z ďalších ciest, ako prinášať lexikografické diela dobrej úrovne, aj spolupráca laikov s profesionálmi? Napríklad ako je to pri Hacknutej češtine¹⁴, ktorí „vytrolili“ nadšenci, a to „lovec nových slov“ a lexikograf. Je to iniciatíva zdola, zachytáva nové, expresívne, málo frekventované a príležitostné použitia výrazov, a to najmä v záujme pobavenia. Jiří Marvan¹⁵ k tomu napísal, že „ve ‘vtipnu’ je duchovní hodnota, neopakovatelná v cizích jazycích“. Môže byť tento typ záujmu a starostlivosti o jazyk, o jeho neortodoxnú lexiku, úlohou práve pre laikov? Myslíte si, že táto všeobecná starostlivosť o vtipno je niečím, čo bolo a je stále typické pre českú spoločnosť?

Áno, nadšenci a obdivovatelia okazionálnych novotvarov sa môžu spolu s lexikografom pustiť do projektu slovníka. Takáto aktivita bude mať spravidla výstup v podobe spomínaného „neortodoxného“ slovníka. Bude to skôr „kabinet kuriozít“ než opis lexikálnej normy. Tí, ktorí skúšajú kreatívne možnosti jazyka, sa určite dobre baví. Často si kopu zábavy užívajú aj tí, ktorí to čítajú alebo počúvajú. Kreatívna a zábavná dimenzia jazyka sú jeho inherentné súčasťou a je skvelé, ak s tým vie niekto majstrovsky pracovať. Myslím, že s touto dimenziou pracuje aj Divadlo Járy Cimrmana. Asi to je niečo veľmi české, hoci inokultúrne analógie určite jestvujú. Čaro v tomto prípade nie je ani tak v tvorbe novotvarov, ako skôr v prítomnosti k sebe nepatriacich slov, výpovedí štýlovo nevhodných pre danú komunikačnú situáciu, v doslovnom používaní idiomatických spojení a pod. My tento český jazykový humor chápeme. A Česi chápu nás, napríklad ten v podaní Lasicu a Satinského.

Jazykový korpus. Ten je vo vašej kariére osobitnou kapitolou, ale trocha zatienenou výkladom dejín Slovenského národného korpusu.¹⁶ Už na začiatku 90. rokov ste pôsobili v Spoločnej pracovnej skupine pre počítačovú lingvistiku pri JÚLŠ SAV a pripravovali projekt Metodika budovania korpusových textov a bázy dát slovenského jazyka. Boli to stránky nášho časopisu,¹⁷ kde ste informovali o predstave vytvorenia korpusu slovenského jazyka. Participovali ste na projekte TELRI v rámci programu EÚ Copernicus,¹⁸ ktorý vznikol v záujme vytvorenia transeurópskej infraštruktúry jazykových zdrojov. Viedli ste Oddelenie lingvistických dát JÚLŠ v roku 2000 a aj potom ste riešili (s V. Benkom) dva cykly projektov venované budovaniu korpusu textov slovenského jazyka. Po tollkej predpríprave a angažovanosti v tejto

¹⁴ KAVKA, M. – ŠKRABAL, M. a kol. (2018): *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny*. Příbram: Jan Melvil Publishing.

¹⁵ Marvan, cit. in. Kavka – Škrabal, 2018, s. 228.

¹⁶ Máme na mysli text M. Šimkovej (2013): Slovenský národný korpus a korpusová lingvistika na Slovensku po roku 2002. In: *Slovenská reč*, 78/6, 354 – 367, ktorý vyvolal nesúhlasnú reakciu V. Benka (2014), jedného z aktérov týchto dejín. V. Benko svoje videnie vecí predstavil v článku O korpusovej lingvistike aj o Slovenskom národnom korpuse. In: *Slovenská reč*, 79/3 – 4, 155 – 180.

¹⁷ JAROŠOVÁ, A. (1993): Korpus textov slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 58/2, 88 – 95.

¹⁸ Trans-European Language Resources Infrastructure.

oblasti by bolo logické, že budete viesť SNK, ktorý bol zriadený v roku 2002. Čo vás odklonilo od tvorby a manažovania korpusu?

Vláda Slovenskej republiky schválila 13. 2. 2002 uznesením č. 137 projekt vybudovania Národného korpusu a elektronizácie jazykovedného výskumu. Týmto aktom som pokladala svoju misiu za splnenú a svoj „angažmán“ v korpusovej lingvistiky za ukončený. Zavŕšený v roku 2001 zorganizovaním konferencie (v spolupráci s V. Benkom) *Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní (SLOVKO)* a zeditovaním rovnomenného zborníka (recenzentmi boli M. Šimková a V. Benko). Vedenie ústavu mi ponúklo funkciu vedúcej korpusového oddelenia, ale ja som sa chcela venovať lexikografickej práci. V roku 2002 som sa stala pracovníčkou oddelenia zameraného na tvorbu *Slovníka súčasného slovenského jazyka*. S týmto oddelením, ktoré viedla Klára Buzássyová, som ako spoluriešiteľka grantového projektu spolupracovala na spresňovaní koncepcie slovníka už od roku 2000. Vedúcou Oddelenia *Slovenského národného korpusu* sa stala Mária Šimková, ktorá vyvinula veľké organizačné aj koncepčné úsilie, aby toto oddelenie vybuodovala prakticky na zelenej lúke. Predchádzajúce menšie interné korpusy slúžili vznikajúcemu slovníku ako časť jeho materiálovej základne. Boli pripravené takpovediac na kolene popri iných úlohách. Neboli verejne prístupné a nemali ambíciu byť zdrojom jazykovej empirie pre celú slovenskú lingvistiku. Veľa sme sa však vďaka týmto projektom naučili o lexikografii postavenej na korpusových základoch aj o korpusových metódach skúmania jazyka vo všeobecnosti. Slovenský národný korpus ako verejný, otvorený zdroj však predstavoval oveľa komplexnejšiu agendu, ktorá zahŕňala aj víziu rastu a kvalitatívneho rozvoja meraného publikačnou činnosťou. Oddelenie *Slovenského národného korpusu* má vo svojej obsahovej štruktúre aj komponent výučby a organizáciu pravidelných medzinárodných konferencií o podobách počítačovej podpory jazykovedného výskumu. Je to veľmi záslužná aktivita.

Ako ovplyvnila existencia veľkých jazykových dát prácu na SSSJ? Priebežne pribúdajú nové nástroje, rozhrania, aplikácie. Ktoré najčastejšie využívate?

Existencia veľkých dát ovplyvnila prácu na slovníku zásadne. Hoci vysoký výskyt variantov nie je pre nikoho nová a prekvapivá informácia, lebo v éteri ich počujete a v textoch ich jednotlivo vnímate. V korpuse však vidíte variantnosť aj ako štatistickú hodnotu. Napr. tvar plurálového inštrumentálu *faktami* deväťkrát prevyšuje kodifikovaný tvar *faktmi*. Na druhej strane registrujete v korpuse stovky slovíes vzoru *česať (mazať)* bez dubletných tvarov, hoci tieto dublety sú uvedené v slovníkoch v gramatickom aparáte daných slovíes. Ich variantnosť sa uvádzala na základe analógie, ale nie je potvrdená dokladmi. Korpus má vyhľadávacie nástroje, ktoré vám ukážu typické slovné spojenia s heslovým slovom, na ktorom ako lexikograf práve pracujete. Je to istá záruka, že najfrekvencovanejšie spojenia s daným heslovým slovom

nebudú chýbať v ilustračnej zóne heslovej state. Vďaka korpusu zaregistrujete aj veľa nových ustálených spojení, ktoré inklinujú k termínom a označujú v podobe združeného pomenovania jeden pojmový celok, napr. *biela medicína, dozorný kapitalizmus, otvorená akadémia, evakuačný batoh, sociálna bublina*. Iné sú skôr frazémami publicistického typu, napr. *preraziť morálne dno, postfaktúrna doba* a pod.

Vďaka úplnému materiálu máme možnosť vernejšie modelovať určitý jazykový jav, presnejšie zachytiť normu. Jestvuje model konjugačného systému slovenčiny so 63 konjugačnými druhmi (vzormi, podvzormi, variantmi, subvariantmi), ktorý vytvorila M. Sokolová (2019)¹⁹. Model bezo zvyšku pokrýva 30 323 slovies *Ortograficko-gramatického slovníka* (OGS), na ktorom M. Sokolová aj participovala ako jedna z redaktoriek.

Je niečo, čo lexikografom v korpuse chýba alebo malo by byť inak?

Ak nám v korpuse niečo chýba, tak to môže byť len väčší objem a vyváženosť. To značí, že by mal v primeranom a pomernom množstve obsahovať materiál zo všetkých komunikačných sfér. Niektorým lingvistom s ohľadom na ich odbor môžu chýbať špecializované korpusy, napr. hovorený korpus nejakého nárečia alebo korpus bernolákovskej slovenčiny (vybudovaný zo skenov jestvujúcich písomných pamiatok).

Podmienky lexikografickej práce sa s etablovaním korpusovej lingvistiky diametrálne zmenili. To motivuje už klasickú otázku, prečo tvorba SSSJ trvá tak dlho, keď za technicky neporovnateľne horších podmienok šesť zväzkov Peciarovho Slovníka slovenského jazyka uzrelo svetlo sveta v priebehu deviatich rokov (1959 – 1968).

Dôvodom je predovšetkým rozsah. Prvý zväzok Peciarovho slovníka v rozsahu písmen A až K má 3,5-krát menší objem materiálu ako ten istý rozsah písmen v SSSJ (prvý zväzok a časť druhého). Nie žeby mal toľkokrát menej hesiel, ale objem uvedenej informácie ako celok je toľkokrát menší. Rukopis SSSJ „absolvuje“ neporovnateľne väčšie množstvo redakčných cyklov ako Peciarov slovník. Viac by som asi nedodávala.

Málo sa vie, že pod tlakom silných očakávaní ste v roku 2016 dali verejnosti k dispozícii používateľskú verziu SSSJ – už spomínaný Ortograficko-gramatický slovník.²⁰ Ten je ucelený, od A po Z a rozsahom (155-tisíc hesiel) väčší ako napr. KSSJ²¹ (60-tisíc hesiel). Aké boli okolnosti vzniku OGS?

¹⁹ SOKOLOVÁ, M. (2019): Konjugačný systém slovenčiny trochu inak. In: Bónová, I. – Hajdučeková, I. – Jasinská, L. (eds.): *Veda bez bariér*. Košice: Šafárik Press, 56 – 59.

²⁰ SOKOLOVÁ, M. – JAROŠOVÁ, A. (eds.). (2016): *Ortograficko-gramatický slovník. A – Ž* [online]. (Kolektív autorov: D. Guričanová, M. Chochoľ, M. Kopecká, T. Laliková, S. Mislovičová, R. Ondrejková, I. Vančová). Dostupný na: <https://www.juls.savba.sk/ogs.html>

²¹ KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. (Kolektív autorov: J. Doruľa, J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková, E. Tibenská, M. Urbanček).

V rokoch 2005 – 2012 jestvovala trojstranná zmluva medzi ministerstvom školstva, ministerstvom kultúry a Predsedníctvom SAV, ktorá bola zameraná na finančnú podporu vznikajúceho SSSJ. Zmluva upravovala nielen tovary a služby, ale aj mzdy šiestich novoprijatých pracovníkov. Bez tých peňazí by sa v danom období nepodarilo posunúť projekt SSSJ do podoby, v akej bol v roku 2012. Teda vydať dva zväzky a dokončiť redigovanie tretieho skoncipovaného zväzku. Pre nedostatok ľudí, nevyhovujúce pracovné prostredie a skoro nulovú technickú platformu projekt dovedty len živoril, hoci na jeho koncepcii sa odviezol veľký kus práce. Sme za príspevok ministerstiev veľmi vďační a všade sme to verejne deklarovali. Treba však povedať, že nebolo možné vydať za osem rokov osem tisícstránkových zväzkov (za jeden rok napísať heslá s kolektívom, ktorého polovica nemala nijaké lexikografické skúsenosti, 4-krát ich zredigovať, zrevidovať odbornú terminológiu, dať text zrecenzovať trom recenzentom a zapracovať ich pripomienky, viacnásobne zeditovať celý text, urobiť dve korektúry a pripraviť tlačové podklady daného zväzku). Za tých osem rokov sa napísalo 735 autorských hárkov slovníka (na porovnanie: 6 dielov Peciarovho SSJ má 560 AH). V súčasnosti sa presadzuje trend, aby popri rozsiahlych akademických slovníkoch s relatívne úplnou informáciou o každej lexikálnej jednotke vznikali aj slovníky zamerané na bežné potreby bežného používateľa hľadajúceho rýchlo dostupnú odpoveď na svoj jazykový problém. Najviac problémov sa týka pravopisu (grafickej podoby slova) a morfológických tvarov. Okrem toho sa často kladie aj otázka, či určité slovo je už súčasťou slovenskej slovnej zásoby a či ho jazykovedci pokladajú za spisovné. Tento typ slovníkov býva monofunkčný, napr. pravopisný, resp. pravopisno-gramatický, a už od počiatku je plánovaný ako digitálny produkt (po anglicky „born-digital“, teda zrodený ako digitálny). To značí, že nejde o digitalizáciu papierovej verzie slovníka. Majú zjednodušený prezentačný komponent (dizajn) heslovej state s cieľom rýchleho vyhľadávania. V rámci diskusie na Úrade Predsedníctva SAV padla otázka, či by nebolo možné vytvoriť utilitárne zameranú verziu SSSJ pokrývajúcu heslá od písmena A až po Ž (asi 155 tisíc hesiel). Išlo by o verziu zredukovanú na tie parametre, ktoré používateľia vyhľadávajú najčastejšie. Brali sme to ako výzvu vytvoriť slovník v duchu nového perspektívneho trendu a súhlasili sme.

Ako dlho trvala príprava OGS a aké miesto má medzi slovníkmi súčasného slovenského jazyka?

Už o mesiac sa za začalo s prácami na *Ortograficko-gramatickom slovníku*, na ktorom sa zúčastnili vybraní pracovníci takmer z každého oddelenia nášho ústavu. Heslá OGS je väčší ako bude napokon heslá celého SSSJ. Usudzujeme podľa toho, že v rozsahu Písmen A až Pn obsahuje OGS viacej hesiel, ako je v štyroch doteraz publikovaných zväzkoch SSSJ. Informácia o morfológických tvaroch tiež nie je niekedy totožná s informáciou uvedenou v jestvujúcich slovníkoch. Gramatický aparát

v OGS sa overoval na dátach z korpusu. Teda informácia uvedená v OGS je najaktuálnejšia a najviac zodpovedá realite jazykovej praxe. OGS bol na stránke ústavu uverejnený v roku 2016 a v tomto roku sa pracuje na jeho aktualizácii. Formát hesla bude v budúcnosti potrebné priblížiť ešte viacej používateľovi a dať mu možnosť prekliknúť sa na tabuľku, kde sú uvedené všetky tvary ohybného slova. V prípade slovesa to nebude možné realizovať priamočiaro, pretože napr. imperfektíva majú potenciálne 193 tvarov, z ktorých drvivá väčšina sa nepoužíva. OGS si teda hľadá svoje miesto ako digitálne zrodený derivát a súčasne doplnok SSSJ.

Páčilo sa mi, keď ste prirovnali korpus k Hubblovmu teleskopu, ktorý pomáha vidieť veci, ktoré by sme inak neodhalili. Je to okno do makrosveta, do priestoru, kde sa rysujú veľké syntagmatické formácie a manifestujú rozmanité relácie medzi prvkami jazyka. Vďaka korpusu a jeho nástrojom možno pozorovať jazykovosystémové, ale aj mimojazykové, napr. situačné súvislosti, v akých prvky jazyka fungujú. Nestráca sa pri tejto optike jednotlivec? Má v nej ešte miesto niekto ako „dobrý autor“? Necháte ho zažiarit jasnejšie v súhvezdí autorov textov z korpusu, z ktorých vyberáte príklady?

Vďaka korpusu vidíme opakujúce sa reťazce slov, teda určité vzorce spoluvýskytu slov, ktoré sú kandidátmi na typické alebo ustálené spojenia. Sú to hotové prefabrikáty, bloky na stavbu vety. V nich je ukotvený komplexný význam, významový celok. Význam izolovaných slov je veľmi vágny a okrem slov s denotatívnym pojmom (napr. *tis*, *sýkorka*, *čadič*) možno hovoriť len o významovom potenciáli slov, ktorý sa ako reálny význam prejaví až v situácii aktuálnej výpovede. To, čo predkladáme v hesle ako význam, sú zovšeobecnenia stoviek použitia heslového slova v textoch. Je to náš model významu. To neznamená, že takto je to uložené aj v hlave používateľov jazyka. Skoro isto nie je. V tých modeloch sú však uložené znalosti, ktoré sme získali pozorovaním a analýzou slov v textových celkoch a synonymicko-antonymických radoch. „Dobrý autor“ v zóne dokladov určite zažiarit môže, pretože práve v citátových dokladoch sa poukazuje na menej zvyčajné, kreatívnejšie použitie slova.

Reprezentujete slovenskú lexikografiu v medzinárodných štruktúrach – zúčastňujete sa na kongresoch medzinárodnej asociácie lexikografov EURALEX, poznáte širší kontext diania v tejto oblasti. Akými smermi sa uberá lexikografia a lexikológia, aké sú najväčšie výzvy súčasnosti?

Podľa výstupov medzinárodných projektov orientovaných na lexikografiu (napr. končiaci ELEXIS)²² usudzujem, že uvažovanie o budúcnosti slovníkov v 21. storočí sa uberá po troch líniah. V prvej sa uvažuje o tom, ako čoraz viac zautomatizovať tvorbu slovníka. Prepojiť jednotlivé už doteraz používané automatizované etapy koncipovania hesla do jednoliateho procesu, ktorý by sa dal spustiť jedným

²² European Lexicographic Infrastructure.

kliknutím a na jeho konci by bol výstup v podobe náčrtu, resp. návrhu heslovej state. Takýto produkt už jestvuje a už sa aj použil. Bol zhodnotený ako nástroj, ktorý sa hodí na tvorbu jednoduchých terminologických slovníkov, ale nie na tvorbu náčrtov heslových statí všeobecného výkladového slovníka. To platí o produkte v tomto vývojovom štádiu. V budúcnosti to môže vyzerat' inak. V odbore, ktorý sa označuje ako umelá inteligencia, boli vyvinuté veľké jazykové modely založené na výpočtových systémoch nazývaných umelé neuronové siete. Používajú sa v oblasti jazykového prekladu, v oblasti generovania textov a zoskupovania sémanticky blízkych slov. Tam dosahujú prekvapivo dobré výsledky. Podstatou ich úspechu je, že sú natrénované na obrovských množstvách textu, dokážu identifikovat' opakujúce sa vzorce spoluvýskytu slov.

*Například word embeddings? Vektorové rozhrania, ako je u nás Semä?*²³

Áno, také. Tieto systémy dokážu sémantickú vzdialenosť dvoch slov merať nie preto, že by poznali ich význam, ale preto, že poznajú distribúciu týchto slov v texte. V každom prípade by som v budúcnosti rákala s neuronovými sieťami aj pri tvorbe slovníkov. Druhá línia smerovania sa odohráva v právnej oblasti a súvisí s problematikou autorských práv na slovníkové diela žijúcich aj nežijúcich autorov a tiež práv vydavateľstiev. Pociťuje sa veľký nedostatok voľne prístupných slovníkových dát, na ktorých by sa dal uskutočňovat' vývoj a testovanie programových nástrojov. Situácia je taká, že sa tieto dáta často nedajú z rozličných príčin ani kúpiť. Vývojári v oblasti lexikografického softvéru sa nazdávajú, že bude treba iniciovat' zmenu legislatívy. Tretia línia spočíva v zdokonaľovaní kvalitných akademických slovníkov. Mali by mať digitálnu podobu a využívat' všetky možnosti, ktoré toto digitálne prostredie poskytuje. Umožniť používateľovi preklikávat' sa na rozličné úrovne podrobnosti, využívat' vizuálnu aj zvukovú informáciu. Bude nevyhnutné optimalizovat' prezentačnú stránku hesla, aby používateľ nemal navigačné problémy pri vyhľadávaní konkrétnej informácie. Informačné potreby väčšiny ľudí uspokojuje Google alebo Facebook a jemu podobné platformy. Týka sa to aj jazykových otázok. Pre veľké výkladové slovníky je internet určitá konkurencia.

Prečo má stále zmysel vydávat' a zlepšovát' tento typ slovníkov?

Akademické slovníky sú úložiská kvalitne, objektívne a prehľadne spracovanej informácie o jazyku a aj o svete. Nemeckí lingvisti urobili svojho času reprezentatívnu a dôkladne spracovanú anketu o tom, čo si používatelia najviac cenia na onlaj-

²³ Semä – Sémantická podobnosť slov. Dostupné na: [https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4/GARABÍK, R. \(2020\): Word Embedding Based on Large-Scale Web Corpora as a Powerful Lexicographic Tool. In: Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 46/2, 603 – 618. https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.8](https://www.juls.savba.sk/sem%C3%A4/GARABÍK, R. (2020): Word Embedding Based on Large-Scale Web Corpora as a Powerful Lexicographic Tool. In: Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 46/2, 603 – 618. https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.8)

nových slovníkoch. Boli tam také parametre ako prítomnosť multimedialného obsahu, prítomnosť linkov na iné zdroje, dostupnosť slovníka, aktuálnosť obsahu a ďalšie. Najvyššie cenenou vlastnosťou bola spoľahlivosť informácií. Ak internet predstavuje more informácií o všetkom možnom, tak kvalitný slovník je bója v tomto mori, ktorá vyznačuje bezpečný priestor na plávanie.

Vieme, že dynamika vývoja v spoločnosti sa premieta do jazyka, a tým aj do jeho spracovania. Premietajú sa doň aj inšpirácie z rodových štúdií, diskurzívnych štúdií alebo postkoloniálnych štúdií? Ako sa autori hesiel dokážu vyrovnat' s požiadavkou spoločenskej korektnosti a scitlivovania jazyka? Kedy a akým spôsobom sa prehodnocujú a aktualizujú doterajšie výklady slov? Napr. výraz Cigán má k výkladu upresnenie: „novšie Róm“, Eskimák má kvalifikátor ofic. Inuit (Juit), mohamedán má kvalifikátory hovor. a zastaráv., teda vždy iné riešenie. Nemohlo byť napr. Cigán, ofic. Róm? A mohamedán, správ. moslim alebo novšie moslim?

Pri urážlivých pomenovaniach príslušníkov etník máme pragmatickú poznámku, že takéto pomenovanie používajú rasisticky zmýšľajúci ľudia. Slovo *mohamedán* majú slovníky vydané v minulom storočí uvedené ako neutrálne slovo. Dnes sa už používa oveľa menej a má istý príznak hovorovosti. Podľa Wikipédie sa označenie *mohamedán* môže zdať niektorým moslimom urážlivé. Toto tvrdenie by bolo potrebné overiť v ústave orientalistiky ešte predtým, ako by sme v hesle čokoľvek menili. Odpoveď na otázku, či by nemohlo byť v našom slovníku uvedené *Cigán*, ofic. *Róm*, je kladná. Mohlo. Prečo to tak nie je? Pretože sme to urobili tak, ako to bolo v *KSSJ*. Bez väčšieho korpusu nebolo možné získať informáciu o reálnom spôsobe fungovania týchto pomenovaní. Potrebu scitlivovania jazyka aj v iných smeroch si uvedomujeme. Niekedy aj vďaka impulzom od používateľov.

Veľké množstvo vašej práce je rozpustenej v slovníku, zato vaša publikačná stopa je viditeľná, hlboká a skoro tak fascinujúca ako Yetiho kroky v záveji. Pravidelne prispievate do časopisu Slovenská reč i Jazykovedného časopisu, ale presadili ste sa v medzinárodnej konkurencii a publikovali štúdiu²⁴ v prestížnom britskom karentovanom časopise International Journal of Lexicography (IJL). Aká to bola skúsenosť? V čom sa odlišuje posudzovanie článku v takomto časopise od našich štandardov (ako dlho trvá, koľko posudkov, aké kritériá sú na text) a je to tá najvyššia meta, ktorá zaručí maximálny efekt (napr. citovanosť)?

Publikovanie v International Journal of Lexicography bola výborná skúsenosť. Dostala som dva posudky od anonymných posudzovateľov a aj poznámky od šéfredaktora, ktorý okrem toho opravil na viacerých miestach moju angličtinu. Za to som

²⁴ JAROŠOVÁ, A. (2000): Problems of Semantic Subdivisions in Bilingual Dictionary Entries. In: *International Journal of Lexicography*, 13/1, 12 – 28. <https://doi.org/10.1093/ijl/13.1.12>

mu bola nesmierne vďačná. Všetky poznámky som akceptovala, pretože boli relevantné, kvalifikované a pozdvihli kvalitu štúdie. Ale z hľadiska posudzovania textu mojich štúdií nemôžem vzniesť kritiku ani na naše časopisy, pretože aj tam som dostala vždy zvládnuteľný počet poznámok a skoro všetky boli k veci. A ak posudzovatelia videli v texte formulačný nedostatok alebo interpunkčnú chybu, tak ju bez dlhých rečí opravili. A čo zaručí štúdiu citovanosť? Asi to, že sa tam mihne nejaká originálna myšlienka. Predpokladám.

Ako vidíte budúcnosť našich ústavných časopisov? Kam podľa vás patria výsledky výskumu slovenského jazyka? Primárne do domácich časopisov, alebo skôr do zahraničných?

Nazdávam sa, že publikačný priestor, ktorý naše časopisy poskytujú, bude aj v budúcnosti žiadaný a cenený. Jazykovedci tento priestor rozhodne potrebujú, pretože má renomé a je zárukou kvality. Ja mám k našim časopisom pozitívny vzťah. Pre mňa predstavujú primárnu publikačnú príležitosť. Ak by som mala pocit, že moje úvahy alebo zistenia by mohli zaujať aj medzinárodnú lingvistickú obec, tak určite by som neváhala a vstúpila aj na túto pôdu. To, čo som uverejnila v IJL, sa citovalo, takže ten pocit, že to treba dať aj von, bol zrejme na mieste.

Tento rozhovor je len jedným z viacerých interview, ktoré ste poskytli pri príležitosti vášho jubilea. V podcaste SAV²⁵ na otázku, v čo veríte, ste povedali: „v lásku a láskavosť – to jediné by mohlo dávať zmysel“. Do toho všeobecného zmyslu sa zmestí aj láska v zmysle agapé, filia, eros aj storgé. Rozumiem tomu tak, že aby človek mohol robiť niečo v nadosobnom zmysle, musí mať rád samotnú prácu, objekt práce, ale aj ľudí, s ktorými a pre ktorých ju vykonáva. Je v tomto zmysle pre vás vedecká práca uspokojujúca? A čo okrem nej vás teší, inšpiruje a baví?

Ak sa podarí stretnutie, z ktorého majú všetci prítomní radosť. Či už je to v rámci rodiny alebo v kruhu priateľov, kolegov. Na situácii nezáleží, dôležitý je pocit.

Ako by malo vyzerat' naše konanie a verbálne správanie, aby v ňom bolo viac lásky?

Možno menej rozprávať a viacej počúvať. Snažiť sa pochopiť, čo nám ten druhý chce povedať. Sledovať ani nie tak význa jednotlivých slov ako zmysel celej výpovede. Treba počúvať deti, ony vedia viacej ako my. Ja sa tým nie vždy riadim, ale nechcela by som to vzdať.

²⁵ LUTHEROVÁ, G. S. – JAROŠOVÁ, A. (2022): *Vedecký podcast SAV #38*. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=iIRGF5N-7gUQ>

O PRAVDE S VEĽKÝM P A PRAVDE S MALÝM p

Jozef Mlacek

*Dunajská Lužná
E-mail: jozef.mlacek@gmail.com*

Frazeologizovanú konštrukciu, ktorá je v prvej časti názvu tohto textu, sme opakovane sledovali už v menšom príspevku z roku 1979 (*Človek s veľkým Č*; Kultúra slova, 1979, roč. 13, č. 1, s. 13 – 16) a jednak v stati o obraznosti slovenskej frazeológie, ktorá vyšla ako jedna z kapitol našej knihy *Štúdie a state o frazeológii* (Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku 2007), a to konkrétne na s. 154 – 155. V obidvoch prípadoch sa určovali typické, ba zväčša až nevyhnutné znaky, ktoré podmieňujú frazeologickú platnosť takejto konštrukcie. Spomínajú sa tu tieto danosti: Prvou zložkou jednotky je substantívum, a to konkrétne apelatívum (táto frazeologizácia nie je bežná pri vlastných menách; ak sa predsa chce utvoriť aktualizovaná podoba danej jednotky s vlastným menom, treba pri tom využiť nejaký intenzifikujúci výraz k jej adjektívnej zložke *veľkým* asi v takom duchu, ako to vyjadrili v Prešovskom večerníku už v roku 1998, keď píšuc o veľkosti Andreja Hlinku sa o ňom vyjadrili ako o *Slovákovi s mimoriadne veľkým S*), zároveň je to substantívum, ktoré zvyčajne nesie so sebou intenzifikujúce pozitívne hodnotiace postoje typu „veľmi dobrý, vynikajúci, úžasný a pod.“ (áno: *Človek s veľkým Č, Pravda s veľkým P, Kniha s veľkým K*, nie však: *Zbojník s veľkým Z, Lotor s veľkým L, Vražda s veľkým V* a pod.), ďalej substantívna zložka konštrukcie je aj pri naznačených obmedzeniach široko lexikálne premenlivá a s jej širokou premenlivosťou sa spája aj premenlivosť onoho veľkého Č, P, K, vždy ide o písmeno, ktorým sa začína príslušné substantívum, a napokon je tu ešte aj zreteľná ustálenosť poradia zložiek konštrukcie, ono substantívum je vždy pred zložkou „*s veľkým*“ aj pred príslušným veľkým písmenom. Zo súhrnu uvedených znakov vychádza poznanie, že aj napriek veľkej lexikálnej premenlivosti vlastne až na dvoch miestach danej konštrukcie (mení sa v nej jednak príslušné substantívum a jednak aj zložka, ktorú predstavuje so substantívom prepojené veľké písmeno) ide o frazému výrazne ustálenú, ba v mnohom až petrifikovanú. Toto jej určenie výraznejšie nemia ani prípadné rozdiely v pravopisnom zachytení jednotky, konkrétne teda fakt, či sa príslušná substantívna zložka píše s malým alebo veľkým začiatočným písmenom (bežnejšie je písanie s veľkým písmenom), resp. skutočnosť, či sa ono veľké písmeno, ktoré je ďalšou zložkou frazémy, dáva do úvodzoviek (teda napr. „Č“, „P“, „K“), alebo sa píše bez nich (tu je bežnejšie písanie bez úvodzoviek). Ukazuje sa teda, že naznačené pravopisné stvárnenie danej frazémy medzi jej vymedzovacie znaky nepatrí.

Všetky modernejšie smery a školy frazeologického výskumu aj pri naznačenej ustálenosti či až petrifikovanosti frazém konštatujú, že pri väčšine týchto jazykových jednotiek existuje istá premenlivosť v ich lexikálnom obsadení, v tvarovom alebo morfológickom stvárnení niektorej zložky, resp. aj niektorých zložiek, ako aj v ich celkovej výstavbe. Podľa toho, či pritom ide o uzuálne alebo naopak o neuzuálne obmieňanie niektorej z uvedených možností obmieňania, hovorí sa tu o variantoch alebo aktualizáciách frazém (v niektorých školách frazeologického výskumu sa uvedené dva druhy obmieňania nerozlišujú). A tu sa dostávame k spojeniu, ktoré tvorí druhú časť názvu tohto textu.

Výjdeme pritom z konkrétnej formulácie Á. Antala, ktorú sme našli už v auguste 2021 na stránkach elektronických novín Postoj: *Pán Schwarzenberg určite antisemitom nie je, i keď niektoré jeho odpovede v článku by som skôr považoval za pravdy s malým p alebo za názory*. Ide nám, pravdaže, práve o spojenie *pravdy/pravda s malým p*. Keďže vyjadrení tohto typu v súčasnej jazykovej praxi pribúda, pristavme sa pri nich aspoň niekoľkými poznámkami. Aká je teda povaha uvedeného spojenia a čo ho spája s vyššie charakterizovanou frazémou *Pravda s veľkým P*?

Je evidentné, že nový typ konštrukcie vznikol na pozadí rozoberanej frazeologizovanej konštrukcie typu *Pravda s veľkým P*, *Človek s veľkým Č* a pod., bez tohto prepojenia by nové spojenie vyznelo ako banálne alebo až nefunkčné vyjadrenie. Každému len trochu jazykovo vzdelanému používateľovi slovenčiny je predsa známe, že všeobecné substantíva sa v našom súčasnom jazyku (na rozdiel napríklad od staršej praxe, ale napr. aj od súčasnej nemčiny) píšú s malým začiatočným písmenom. Zreteľnou oporou tohto nového spojenia je teda spomínaná frazéma. Nové spojenie vzniklo ako špecifický druh aktualizovania frazémy typu *Pravda s veľkým P*, a to konkrétne ako vyjadrenie nesúce – veď sa tu aktualizujúco zamieňa zložka *s veľkým* za opozitný výraz *s malým* – celkom osobitný význam, pre ktorý toto novšie vyjadrenie už nemožno pokladať ani za variant, ale vlastne ani za aktualizáciu východiskovej jednotky; varianty aj aktualizácie uchovávajú vždy aspoň niečo z platnosti obmieňanej jednotky, tu však novotvar vyjadruje aj pri zreteľnej tvarovej a genetickej príbuznosti s východiskovou podobou celkom odlišný význam. Nejde tu teda o pomenovanie niečoho „veľmi dobrého, vynikajúceho, výnimočného“, ako sme naznačili významovú platnosť východiskovej frazémy, ale práve naopak o označenie niečoho celkom všedného, tuctového, banálneho či zanedbateľného. Práve pre túto významovú odlišnosť od východiskovej frazémy možno či treba nové spojenie charakterizovať už ako novú, osobitnú frazému. Tá, pravdaže, nemôže byť natoľko ustálená ani rozšírená a známa ako východisková frazéma, ale rovnako už nie je iba nejakým celkom individuálnym vyjadrením, príležitostne sa s ňou už možno stretnúť v rozličných textoch. Potvrdia nám to aj nasledujúce príklady, v ktorých už nepôjde iba o uvedenú zámenu adjektívnej zložky danej konštrukcie opozitným adjektívom,

ale aj o ďalšie aktualizáčn  zásahy, ktor  však prin saj  aj iné typy obmieňania východiskovej jednotky.

V tom istom médiu sme asi o dva mesiace neskôr našli komentár známeho novinára L. Krivo ika, v ktorom sa cel  výstavba textu zakladá jednak na uplatňovan  sledovaného typu opozitnej frazeologizovanej konštrukcie, a to konkrétne so slovom *konzervativizmus* (teda výrazov *Konzervativizmus s veľkým K – konservativizmus s malým k*; aby sme boli presn , autor zložky konštrukcie *K* a *k* dáva v zdy do úvodzoviek) a jednak na jej d al ich, v mnohom  pecifick j ich a niekedy azda aj diskutabilnej ich obmenách. Pristavme sa pri nich postupne.

Za ina sa to už jednou zo vstupných viet celého komentára o konzervativizme: *Okrem učebnicovej konzervatívnej filozofie s veľkým „K“ existuje akoby konservativizmus s malým „k“*. Zist jeme v nej aktualiz chn  premenu sledovanej východiskovej frazeologizovanej konštrukcie (už to nie je substantívum, ale odvoden  adjektívum) a t m sa zreteľne nar  a jej cielen  opozitnosť s novelizovanou jednotkou *konzervativizmus s malým k*. Len o kúsok d alej v texte však autor nazna en  opozíciu uchováva, a tak tu m  žeme  itať: *Ak sú konservativizmus s veľkým „K“ a konservativizmus s malým „k“ v súlade, dokážu byť mocnou spoločenskou silou*. Napriek uveden m špecifikám jeho vyjadrenia jeden aj druh  prípad si zreteľne uchovávajú sp atosť s východiskovou frazeologizovanou konštrukciou, ka d  istým osobitným sp osobom odkazuje na jej známe v razov  aj s mantick , resp. pragmatick  hodnoty.

Autor však v nasledujúcich častiach toho istého textu zachádza v naznačenom smere aktualizovania rovnakej východiskovej frazémy ešte d alej. Pred záverom jeho komentára  itame: *Veľk  „K“ a mal  „k“ boli v s zvuku*. A neďaleko odtiaľ zasa: *Na ponovembrovom Slovensku boli veľk  „K“ a mal  „k“ v rozpore*. Ako interpretovať tak to vyjadrenia? Je evidentn , že v kontexte mnohorakých formulácií práve o konzervativizme a o veľkom *K* aj malom *k*, formulácií, v ktorých sa v chodiskov  frazéma uplatňuje vo svojej základnej podobe aj v rozličných aktualizovaných podobách, možno aj uvedenn  deštrukcie pôvodnej (*Konzervativizmus s veľkým K*) aj onej od nej odvodenej novej frazémy (*konzervativizmus s malým k*) interpretovať ako veličiny frazeologickej povahy, konkrétne ako tzv. zvyšky frazémy (o tomto pojme porov. rovnako znejúce heslo v našej kolektívnej *Frazeologickej terminológii* – Mlacek, Ťur o a kol.: *Frazeologick  terminológia*, Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov 1995, s. 138). Tak to hodnotenie uvedených deštrukcií platí naozaj iba v naznačených kontextových podmienkach, mimo nich by už citované vyjadrenia (ak by sa v jednom kontexte hovorilo napr. o veľkom *K* a celkom inde zasa o malom *k*) nenesli hádam nijak  al zie na rozoberan  frazémy a nadobúdali by už povahu obyčajných voľných spojen .

Pred záverom celého tohto textu sa pristavíme ešte pri jednom špecifickom prípade, ktorý súvisí s uplatnením propriálnej zložky vo výstavbe sledovaných jednotiek. Pri charakteristike východiskovej frazémy typu *Pravda s veľkým P* sme uviedli, že jej prvým komponentom býva zvyčajne apelatívum a že na využitie propriálnej zložky na jeho mieste sú potrebné isté aktualizáčnne operácie, predovšetkým jej intenzifikačné určenie. Sledovaný materiál nám však ponúka čosi podobné aj pri zaznamenananej novej jednotke *pravda s malým p*. V kontexte so spomenutou charakteristikou Andreja Hlinku ako *Slováka s mimoriadne veľkým S* sa v tých istých novinách hovorí aj o *senzáciechtivých slovákoch s malým s*. Pretože ani tu nejde o nejaký osihotený prípad, uvažujme o jeho špecifikách. Aj pri celkom stručnom porovnaní jeho vlastností a platnosti s vlastnosťami a platnosťou vyššie naznačenej analogickej aktualizácie východiskovej konštrukcie typu *Pravda s veľkým P* vystupujú do popredia tieto dve zistenia: a) V zaznamenanom prípade ide o aktualizáciu spomínanej novej jednotky *pravda s malým p*. Jeho vyjadrenie teda v prvom rade vypovedá o jeho frazeologickom stave. b) To isté vyjadrenie však vypovedá nielen o jeho grafickom alebo pravopisnom stvárnení, ale aj o stvárnení východiskovej frazémy: Ak nás tu spomenutie malého *s* priviedlo k písaniu mena *slovák* s týmto malým začiatočným písmenom, potom nás analogicky spomenutie príslušného veľkého písmena musí/má priviesť k písaniu veľkého začiatočného písmena konkrétnej apelatívnej zložky vo východiskovej frazeologizovanej konštrukcii (práve na takomto pozadí sme teda už v prvej časti názvu celého tohto príspevku aj na príslušnom mieste v samom výklade naznačili, že aj pri celkovej nižšej relevantnosti pravopisných ukazovateľov pre určenie jej frazeologickej platnosti je tu namieste písať ono apelatívum s veľkým začiatočným písmenom).

Predchádzajúce poznámky potvrdzujú platnosť tiež viacerých frazeologických teórií, podľa ktorých aktualizovanie už existujúcich frazém je/môže byť jednak zdrojom pre vznik nových frazém (to v tomto prípade platí konkrétne o frazéme *pravda s malým p*) a teda aj prejavom živosti, resp. dobrej kondície samej frazeológie a jednak rezervoárom priam nepreberných možností na jej tvorivé štylizáčné (a videli sme, že aj kompozičné), ale niekedy aj nie celkom vhodné, azda až trochu násilné využívanie v reči.

BELO LETZ AKO DERIVATOLÓG (PRI PRÍLEŽITOSTI 120. VÝROČIA NARODENIA)¹

Martin Ološtiak

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta –
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Ul. 17. novembra 1, Prešov – Panská 26, Bratislava
E-mail: martin.olostiak@unipo.sk*

Belovi Letzovi (5. 11. 1902 – 28. 11. 1971) patrí dôležité miesto na stránkach časopisu Slovenská reč v jeho počiatkoch (30. roky 20. stor.), no platí to aj opačne. Pre Letza sa tento časopis stal dominantnou publikačnou platformou (uverejnil tu 80 % všetkých svojich textov). S. Ondrejovič (2003, s. 13) ho hodnotí ako najvšestrannejšieho slovenskorečového autora v tomto období a jeho zástoj v kontexte slovakistiky komplexne reflektuje aj J. Mlacek v nekrológu z roku 1972. Okrem všestrannosti sa Letzove texty vyznačujú aj odbornou kvalitou, ktorú, prirodzene, treba vnímať v kontexte vtedajšieho stavu poznania. Podľa záznamov L. Dvonča (1972) B. Letz bol publikačne aktívny 27 rokov a v období 1932 – 1958 zverejnil 59 prác rôznych žánrov, od

¹ Text je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0025/22.

krátkych článkov po knižné syntézy.² Venoval sa morfológii, lexikológii, no najmä tvoreníu slov a syntaxi. V článku si tohto slovenského jazykovedca pripomínáme prostredníctvom slovotvorných prác, a to pri príležitosti 120. výročia jeho narodenia.

Derivatologické texty, ako bolo spomenuté, publikoval najmä na stránkach Slovenskej reči (od 2. ročníka 1933/1934), okrem toho tri štúdie mu vyšli v časopise Slovenský jazyk, ktorý redigoval H. Bartek, a tri texty možno nájsť v zborníkoch. V nich venoval pozornosť deminutívam (1933, 1933/1934a, 1937/1938c), hypokoristikám (1934/1935b), pejoratívam (1934/1935c), kolektívam (1938/1939a), deadjektívam (1936/1937a), privlastňovacím adjektívam (1938/1939b), ale aj skupinám pomenovaní, ktoré zo súčasného pohľadu možno hodnotiť ako onomaziologické (resp. slovotvorné) kategórie: nomina agentis (1936), nomina loci (1935/1936), nomina actionis (1936/1937b), nomina instrumenti (1936/1937c), názvy osôb podľa zamestnania (1937/1938b), adjektíva s významom pôvodu a látky (1940a). Okrem toho sa zaoberal vlastnosťami odvodzovacieho základu (1940c) a ponúkol prehľad sufixov pomenovaní (1940b).

Spomínané slovotvorné texty vyšli súborne v monografii *Kmeňoslovné úvahy* v roku 1943. Autor do tejto publikácie doplnil predhovor (úvod), úvodnú pasáž s názvom *Základné poznatky kmeňoslovné* (s. 9 – 13) a jednu kapitolu s názvom *Pridavné mená hojnosti* (s. 150 – 155). Avšak najsystematickejšie a svojim spôsobom najkonzistentnejšie slovotvornú problematiku Letz predstavil v učebnici *Gramatika slovenského jazyka* (1950, kap. *Kmeňoslovie*, s. 103 – 230). Po úvode do problematiky, kde sa zaoberá tvarom a významom slova, ponúka prehľad prípon a ďalej systematický opis významových skupín troch slovotvorne najaktívnejších slovných druhov – substantív (názvy profesií, kolektíva, deminutíva, hypokoristika, augmentatíva, pejoratíva, prechýlené názvy, deadjektívne názvy vlastností a abstraktá, deverbatívne činiteľské mená, dejové mená, mená nástrojov), adjektív (privlastňovacie adjektíva, adjektíva s významom pôvodu a látky, adjektíva s významom hojnosti, deminutíva, augmentatíva, adjektíva s významom náchylnosti alebo schopnosti), slovesá. Zvlášť sa analyzujú kompozitá.

Aj keď derivatológia v tom období bola dominantne postavená na formálnych kritériách, v prácach B. Letza sa dajú vystopovať pomerne výrazné črty, ktoré tento formalizmus prekračujú. Prirodzene, nejde o sústavnú aplikáciu sémantických poznatkov, ako sa uplatňuje v súčasnosti (slovotvorný význam, motivačný význam, slovotvorný typ, demotivácia, slovotvorný a lexikálny význam a i.). Progresívne prvky vidíme v týchto javoch:

a) Skupiny odvodených slov pomenúva na základe ich všeobecného významu (ten sa neskôr využil aj v onomaziologicky orientovaných teóriách slovotvorby),

² V súhrnnej personálnej bibliografii (Dvonč 1987, s. 540 – 544) sa omylom nenachádzajú tri bibliografické položky z roku 1940 a posledná položka je datovaná do roku 1959 (správne má byť 1958).

napr. mená nositeľ a vlastnosti, mená vlastnosti, nomina actionis, nomina instrumenti, nomina loci. Na tejto báze vytvoril systematický opis skupín pomenovaní zo slovotvorne dominantných slovných druhov (substantíva, adjektíva, verbá), pri ktorom poukazuje aj na produktivitu jednotlivých slovotvorných spôsobov a postupov. Pravda, u Letza sa produktivita neviaže komplexne na slovotvorný typ, ale aj na tento jav sa hľadá cez prizmu slovotvornej prípony.

b) Poukazuje na dôležitosť významu aj pri charakteristike slovotvorných vzťahov. Napríklad pri analýze substantív typu *lesník*, *obchodník*, ktoré síce spomína v štúdiu o deadjektívach (1936/1937a), konštatuje, že v konečnom dôsledku ide o desubstantíva, pretože lexémy „majú za základné slovo vlastne substantívum (*les-*, *robot-*, *obchod-*), čo v konečnej derivácii lepšie si uchováva svoju významovú silu ako adjektívum (*lesný*, *robotný*, *obchodný*), ktoré by sme mohli nazvať deriváciou sprostredkujúcou, tak sa vidí, ako by tieto slová vznikali priamo od základného substantíva (*les*, *robot*, *obchod*), a nie od prídavného mena (*lesný*), a preto sa hovorí o prípone *-ník*, hoci jej pôvodne nebolo.“ (s. 13).

c) V štúdiu o Prechyl'ovaní v Bernolákovej Etymológii (1937/1938a) naznačuje podstatu javu, ktorý neskôr M. Dokulil (1962) vymedzil ako typ onomaziologickej kategórie – modifikáciu. O prechyl'ovaní a deminutivizácii píše, že „pretriasajú kmeňoslovné procesy, čo nemenia ozajstné značenie slova, ale ho iba modifikujú, a tak prechyl'ovaním so stránky rodovej a zdrobňovaním so stránky zmenšenej miery vonkajšku.“ (s. 19).

B. Letz sa dotkol aj slovotvorno-morfonologickej problematiky prípon *-ár/-iar*, ktorá s rôznou intenzitou rezonuje dodnes. Konštatuje, že táto prípona je ustálená dlhá, „a to i cez rozličné fonetické a pravopisné ťažkosti, ktoré *-ár* svojou nekompromisnou ustálenosťou spôsobuje. Pravda, niekedy narušuje sa aj zákon slovenčiny o striedaní dĺžok. No táto okolnosť hovorí iba za fakt, že dĺžka niektorých našich prípon vynucuje si ústupky i na škodu zákona o rytmickom krátení. Pravda, ide tu len o zjavy výnimočné, pravdepodobne novšieho pôvodu.“ (1933/1934b, s. 76).

Najrozsiahlejšou je štúdia o zložených slovách,³ ktorú možno pokladať za prvý sústavný opis kompozície v slovenčine. Pri členení autor aplikuje morfematické, morfológické a etymologické kritériá. Kompozitá rozdeľuje na dve skupiny – vlastné zložené slová (napr. *blahozvuk*, *ľudomil*, *vodovod*, *ľudojed*, *ľudožrúctvo*) a „složky“ (napr. *strážmajster*, *Verímboha*). Obe skupiny ďalej člení podľa morfológických kritérií – rodu a slovnodruhovej príslušnosti základov.⁴

³ V Slovenskej reči vyšla na pokračovanie v dvoch častiach (1934/1935a, s. 33 – 41, 86 – 93), neskôr bola uverejnená aj ako kapitola v *Kmeňoslovných úvahách* (1973, s. 156 – 173) a v učebnici *Gramatika slovenského jazyka* (1950, s. 210 – 221).

⁴ Používa sa termín kmeň, ktorý má morfematicko-morfológický charakter, teda za kompozitá sa považujú aj jednotky typu *blahoslomnosť*, ktoré síce majú dva radixy, ale v súčasnosti ich považujeme za deriváty: *blahoslomný* → *blahoslomnosť*. Tento prístup sa odráža aj v tom, že sa nerobí rozdiel

Vyzdvihnúť treba Letzov realistický prístup ku komunikačnému statusu kompozít. Konštatuje, že zložených slov pribúda, majú pevné miesto v umeleckej literatúre a odbornej sfére (v bežnej reči sú zriedkavejšie). Upozorňuje, že niektoré typy kompozít sa v gramatikách považujú za nenáležité, pretože sú utvorené podľa iných jazykov, no v komunikácii (najmä umeleckej a odbornej) sú potrebné. Tým sa dostáva do priamej diskusie s vtedajšími puristickými náhľadmi. Považujeme za hodné odcitovať dve pasáže, ktoré tento fakt dokumentujú: „Ešte nedávno prevládala mienka, že složené slová nie sú v shode s duchom slovanských rečí. Puristi boli príkro proti nim a nahradzovali ich simplexami, lebo v složených slovách videli rastúci vplyv germánsky, alebo u nás aj maďarský. Ale terajší stav jazykový ukazuje, že v tomto boji nezvíťazili brusičia, lež kompozitá. Je ich veľa, pribúda ich neustále, a nie sú už takou úzkou gramatickou kategóriou v našej reči, aby bolo možné zaznávať ich počet a oprávnenosť v reči.“ (s. 92). „Hoci by sa teda tvrdilo, že bude osožné počítat' s kompozitami len mierne, jednako treba sa vysloviť v ich prospech. Náš spisovný jazyk nevystačí so slovníkovým fondom ľudovej reči, lebo je príužky. Rozličné vedné odbory a krásna spisba tvoria neprestajne kompozitá. I zdá sa, že složené slová, o ktorých bola reč v tejto úvahe, sú len základňa a jej rámec naši spisovatelia budú nabadúce rozširovať.“ (s. 93).

V neposlednom rade je potrebné zdôrazniť, že Letz vybadal niektoré tendencie vo vývoji slovotvorby vo vzťahu k lexikálnej zásobe. Napríklad naznačuje tendenciu, ktorý by sme dnes pomenovali tendenciou k intelektualizácii: „Ináč najmä abstraktné názvy so značením vlastnosti a vzťahov chytro pribúdajú v poprevratovej slovenčine, keďže ich vývin úzko súvisí s terajším rozmachom našej kultúry, a najmä odbornej učenosti.“ (1936/1937a, s. 95).

Ak J. Furdík celkom oprávnene konštatuje, že „čo o slovenskej slovotvorbe bolo napísané pred Horeckým, to možno nazvať predvedeckým“, (2000, s. 331), tak tento výrok možno doplniť v zmysle, že práce B. Letza predstavujú medzistupeň medzi predvedeckým a vedeckým vo vývine slovenskej derivatológie. Nedokázal prelomovým spôsobom posunúť hranice derivatologického myslenia a uprednostňoval formalistický prístup pri klasifikácii slovtvorných javov (miešaním slovtvorného a morfe-matického, ako aj etymologického hľadiska a nedostatočným odčlenením derivatoló-gie od morfológie). Prínosy B. Letza pre rozvoj slovenskej náuky o tvorení slov sú však napriek týmto znakom viditeľné.

Aj na základe uvedených poznámok možno smelo konštatovať, že bez Bela Letza by dejiny slovenskej derivatológie boli ochudobnené o dôležitý vývinový stupeň.

medzi jednotkami, ktoré dnes považujeme za čisté kompozitá (*zdravoveda, vzducholod'*), a tými, ktoré sú utvorené derivačnou kompozíciou (*románopisec, stromoradie*). Mechanické binárne členenie potom rezultuje do toho, že napríklad derivačno-kompozičné adjektíva typu *vierolomný, smerodajný* sa zaraďujú do podskupiny podstatné meno + prídavné meno (s. 39).

Literatúra

- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- DVONČ, L. (1972): Súpis prác Bela Letza za roky 1932 – 1958. In: *Slovenská reč*, 37/5, 318 – 321.
- DVONČ, L. (1987): Letz, Belo. In: Dvonč, L.: *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925-1975)*. Martin: Matica slovenská, 540 – 544. [Súpis prác B. Letza za roky 1932 – 1959.]
- FURDÍK, J. (2000): O vývine názorov Jána Horeckého na slovotvorbu. In: Buzássyová, K. (ed.): *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého*. Bratislava: Veda, 331 – 338.
- LETZ, B. (1933): Príspevky k deminutívnym podstatným menám v slovenčine. In: Bartek, H. (red.): *Sborník na počesť Jozefa Škultétyho*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 627 – 642.
- LETZ, B. (1933/1934a): Pleonazmus u našich deminutív. In: *Slovenská reč*, 2/1, 17 – 19.
- LETZ, B. (1933/1934b): Ťažkosti s príponou -ár (-iar). In: *Slovenská reč*, 2/2 – 3, 73 – 76.
- LETZ, B. (1934/1935a): Složené slová v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 3/2 – 3, 33 – 41, 3/4, 86 – 93.
- LETZ, B. (1934/1935b): Hypokoristiká. In: *Slovenská reč*, 3/6, 163 – 168.
- LETZ, B. (1934/1935c): Naše pejoratíva. In: *Slovenská reč*, 3/9 – 10, 268 – 273.
- LETZ, B. (1935/1936): Nomina loci. In: *Slovenská reč*, 4/9 – 10, 254 – 259.
- LETZ, B. (1936): Nomina agentis v spisovnej slovenčine. In: *Sborník Matice slovenskej*, 14, 164 – 171.
- LETZ, B. (1936/1937a): Hlavné deadjektíva. In: *Slovenská reč*, 5/1, 13 – 18; 5/2 – 3, 98 – 95.
- LETZ, B. (1936/1937b): Nomina actionis. In: *Slovenská reč*, 5/2 – 3, 37 – 50.
- LETZ, B. (1936/1937c): Nomina instrumenti. In: *Slovenská reč*, 5/9 – 10, 261 – 267.
- LETZ, B. (1937/1938a): Prechýľovanie v Bernolákovej Etymológii. In: *Slovenská reč*, 6/1 – 2, 19 – 25.
- LETZ, B. (1937/1938b): Mená zamestnania. In: *Slovenská reč*, 6/4 – 5, 125 – 132.
- LETZ, B. (1937/1938c): Deminutíva v poézii Janka Kráľa. In: *Slovenská reč*, 6/9, 273 – 280.
- LETZ, B. (1938/1939a): Kolektíva. In: *Slovenská reč*, 7/1, 5 – 11.
- LETZ, B. (1938/1939b): Prídavné mená prisvojovacie. In: *Slovenská reč*, 7/2, 51 – 60.
- LETZ, B. (1940a): Prídavné mená pôvodu a látky. In: *Slovenský jazyk*, 1/1, 1940, 16 – 19.
- LETZ, B. (1940b): Synchronický prehľad hlavných prípon menných kmeňov. In: *Slovenský jazyk*, 1/2, 60 – 66; 1/3, 101 – 105; 1/4, 137 – 140.
- LETZ, B. (1940c): Vlastnosti derivačného základu. In: *Slovenský jazyk*, 1/7 – 8, 275 – 278.
- LETZ, B. (1943): *Kmeňoslovné úvahy*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská.
- LETZ, B. (1950): *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- MLACEK, J. (1972): Belo Letz a jeho dielo. In: *Slovenská reč*, 37/5, 314 – 318.
- ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénii časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda, 9 – 34.

„MÔJ“ PÁN PROFESOR MIROSLAV DUDOK

Maryna Kazharnovich

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, Bratislava
E-mail: maryna.kazharnovich@uniba.sk*

V júli 2022 oslávil svoje životné jubileum sedemdesiat rokov významný slovenský lingvista – prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. V súvislosti s ním sa slovo *lingvista* pociťuje ako mnohovýznamové a mnohorozmerné. Miroslav Dudok ako lingvista vedec, autor nespočetných, tematicky rôznorodých jazykovedných prác, vzájomne zomknutých výskumníckou náklonnosťou k histórii, ku kultúre a k jazykom slovanského sveta. Miroslav Dudok ako lingvista translitológ, ktorý poukazuje na neopakovateľnosť jazyka a kultúry a teoreticky ozrejmjuje konceptuálne východiská prekladu. Miroslav Dudok ako lingvista kulturoológ, ktorému je rovnako prístupná a blízka kultúra jazyka aj jazyk kultúry. Miroslav Dudok ako lingvista básnik, citlivo vnímajúci krásu sveta i poetického vyjadrenia. Napokon – a pre mňa v prvom rade – Miroslav Dudok ako lingvista učiteľ, udivujúci spôsobilosťou motivovať, nadchnúť, podporiť, poradiť aj pomôcť. Učiteľ, pozorne načúvajúci svojim študentom so želaním odhaliť v nich to hlavné, čo dosiaľ ostáva utajené v samej podstate ich individuálneho, završene neľahkého a spleťitého lingvistického života.

Profesora Dudka netreba odbornej verejnosti zvlášť predstavovať – robí to najlepšie sám svojimi textami a svojím pôsobením. Faktické informácie o jeho živote, štúdiu a práci sú dostupné v jeho osobnom profile na Wikipédii,^[1] na stránke Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov,^[2] ako aj na stránke Filozofickej

fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde aktuálne pôsobí na Katedre slovanských filológií.^[3] Od roku 2002 si slovenská jazykovedná komunita pripomína profesora Dudka pri každom ďalšom decéniu jeho života – kreslí, vyfarbuje a neustále dopĺňa jeho obraz. Ako prví si všimli jeho naturel „bystrého pozorovateľa a precízneho analyzátora fungovania jazyka“ J. Horecký a J. Bosák (2002). S. Ondrejovič (2002) ocenil jeho stmelujúce pôsobenie medzi vojvodinskou a slovenskou slovakistikou. A. Marićová (2012) pripomenula jeho dvojjednosť („básnik zo záľuby, jazykovedec z povolania“) a J. Wachtarczyková (2012) v ňom rozpoznala „panonskeho mornara“.

„Môjho“ Miroslava Dudka som stretla v roku 2012, keď ma, nedávnu absolventku Bieloruskej štátnej univerzity, čakali prijímacie skúšky na doktorandské štúdium na FiF UK v Bratislave. Vtedy pred desiatimi rokmi Miroslav Dudok bez závähania súhlasil, že bude školiteľom študentky, ktorá nikdy nebola na jeho prednáškach a ktorá rozprávala s výrazným bieloruským prízvukom a s častými chybami vo svojej nesmelej slovenčine. Jeho presvedčenie, že všetko dobre dopadne a že téme mojej budúcej dizertácie (ktorá mu nebola odborne najbližšia) nechýba podnetnosť ani perspektívnosť, bolo pre mňa nadmieru cenné. Jeho dôvera bola smerodajným impulzom pre konečné rozhodnutie celkom sa podvoliť príležitosti písať a obhajovať dizertačnú prácu na Slovensku.

Práve vtedy, v septembri 2012, sa na Katedre slovanských filológií FiF UK v Bratislave organizovala medzinárodná konferencia pri príležitosti šesťdesiatin profesora M. Dudka. Toto významné vedecké podujatie zhromaždilo nemalo vedcov, kolegov oslávenca, ktorí vo svojich príspevkoch, zdraviciach aj v obyčajných priateľských rozhovoroch skladali portrét lingvistu a človeka Miroslava Dudka. Tieto rôzne portréty sú vždy odrazom konkrétnych vzťahov; obraz „môjho“ profesora Dudka sa preto neustále v tomto jeden deň. Nadobúdal kontúry postupne, v priebehu celého nasledujúceho desaťročia, ktoré obsiahlo obdobie doktorandúry, obhajobu dizertácie, rozličné konferencie, prednášky, projekty... Každý z týchto krokov môjho prenikania do rozľahlého priestranstva vedy bol viac či menej sprevádzaný jubilantom, ktorý učil, radil, počúval, podporoval a, predovšetkým, ukazoval, aké dôležité je ísť neprestajne vpred v hľadaní nových ideí a riešení. On sám túto zásadu stále príkladne dodržiava. Axióma, ako je dobre známe, nepotrebuje dôkazy. Avšak môj krátky a súčasne taký bohatý desaťročný život v blízkosti Miroslava Dudka mi nedovoľuje nevyzdvihnúť prinajmenšom to hlavné, čo sa mi spája s „mojím“ profesorom – učiteľom.

Ako primárne a zásadné vnímam jeho ekolingvistické a sociolingvistické práce, konfrontačné slavistické štúdie, odborné články venované štylistike, textovej lingvistike, teórii a praxi prekladu. Veľké porozumenie a záujem som u M. Dudka našla počas rozhovorov o problematike jazykovej situácie v Bielorusku a pri úvahách

o reálnom statuse bieloruského jazyka v podmienkach oficiálnej dvojjazyčnosti. Je pochopiteľné, že témy týkajúce sa bilingvizmu, fungovania jazyka v podmienkach enklávy a diaspóry či statusu jazyka boli a sú pre jubilanta vždy príťažlivé. Svedčia o tom aj štúdie z posledných desiatich rokov ako *Otázky endosféry a exosféry v málo-používaných a minoritných jazykoch* (2012), *Od exosféry k endosfére v slovenčine ako menšinovom jazyku* (2013), *Podoby slovenčiny vo svete* (2013), *Jazyková komunikácia Slovákov v Chorvátsku a Srbsku* (2015), *Od regiolektu k mikrojazyzku* (2015), *Malý/veľký jazyk: (nielen) terminologické otázky minoritných jazykov* (2016), *Ekolinguvistické aspekty slovenčiny vo Vojvodine* (2017). Vo svojich ekolinguvistických prácach sa M. Dudok sústreďuje na výklad špecifických jazykových prejavov vo fungovaní minoritných jazykov v stredo európskom areáli. Ozrejmjuje jazykovú situáciu chorvátskeho a srbského jazyka na Slovensku a z perspektívy ekologických jazykových stratégií poukazuje na osobitosti používania enklávnej slovenčiny.

Neprekvapuje, že M. Dudok sa počas svojho bádania neuspokojil s prostým opisom jazykovej situácie, ale považoval za potrebné poukázať aj na možnosť jej vývinu a zmeny v pozitívnej perspektíve. Z tohto dôvodu osobitnú pozornosť venuje výskumným záujmom preventívnej lingvistiky ako jazykovednej disciplíny zameranej na problém revitalizácie ohrozených jazykov a jej teoretickému a praktickému významu v sociolinguvistickom a ekolinguvistickom výskume slovenčiny v enklávnych a diasporálnych podmienkach. Venoval tomu množstvo štúdií ako *Jazykové vektory v diskurze preventívnej jazykovedy* (2013), *Preventívno-lingvistické stratégie v jazykovom správaní* (2017), *Jazyková diverzita slovenčiny a revitalizácia spiacich jazykov na Slovensku* (2017), *Vektory revitalizácie jazyka v preventívno-lingvistikom svetle* (2017), *Zanikajúce južnoslovanské jazyky a ich revitalizácia v podmienkach diaspóry* (2017). Zamýšľa sa nad otázkou vymedzenia teoreticko-metodologického rámca na diagnostikovanie stavu, v ktorom sa nachádzajú ohrozené jazyky, určenia hraníc ohrozenosti a spôsobov udržateľnosti jazykov na ústupe. Poukazuje na výnimočne dôležitú úlohu jednotlivca v procese udržiavania jazyka a navrhuje základné preventívno-lingvistické stratégie jazykového správania pre optimálne fungovanie slovenčiny vo vývinových podmienkach diaspóry a enklávy: „vážiť si svoj jazyk“; „používať slovenčinu v ústnej a písomnej podobe“; „povzbudzovať svojich komunikačných partnerov, aby používali slovenčinu vo všetkých jej varietach“; „podporovať regionálnu tlač, školstvo a pod. v rodnom jazyku“; „vplyvať na celospoločenské vedomie o potrebe zachovania každého jazyka vrátane svojho materinského“. Uvedomujúc si náročnosť procesu udržiavania jazyka, M. Dudok formuluje životné krédo každého, kto sa rozhodne „bojovať“ za svoju materinčinu: „Hlavne by nemal klesať na duchu pri náročnej úlohe udržania rodného jazyka, lebo zánik je rovnako zdĺhavý proces ako aj jeho zachovanie, a ak niečo zanedbali generácie pred nami, nemusíme to urobiť aj my“ (Dudok 2017, s. 328).

Samostatné miesto vo vedeckých prácach jubilanta v poslednom desaťročí zaisťáva problematika konfrontačnej slovanskej (etno)lingvistiky, a to obzvlášť výskum lingvokultúrnych osobitostí slovenského jazykového priestoru v celoslovenskom kontexte cez prizmu frazeológie. Na komparatívnu analýzu si autor volí jazykové koncepty, ktoré nielen umožňujú vytvoriť si predstavu o špecifickosti jazykového obrazu sveta, ale aj demonštrujú kreativitu autorských lingvistických bádání. Pre konkrétnejšiu predstavu možno spomenúť skúmanie antropocentrickej povahy výrazu *zrak* v slovenskom lingvokultúrnom areáli v porovnaní s frazeologickým fondom iných západoslovanských a južnoslovanských jazykov, v ktorom sa komponent *zrak* nespája s personalizovanou predstavou (*Koncept zraku v slovanských jazykoch*, 2021). M. Dudka zaujímajú zmysly v ich vlastnej komplementarite, ako aj v interakcii s tým, čo sa nimi uchopiť nedá. Ďalším príkladom je preto reflexia zvuku – sledovanie výraznej intertextuality frazém s hudobným motívom v slovenčine, srbčine a chorvátčine, čo otvára perspektívu aktualizácie a synonymizácie týchto frazém (*Intertextovosť a hybridizácia vo frazémach s hudobným motívom v slovenčine, chorvátčine a srbčine*, 2014). Zaujatie mimozmyslovými fenoménmi M. Dudok prejavil do konfrontácie slovanských frazém s personálnym komponentom *nadprirodzena*, ktorých interlingválna sémanticko-štruktúrna ekvivalencia preukazuje identickosť kultúrneho jazykového diskurzu (*Variabilita frazém s personálnym komponentom nadprirodzena*, 2020). V etnolingvistických prácach M. Dudok predstavuje jednak lingvistický, jednak historický, kulturologický a translátologický aspekt analyzovaných jazykových javov. Objektom jeho pozornosti ostávajú medzijazykové rozdiely v lexikálno-sémantickej charakteristike bezekvivalentnej lexiky, príčiny vzniku jazykových lakún, spôsoby optimálneho prekladu xenizmov a tiež postupy ich aktualizácie a neosémantizácie v podmienkach medzijazykovej komunikácie (*Aktualizácia cudzích slov v medzijazykovej komunikácii*, 2012; *Interlingválne zvláštnosti a jazykové medzery v príbuzných jazykoch*, 2018).

Osobité lingvisticko-filozoficko-poetické chápanie sveta Miroslavovi Dudkovi umožňuje nachádzať nové spôsoby ponímania a objasňovania jazyka, ktorý má svoje „posuvné hranice“. On sám lingvistický koncept *hranice* vníma z jazykového, sémantického a kognitívneho hľadiska a pri aplikácii daného konceptu na slovenský jazyk vykresľuje vnútorné jazykové hranice, ktoré členia slovenský jazykový systém, a vonkajšie hranice, ktoré začleňujú slovenčinu do širšieho jazykového areálu (*Gramatika (posuvnej) hranice*, 2014; *Hranice jazyka a jazykovednej infraštruktúry*, 2018). Komplexnú a integratívnu povahu v jeho interpretácii nadobúda aj štylistická veda v jej interdisciplinárnom prepojení s kontaktnými lingvistickými a inými antropocentrickými disciplínami (*Štylistika tiká...*, 2021).

Prehodnocovanie orientácie tradičných lingvistických úvah, prepájanie jazyka a kultúry a osobitný zreteľ na historický kontext – to je symbióza, ktorá, ako sa mne

javí, vskutku výstižne definuje vedeckú činnosť Miroslava Dudka. Celkom iné znenie v jeho interpretácii nadobudol aj život a dielo známeho jazykovedca, spisovateľa, etnografa a biblistu Juraja Ribaya (*Ribayov Idiotikon*, 2017). V práci autor zvlášť poukázal na miesto Juraja Ribaya v dejinách slovenského jazyka a na jeho významnú rolu vo formovaní lingvistickej paradigmy na prelome 18. a 19. storočia.

Nemožno nepripomenúť, že Miroslavovi Dudkovi je vlastný výnimočný jazykovedný a ľudský dar – schopnosť rozpoznať a postrehnúť to, čo by pre iných mohlo ostať nepovšimnutým, a to tak v jazyku, ako aj vo všednom každodennom živote. Nadanie básnika, majstra slova, mu dáva možnosť nenútena sa hrať dokonca aj s prísnyim vedeckým jazykom. Jeho poetické texty sú zľahka lingvistické a tie lingvistické zľahka poetické. Jedny i druhé sú rovnako pozoruhodné svojou neopakovateľnosťou a obsiahnutou hĺbkou. Pútavé sú aj pre čitateľa vzdialeného jazykovede, aj pre úzky kruh odborníkov skúmajúcich jazyk vo všetkých jeho aspektoch a súvislostiach.

Som vďačná za to, že mi život podaroval profesora Miroslava Dudka, ktorý v nejednom smere spoluutváral moju vedeckú cestu, podnecoval k neúnavnému bádateľskému úsiliu a neprestával byť vzorom. Desaťročie je bezpochyby málo na spoznanie mnohotvárnej osobnosti. Úprimne si preto želim, aby pán profesor zotrval ešte mnoho aktívnych rokov vo vede, v poézii, v akademickom prostredí, aby nechal na seba pôsobiť jazyk a vzápätí mu to opäťoval a pôsobil na jazyk tak, ako to najlepšie vie a cíti. Prajem si, aby ostal dobre zapustenou kotvou v tomto neľahkom svete, ktorý sa aj vďaka takým ľuďom ako profesor Miroslav Dudok stáva pochopiteľnejším, zaujímavejším, krajším a lepším.

Literatúra

- DUDOK, M. (2012): Otázky endosféry a exosféry v málo používaných a minoritných jazykoch. In: *Veľičina malých jazyčích, kniževnich, kulturnich i istorijskich tradicijach*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, 257 – 272.
- DUDOK, M. (2013): Jazykové vektory v diskurze preventívnej jazykovedy. In: Imrichová, M. – Kesselová, J. (eds.): *Jazyk je záračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita, 161 – 175.
- DUDOK, M. (2013): Od exosféry k endosfére v slovenčine ako menšinovom jazyku. In: Kováčová, E. – Uhrinová, A. (eds.): *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celostátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 42 – 52.
- DUDOK, M. (2013): Podoby slovenčiny vo svete. In: Pekarovičová, J. – Hargašová, Z. (eds.): *Slovenčina vo svete, súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: UK v Bratislave, 16 – 21.
- DUDOK, M. (2014): Gramatika (posuvnej) hranice. In: Orgoňová, O. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: UK v Bratislave, 117 – 125.
- DUDOK, M. (2014): Intertextovosť a hybridizácia vo frazémach s hudobným motívom v slovenčine, chorvátčine a srbčine. In: Dobříková, M. (ed.): *Hudobné motívy vo frazeológii*. Bratislava: UK v Bratislave, 61 – 69.
- DUDOK, M. (2015): Od regiolektu k mikrojazyku. In: Dobříková, M. – Vojtech, M. (eds.): *Philologica*, 73. Bratislava: UK v Bratislave, 223 – 230.

- DUDOK, M. (2016): Malý/veľký jazyk: (nielen) terminologické otázky minoritných jazykov. In: Olteanu, A. (ed.): *In honorem Dagmar Maria Anoca*. București: Editura Universității din București, 98 – 104.
- DUDOK, M. (2017): Preventívno-lingvistické stratégie v jazykovom správaní. In: Orgoňová, O. – Bohunická, A. – Múcsková, G. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Bratislava: UK v Bratislave, 325 – 330.
- DUDOK, M. (2017): Ekolingvistické aspekty slovenčiny vo Vojvodine. In: Hodoličová, J. (ed.): *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad: Slovákistická vojvodinská spoločnosť, 295 – 299.
- DUDOK, M. (2017): Jazyková diverzita slovenčiny a revitalizácia spiacich jazykov na Slovensku. In: Lanstýák, I. – Múcsková, G. – Tancer, J. (eds.): *Jazyky a jazykové ideológie v kontexte viacjazyčnosti na Slovensku*. Bratislava: UK v Bratislave, 217 – 233.
- DUDOK, M. (2017): *Ribayov Idiotikon*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- DUDOK, M. (2017): Vektory revitalizácie jazyka v preventívno-lingvistickom svetle. In: Chochoľová, B. – Satinská Molnár, L. – Múcsková, G. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe 2*. Bratislava: Veda, 269 – 277.
- DUDOK, M. (2017): Zanikajúce južnoslovanské jazyky a ich revitalizácia v podmienkach diaspóry. In: Štěpánek, V. – Stehlík, P. – Pilch, P. – Boček, P. – Hladký, L. – Mítáček, J. (eds.): *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca 7*. Brno: Moravské zemské muzeum, 609 – 618.
- DUDOK, M. (2018): Hranice jazyka a jazykovej infraštruktúry. In: Kowalski, P. (ed.): *Z zagadnień informacji naukowej, terminoznawstwa i językoznawstwa*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 73 – 84.
- DUDOK, M. (2018): Interlingválne zvláštnosti a jazykové medzery v príbuzných jazykoch. In: Vojtechová Poklač, S. (ed.): *Philologica, 77*. Bratislava: UK v Bratislave, 56 – 62.
- DUDOK, M. (2020): Variabilita frazém s personálnym komponentom nadprirodzena. In: Dobříková, M. (ed.): *Percepcia nadprirodzena vo frazeológii: Slavofraz 2019*. Bratislava: UK v Bratislave, 103 – 112.
- DUDOK, M. (2021): Koncept zraku v slovanských jazykoch. In: Dobříková, M. (ed.): *Philologica, 78*. Bratislava: UK v Bratislave, 47 – 51.
- DUDOK, M. (2021): Štylistika tiká... In: Popovičová Sedláčková, Z. (ed.): *Štýl – komunikácia – kultúra*. Bratislava: UK v Bratislave, 60 – 66.
- HORECKÝ, J. – BOSÁK, J. (2002): Profesor Miroslav Dudok – náš nový päťdesiatnik. In: *Jazykovedný časopis, 53/2*, 155 – 156.
- MARIČOVÁ, A. (2012): Miroslav Dudok – básnik zo záľuby, jazykovedec z povolania. In: *Nový život, 64/9 – 10*, 33 – 36.
- ONDREJOVIČ, S. (2004): Jubileum profesora Miroslava Dudka. In: *Nový život, 56/3 – 4*, 217 – 218.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. (2012): „Panonski mornar“ Miroslav Dudok 60 rokov na palube života. In: *Slovenská reč, 77/5 – 6*, 348 – 353.

Internetové zdroje:

- [1] https://sk.wikipedia.org/wiki/Miroslav_Dudok
- [2] <https://slovackizavod.org.rs/literatura/osobnosti-slovenskeho-literarneho-zivota/miroslav-dudok> (cit.)
- [3] <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksf/clenovia-katedry/miroslav-dudok>

ĎALŠIE VÝZNAMNÉ ŽIVOTNÉ JUBILEUM PROFESORKY JANY KESSELOVEJ

Martina Bodnárová

*Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1, Prešov
E-mail: martina.bodnarova@unipo.sk*

Začiatok apríla 2022 slovenskej lingvistickej verejnosti pripomenul druhé významné životné jubileum, šesťdesiat rokov, prof. PaedDr. Jany Kesselovej, CSc., poprednej slovenskej lingvistky, vysokoškolskej pedagogičky, slovakistky známej nielen doma, ale aj v zahraničí, od Česka cez Poľsko a Rakúsko až po Ukrajinu, kde v posledných rokoch našla aj svoje lektorské zázemie. Tak ako pred desiatimi rokmi prostredníctvom pera D. Slančovej (2012, s. 215 – 219) i teraz sa núka príležitosť pripomenúť si túto vzácnu osobnosť a jej prínos pre (nielen) slovenskú lingvistiku, a to predovšetkým za posledné decénium. Dalo by sa povedať, že sa nieslo v intenciách triády „pragmatika – gramatika – kognícia“, ktorá figuruje i v názve jednej jubilantkinej štúdie z tohto obdobia. J. Kesselová v poslednom desaťročí zostala verná svojim už etablovaným tematickým okruhom, ako je detská reč raného veku (teraz s dôrazom na vývin pádu ako takého i jednotlivých konkrétnych pádov) či problematika spojok (reprezentujú ju hlavne dve monografické práce *Spojky a spájacie prostriedky v slovenčine* (2013) a *Funkčno-sémantická kategória relačnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky* (2014)). No v jej vedecskom zábere sa objavujú aj témy nové či novšie: načiera viac do súdka kognitívnej lingvistiky (aj v spätosti s detskou rečou), zo súdka pragmalingvistiky si vyberá problematiku personálnej a sociálnej deixy, pričom sa pod jej editorskou taktovkou rodí kolektívna monografia *Personálna a sociálna deixa v slovenčine* (2019). Príle-

žitostne siahne aj po lexikologických témach a napokon v posledných rokoch intenzívny stret slovenského a ukrajinského prostredia na univerzitnej pôde i lektorské pôsobenie ju (zrejme) motivovali k príspevkom, ktorých predmetom je problematika výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka a tiež slovensko-ukrajinské vzťahy.

Chronologicky prvá kolektívna monografia z exponovaného obdobia vzniknúvšia pod jubilantkiným vedením *Spojky a spájacie prostriedky v slovenčine* (2013) predstavuje synchronónno-diachrónno-ontogenetický výskum, ktorého ambíciou, ako sa uvádza v úvode práce, je „prispiieť k panoramatickému obrazu konjunkcií v slovenčine a obohatiť doterajší prevažne paradigmatický pohľad na triedy vzťahov a systém im zodpovedajúcich operátorov o prístup syntagmatický, zacielený na textové fungovanie operátorov v písaných i hovorených komunikátoch, v súčasných i historických textoch, v textoch dospelých i textoch dieťaťa“. Jedným z prínosov tejto monografie, ako aj štúdií venovaných identickej téme je etablovanie pojmu *operátory* ako efektívnejšej alternatívy rozmanitého diapazónu spájacích prostriedkov v slovenčine. Prvotnou motiváciou napísania monografie o spojkách bola, ako uvádza J. Kesselová, skutočnosť, že tomuto slovnému druhu venovala slovenská morfológia doteraz skôr zdvorilostnú ako systematickú pozornosť, pričom akékoľvek exemplifikácie čerpala z písaných umeleckých textov staršej proveniencie. I v tejto motivácii môžeme badať vzácnu schopnosť jubilantky všímať si to, čo je v slovenčine a slovenskej lingvistike periférne alebo samozrejmé či už dlhšie „usadené“ a podrobiť to poctivej a viacnásobnej vedeckej reflexii, niekedy opätovnej.

Z podobných pohnútok vznikla aj ďalšia, tentoraz individuálna monografia jubilantky *Funkčno-sémantická kategória relačnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky* (2014), ktorá je rozširujúcim a prehĺbeným doplnením jej štúdie, resp. kapitoly z kolektívnej monografie *Štúdie o detskej reči* (2008). J. Kesselová tu podrobuje verifikácii, a to veľmi dôslednej, konštatovania, ktoré sa v literatúre o vývoji detskej reči už ustálili a prijímajú sa automaticky. Takto napríklad relativizuje konštatovanie, že podrad'ovacie vzťahy vývinovo nasledujú až za prirad'ovacími, a svojim výskumom dokazuje, že reprezentanty prirad'ovacieho a podrad'ovacieho vzťahu sú temporálne paralelné. Zároveň, podobne ako v iných svojich prácach, autorka jednak konfrontuje vlastné zistenia s výsledkami výskumov v širšom internacionálnom priestore, tentoraz s výsledkami výskumov detskej reči v slovanských jazykoch, jednak svoje zistenia usúvzťažňuje s celkovým kognitívnym vývinom dieťaťa.

Nateraz posledná jubilantkiná kolektívna monografia *Personálna a sociálna deixa v slovenčine* (2019) uplatňuje podobný trojaký synchronónno-diachrónno-ontogenetický prístup ako monografia o spojkách a kladie si ústrednú výskumnú otázku: Aká je podoba tej časti jazykového sveta používateľ'ov slovenčiny, ktorá je primárne orientovaná na človeka? Táto rozsiahla publikácia sa (opäť) zrodila z postrehnutia medzery v poznaní, konkrétne že „výklad deixy v slovenčine je nevýstižný, nerealis-

tický, neadekvátny živému jazyku, pričom pohľad na deixu v historickej pamäti slovenčiny chýba celkom (rovnako ako chýba aj pohľad na deixu v rodiacom sa individuálnom jazykovom vedomí)“ (2019, s. 14). Monografia prináša minuciózne a cenné zistenia o deiktických identifikátoroch, ktoré orientujú pozornosť komunikantov na ľudský a vzťahový aspekt rečového aktu, konkrétne sa skúma slovesná osoba a osobné zámená, reflexivita a epistemicita, menný rod a menné deiktické prostriedky, propriá a oslovenie.

Trúfam si povedať, že tretia monografická publikácia jubilantky je emblematickou ukázkou toho, že J. Kesselová nikdy nezaujíma jazyk ako abstraktná entita, ale vždy má na zreteli človeka v jazyku a jazyk, ktorý niečo vypovedá o človeku. Tak je to aj v štúdiu *Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia* (2016), kde jubilantka v rámci prípadovej štúdie sleduje, ako sa konštituuje ego človeka a aké svedectvo o zrode seba-uvedomovania podáva jeho reč, i v mnohých ďalších štúdiách a vedeckých a odborných príspevkoch z poslednej dekády, ktoré J. Kesselová produkuje veľmi pravidelne, obohacujúc tak slovenskú lingvistiku svojím originálnym videním a prístupom nielen k novým, ale i k dávnejšie rozpracovaným témam. Takto sa profiluje jeden z jej najnovších príspevkov *Antepréteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení a konaní človeka* (2021), kde jubilantka popri tom, že opäť hľadá človeka v jazyku, aktualizuje ustálené tvrdenia a závery figurujúce v staršej lingvistickej literatúre, napr. závery R. Krajčoviča o funkciách antepréterita v komunikácii.

Tento stručný prehľad vedeckej tvorby J. Kesselovej za ostatné desaťročie ukazuje, dokazuje a potvrdzuje, že jubilantka stále zostáva neprehliadnuteľnou lingvistickou osobnosťou s brilantným intelektom, odborníčkou v oblasti morfológie, výskumu detskej reči i korpusovej lingvistiky – veď práve detské a korpusové komunikáty boli a stále sú kľúčovým materiálom jej jazykovedného bádania. Myslím, že aj po desiatich rokoch zostávajú aktuálne slová F. Ruščáka (2012), ktoré vyslovil vo svojom esejisticky ladenom príhovore pri príležitosti prvého, mladého jubilea J. Kesselovej: že jubilantka píše tak, „aby z toho bol v pravom zmysle slova konkrétny úžitok v podobe následných aplikačných využití pediatrami, logopédmi, psychológmi i pedagógmi“. Hmatateľný dôkaz o tom podáva diapazón učebníc slovenčiny, ktorých je jubilantka autorkou alebo spoluautorkou a ktorý sa za posledné desaťročie znovu o čosi rozrástol. J. Kesselová však nepíše len užitočne a aplikačne, ale aj systematicky a zrozumiteľne, ba azda až príťažlivo a zážitkovo. Ak píše viackrát o tej istej téme, nikdy nejde o identické texty či opakovania, ale vždy o prehĺbenejší prístup k danej problematike. A núka sa znovu zacitovať jubilantkinho dlhoročného kolegu a priateľa F. Ruščáka (2012): „Píše tak, že do systému a štruktúry jej textov nič netreba pridávať a rovnako nič z nich netreba vyberať. Je tam všetko – a všetko je na svojom mieste. Koherentne i kohézne.“

Profesorku Kesselovú som mala tú česť spoznať ešte počas svojho doktorandského štúdia. Jej prednášky vo mne vzbudzovali nielen živý záujem, ale aj mimoriadny rešpekt, ktorý sa nevytratil ani po rokoch a po zmene nášho statusu z učiteľsko-študentského na kolegiálny. Našich vzájomných rozhovorov nie je síce veľa, vždy ma však na nich oslovuje váha, ktorú pani profesorka pripisuje každému vyslovenému slovu. Žiadnym neplytvá a všetky ukladá takmer tak presne ako vo svojich textoch. A hoci je tonalita jej prejavu takmer vždy vážna, je zároveň aj ľudská. Tak ako jej úsmev či status domovej dôverníčky (paralelný s tým vedecko-pedagogickým), prostredníctvom ktorého sa snaží abstraktnosť lingvistiky vyvažovať konkrétnymi aktivitami pre svojich prešovských susedov.

Na záver si teda dovoľím v mene celej slovenskej lingvistickej obce zaželať pani profesorku Janke Kesselovej veľa zdravia, rodinnej spokojnosti a mnoho inšpirácie a tvorivých síl pretavených do množstva nápaditých publikácií o človeku v jazyku.

Literatúra

- KESSELOVÁ, J. (2014): *Funkčno-sémantická kategória relačnosti v ranej ontogenéze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- KESSELOVÁ, J. (2016): Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia. In: *Slovenská reč*, 81/5 – 6, 304 – 324.
- KESSELOVÁ, J. (ed.) (2019): *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- KESSELOVÁ, J. (2021): Antepreteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení a konaní človeka. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca: prednášky 57. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 91 – 110.
- KESSELOVÁ, J. – KARPINSKÝ, P. – IMRICHOVÁ, M. – PODHAJECKÁ, K. (2013): *Spojky a spájacie prostriedky v slovenčine: synchronia – diachronia – ontogenéza*. Bratislava: Veda.
- RUŠČÁK, F. (2012): Jubilujúcej pani docentke Janke Kesselovej *Impresie na ex...* In: *Na PULze*, 5/1. Vnútoraná strana obálky.
- SLANČOVÁ, D. (ed.) (2008): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SLANČOVÁ, D. (2012): Mladé životné jubileum Jany Kesselovej. In: *Slovenská reč*, 77/3 – 4, 215 – 219.

JUBILUJÚCA DANA BALÁKOVÁ A JEJ SVET PLNÝ FRAZEOLÓGIE

Viera Kováčová

*Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1B, Ružomberok
E-mail: viera.kovacova@ku.sk*

Ak by sa v slovenskej jazykovednej societe uskutočnila anketa „*Čo vám ako prvé príde na um pri mene Dana Baláková?*“, v odpovediach by s najväčšou pravdepodobnosťou frekventovane zaznievalo: *frazeológia* a *Ružomberok* (v prípade Ružomberka aj s možnou špecifikáciou: *Katolícka univerzita v Ružomberku*). Táto dvojčlenná charakteristika totiž vystihuje invariantné prvky variantného života doc. PhDr. Dany Balákovvej, PhD. Mesto Ružomberok v ňom pritom figuruje hneď dvakrát: ako miesto vedecko-pedagogického pôsobenia i ako miesto narodenia. Pravda, pre potreby tohto medailónu k faktoru miestnemu treba doplniť relevantný faktor časový: D. Baláková sa v Ružomberku narodila 18. marca 1962. A tak 18. marec 2022 na životnej ceste našej kolegyne predstavuje nielen oslavyhodný narodeninový moment, ale vytvára aj vhodný časový kontext na priblíženie kontúr jej doterajšieho lingvistického pôsobenia. Dostávame sa teda (v nadväznosti na prejudikované výsledky fiktívnej ankety) najskôr k frazeológii, následne i k pôsobeniu jubilantky na Katolíckej univerzite v Ružomberku.

Na počiatku bola... u oslávenkyne ako lingvistky s frazeologickou orientáciou somatická frazeológia. Svedčí o tom jej dizertačná práca *Slovenská somatická frazeológia*, ktorú vypracovala pod školiteľským vedením Jozefa Mlacka, uznávanej osob-

nosti slovenskej frazeológie, a obhájila v r. 2005 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tento typ frazém patriaci do centra frazeológie pre ňu ostal bádateľsky podnetný aj na ďalšej výskumnej ceste. Tú završuje z publikačného hľadiska v r. 2011 vydaním monografie *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)* a z graduačného hľadiska v r. 2012 získaním titulu docentka na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V spomenu- tej monografii autorka uplatňuje hneď trojaký prístup ku skúmaniu príslušného in- ventára frazém: systémovolingvistický, textovolingvistický (komunikačný) a empirický (sociolingvistický). Podrobné predstavenie tejto práce prináša recenzia vý- znamnej českej jazykovedkyne Marie Čechovej, publikovaná v časopise *Naše řeč* (2012, s. 203 – 207), z ktorej pre potreby tohto medailónu zámerne vyberám dva postrehy – ukazujú sa totiž ako nosné aj pre ďalšiu tvorbu jubilujúcej autorky.

Ten prvý postreh je vo svojej podstate intertextový – česká frazeologička sa vo svojom pohľade odvoláva na nemeckého frazeológa, slavistu Harryho Waltera, kto- rý monografiu D. Balákovéj vystihol frazeologicky: „*Ein Buch, das ‚Hand und Fuß hat‘*“. K tomuto hodnoteniu M. Čechová dodáva: „... *kniha je toho označení práva*“. Okrem pozitívneho ohlasu konkrétnej práce vo vedeckej obci, ktorý je z využitých citátov zjavný, možno z citátov dokumentačne vyvodiť aj širšiu reflexiu vedeckový- skumnej činnosti jubilantky: ohlas jej vedeckej práce presahuje slovenskú jazykove- du, slovenská lingvistka D. Baláková sa stala/je etablovanou osobnosťou nielen slo- venskej, ale aj slovanskej (slavistickej) frazeológie. Toto konštatovanie napokon potvrdzuje aj jej členstvo v Slovenskej frazeologickej komisii pri Slovenskom komi- tete slavistov a v Medzinárodnej komisii pre výskum frazeológie slovanských jazy- kov pri Medzinárodnom komitete slavistov.

Ten druhý postreh z recenzie M. Čechovej sa viaže na konštatovanie o prekro- čení hraníc somatickej frazeológie: kniha „*je obecně zaměřená na pohyb ve frazeo- logii; fond somatických frazémů slouží jako podkladový materiál pro vyvozování obecných zákonitostí a vlastností frazémů*“. Príslušný citát vhodne naznačuje cha- rakter vedeckej tvorby D. Balákovéj ako takej. V popredí jej bádateľského záujmu sú totiž práve dynamické tendencie uplatňujúce sa v slovenskej, resp. i širšie v slo- vanskej frazeológii, problematika živosti a premenlivosti frazém, otázka jazykových princípov vo frazeológii, pragmatika ako podnet pre frazeologické transformá- cie, akceptácia frazeológie a jej premenlivosti používateľmi jazyka, a to nielen v slo- venskom, ale aj v porovnávacom medzinárodnom kultúrno-jazykovom rámci.

Spomedzi ďalších monografických prác jubilantky možno uviesť dielo *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia* (2009), ktoré vzniklo ako výsledok spolupráce autorského tria J. Mlacek, D. Baláková a V. Ková- čová. V ňom D. Baláková prejavuje hlbší bádateľský záujem o problematiku frazeo- logickej kompetencie používateľov jazyka, ku ktorej pristupuje ako k vnútorne dife-

rencovanému fenoménu zahŕňajúcej jednak úroveň poznania a používania frazém (frazeologická kompetencia v širšom zmysle), jednak primerané porozumenie sémantike frazém, a teda schopnosť frazeosémantickej interpretácie (frazeologická kompetencia v užšom zmysle: frazeosémantická kompetencia). Sociolingvisticky orientovaný prístup sa v jej ďalšej tvorbe zintenzívňuje a ako o tom napovedajú už názvy monografií *Nasledije Biblii vo frazeologii* (Baláková – Kováčová – Mokienko 2013) a *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová 2017), zvyrazňuje sa aj autorsky preferenčné zacielenie do oblasti biblickej frazeológie.

Biblická frazeológia sa postupne stáva jedným z uholných kameňov výskumného zamerania D. Balákovovej, a to aj v kontexte širšej medzinárodnej spolupráce. Spomenúť sa žiada autorkina participácia na vzniku lexikografických prác nadnárodného charakteru *Lepta biblejskoj mudrosti (Kratkij rusko-slovacko-nemeckij slovar krylatych vyraženij)* (Baláková – Walter – Mokienko 2012) a *Iz biblejskoj mudrosti – Z biblickej múdrosti – Biblische Weisheiten* (Walter – Mokienko – Baláková 2015), v ktorých sa pri vybranom okruhu biblických frazém ide *ad fontes* (identifikácia príslušných miest v biblických textoch, s ktorými sú frazémy filiačne zviazané vrátane citátovej dokumentácie). O produktívnosti a prospešnosti takejto cesty pre konfrontačnú i všeobecnú frazeológiu svedčí osud diela *Lepta biblejskoj mudrosti*: zatiaľ čo v r. 2012 východisková verzia *Lepty* na príklade 130 vybraných frazém priniesla porovnanie biblického frazeologického fondu (len) troch jazykov (ruského, slovenského a nemeckého), najnovšia verzia z r. 2019 (hl. red. Ivanov – Mokienko) prináša porovnávací pohľad do frazeologického fondu (až) devätnástich jazykov (ruština, slovenčina, nemčina, angličtina, bieloruština, ukrajinčina, arménčina, bulharčina, gruzínčina, taliančina, španielčina, macedónčina, poľština, srbčina, slovinčina, francúzština, chorvátčina, čeština a švédčina).

D. Baláková patrí v súčasnosti k hýbateľom výskumu v oblasti biblickej frazeológie – a nielen v slovenských reláciách. Ako *spiritus agens* vystupuje v domácich i zahraničných vedeckých projektoch zameraných na echo Biblie vo frazeológii [iniciátorka a hlavná riešiteľka projektov *Bible and Christianity in Phraseology* (2011 – 2013), *Biblická frazeológia v interkultúrnom a interjazykovom kontexte* (2015 – 2017), *Interkontextovosť biblickej frazeológie* (2022 – 2024)]. Z inšpiratívnych výstupov presahujúcich národný rámec hodno spomenúť zborník *Die slawische Phraseologie und die Bibel* (2013), pri ktorom D. Baláková participuje aj editorsky (v spolupráci s poprednými osobnosťami slavistického frazeologického sveta V. Mokienkom a H. Walterom), či (už vyššie uvedené) monografické práce *Nasledije Biblii vo frazeologii* (Baláková – Kováčová – Mokienko 2013) a *K výskumu biblickej frazeológie* (Baláková – Kováčová 2017). Pre tieto monografie je charakteristický medzinárodný sociolingvistický rozmer. V rámci konfrontačného výskumu sa v nich pozornosť upriamuje na frazeologickú kompetenciu respondentov v oblasti

biblickej frazeológie – konkrétne u natívnych používateľov ruského, slovenského a nemeckého jazyka (*Nasledije Biblii vo frazeologii*; respondentmi sú predstavitelia mladej generácie – študenti filológie) a slovenského a českého jazyka (*K výskumu biblickej frazeológie*; cezgeneračný výskum: mladá generácia – stredná generácia – seniori). Ako konštatuje P. Ďurčo, recenzent diela *Nasledije Biblii vo frazeologii*: „*Takýto sociolingvistický prístup patrí k ojedinelým projektom v súčasnosti a jeho hodnotu zvyšuje aj to, že (autori) [doplnila V. K.] uplatnili v rámci konfrontačného výskumu jednotnú konzistentnú metodológiu.*“ (recenzný posudok, s. 1). Okrem aspektu poznania, používania biblických frazém a porozumenia ich sémantike sa pre autorské kolektívy výskumne aktuálnou stala aj schopnosť respondentov identifikovať biblický pôvod vybraného okruhu frazém, t. j. miera pociťovania či uvedomovania si ich biblických filiácií.

Popri frazeológii druhú konštantu na profesijnej ceste D. Balákovéj tvorí jej ružomerské zázemie. Ružomberok je nielen jej rodným mestom, ale aj miestom inštitučného ukotvenia. Ružomerskému vysokoškolskému prostrediu je verná od r. 1997, keď prichádza na tamojšiu katedru slovenského jazyka a literatúry (v súčasnosti Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku). Záujem o dianie v akademickej obci a angažovanosť v záležitostiach akademického života jej priniesol rešpekt a uznanie zo strany vedecko-pedagogických spolupracovníkov, ako to dokladá aj enumerácia jej fakultného/univerzitného pôsobenia: jubilanťka je vedúcou Katedry slovenského jazyka a literatúry FF KU, členkou Akademického senátu FF KU, členkou Vedeckej rady FF KU i Vedeckej rady KU a v rokoch 2007 – 2011 pôsobila ako dekanka FF KU.

V r. 2012 som v zborníku *Die Phraseologie in Raum und Zeit* venovanom čerstvej päťdesiatničke uviedla, že tým, ktorí D. Balákovú poznajú osobne, sa oslávenkyňa javí ako stelesnenie elánu, dobrej nálady a životnej vitality vôbec, že viacerým z nás sa jej meno spája s milým úsmevom, výrazným zmyslom pre humor, empatiou k iným, duchaplnosťou prejavujúcou sa v komunikácii a – občas aj – záľubou v latinských výrokoch.

Čo sa po desiatich rokoch zmenilo? V r. 2022 možno v tomto medailóne venovanom čerstvej šesťdesiatničke uviesť, že vlastne iba jediné: záľuba v latinských výrokoch bola prenesená (že by v súlade s jej aktuálne preferenčným výskumným zdrojom?) na výroky biblické (nie nutne v latinskej jazykovej verzii). A tak v zhode s tým, čo v jej živote pretrvalo, a tým, čo sa transformovalo, jej v mene svojom i ďalších kolegov lingvistov želám, aby onen elán, dobrá nálada a životná vitalita vôbec patrili aj naďalej ku konštantám jej života, a teda aby sa v jej živote napĺňal biblický výrok (Kniha Sirachovcova 30,22^[1]): „*Radosť srdca je život pre človeka a veselá myseľ predlžuje jeho vek.*“ *Ad multos annos!*

Literatúra

- BALÁKOVÁ, D. (2005): *Slovenská somatická frazeológia*. [Dizertačná práca.] Univerzita Komenského – Filozofická fakulta.
- BALÁKOVÁ, D. (2011): *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. (2017): *K výskumu biblickej frazeológie*. Ružomberok: Verbum.
- BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. – MOKIENKO, V. M. (2013): *Nasledije Biblii vo frazeologii*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- BALÁKOVÁ, D. – WALTER, H. – MOKIENKO, V. M. (2012): *Lepta biblejskoj mudrosti (Kratkij rusko-slovacko-nemeckij slovar krylatych slov)*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- ČECHOVÁ, M. (2012): K súčasnému stavu slovenskej frazeológie. In: *Naše reč*, 95/4, 203 – 207.
- ĎURČO, P. (2013): *Posudok na monografiu D. Baláková – V. Kováčová – V. M. Mokienco Nasledije Biblii vo frazeologii*. [Nepublikované.]
- IVANOV, J. Je. – MOKIENKO, V. M. (eds.) (2019): *Lepta biblejskoj mudrosti. Rusko-slavianskij slovar biblejskich krylatych vyraženij i aforizmov s sootvetstviami v germanskich, romanskich, armianskom i gruzinskom jazykach. V dvuch tomach. A – O. P – Ja*. Mogilev: Mogilevskij gosudarstvennyj universitet imeni A. A. Kulešova.
- MLACEK, J. – BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. (2009): *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku.
- WALTER, H. – MOKIENKO, V. M. – BALÁKOVÁ, D. (eds.) (2013): *Die slawische Phraseologie und die Bibel – Slavianskaja frazeologija i Biblija – Slovanská frazeológia a Biblia*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- WALTER, H. – MOKIENKO, V. M. – BALÁKOVÁ, D. (2015): *Iz biblejskoj mudrosti – Z biblickej múdrosti – Biblische Weisheiten*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.

Internetové zdroje

- ^[1] <https://biblia.sk/citanie/seb/sir/30> (cit. 29. 7. 2022)

POCHYBOVAŤ, TEDA BYŤ. ZA PROFESOROM LUBOMÍROM ĎUROVIČOM

Ingrid Hrubaničová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, Bratislava
E- mail: ingrid.hrubanicova@juls.savba.sk*

Vo veku 97 rokov 7. júla 2022 zomrel vo svojom švédskom domove svetovo uznávaný slovenský jazykovedec, emeritný profesor slovanských jazykov na Univerzite v Lunde, od r. 2010 člen redakčnej rady časopisu Slovenská reč Ľubomír Ďurovič. Jeden z posledných e-mailov z leta 2017 po našom pracovnom stretnutí v Bratislave sa končil vetou: „Je to irónia osudu, že fyzicky a intelektuálne žijem vo dvoch rozličných zemiach (viem, že Pravidlá tam chcú „krajínach“): v každom prípade bolo veľmi príjemné zase po čase vás tam v Prešporku stretnúť, tým viac, že stále ešte máme spolu aj konkrétne činnosti. (...) Teda pekne pozdravujem a dovidenia – niekedy! Srdečne Ľubo.“ Chce to veľké nadanie na život a vašeň preň s ľahkosťou zhrnúť peripetie a zlomy európskych dejín 20. storočia, ktoré zásadným spôsobom poznamenali a menili individuálnu cestu profesora Ďuroviča a ktoré stáli aj za jeho vynútenou „dvojdomovosťou“, frazémou *irónia osudu*. O tom, že týmto nadaním, životnou iskrou, nezlomným duchom bol profesor Ďurovič štedro obdarovaný, svedčí aj jeho *libido sciendi* – smäd po vedení, poznávaní prejavujúci sa v neprerušenej činnosti vedca, intelektuála od mladosti po nestorský vek.

Svoju deväťdesiatku v r. 2015 oslávil profesor Ďurovič na Slovensku v plnom zdraví spolu s dvestoročnicou Ľudovíta Štúra. Bol to mimoriadne čulý a pestrý rok, bohatý na rôzne podujatia, medzi ktoré patrila aj konferencia zorganizovaná Filozofickou fakultou Univerzity Komenského a Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV na

jeho počesť. V zborníku z tejto konferencie nazvanom príznačne *Fenomén Ďurovič* (2016) S. Ondrejovič vo svojom príspevku konštatoval: „Náš jubilant naďalej otvára nové témy, naďalej ‚mieša karty‘ (...), naďalej zásadným spôsobom inšpiruje a irituje svoje okolie svojím vlastným videním sveta i vlastným výkladom dejín slovenského jazyka, národa a kultúry, ktorý iba ťažko spochybnit“ (2016, s. 7 – 8). Použitým prítomným časom anticipoval, že v jazykovednej práci profesor Ďurovič ešte nepovedal posledné slovo. A práve v tom roku 2015 profesor Ďurovič vstúpil na ďalšie tri roky do spolupráce na dvoch projektoch, ktoré sa realizovali v ústave v Oddelení sociálnej lingvistiky (vtedy ešte Oddelení súčasného jazyka) – *Jazyková norma a jej kodifikácia a Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov*, s čím v nasledujúcich dvoch rokoch súviseli aj viaceré jeho návštevy na Slovensku a v Jazykovednom ústave. Táto spolupráca vyústila do Ďurovičovej monografie *Predhistória spisovnej slovenčiny* (2018), v ktorej sumarizoval svoju osobitú koncepciu vývoja spisovného jazyka, a participácie na knihe rozhovorov *Premeny jazyka a jazykovedy očami slovenských jazykovedcov* (Wachtarczyková a kol. 2019). V rovnakom čase začal spolupracovať so svojím žiakom, vtedy docentom, dnes mimoriadnym profesorom Univerzity Karlovej v Prahe Markusom Gigerom na prepracovanom a aktualizovanom vydaní svojho diela *Paradigmatika spisovnej ruštiny* (1964), čo si mimoriadne cenil: „To, že Paradigmatika spisovnej ruštiny bola komunistami zamietnutá, je nezaujímavé. Ale dnes, keď jeden z mojich žiakov v Prahe ako docent prednáša ruštinu a učí podľa mojej Paradigmatiky a má program túto Paradigmatiku inovovať a doviesť ju k dnešnému stavu poznania, teda vychádzať z nej, tak to je pre mňa zadosťučinenie“ (Hrubaničová – Ďurovič 2019, s. 49). V r. 2020 vyšla v češtine vo vydavateľstve Karolinum Ďurovičova – Gigerova *Paradigmatika spisovné ruštiny (Hláskosloví a tvarosloví)*, založená na súčasnom stave poznania a literatúry a na korpusovom pozadí.

Než k tomuto „zadosťučineniu“ došlo, prešiel si profesor Ďurovič púť, na ktorej po pätnásťročí, keď zažiaril ako mladý invenčný slovenský lingvista, „štrukturalista, synchronik, nadšenec systémového výkladu jazykových javov“, z noci na ráno nastúpilo dvadsaťročie, keď bol z ideologických dôvodov vymazaný zo slovenskej jazykovedy a kultúry. Jeho práce totalitný režim zakázal citovať, jeho *Paradigmatika* zmizla z obehu. Po páde režimu v r. 1989 sa do slovenskej jazykovedy začal vracieť.

Profesor Lubomír Ďurovič sa narodil 9. februára 1925 vo Važci, no skoro po svojom narodení sa stal Skaličanom. Vedecké smerovanie uňho podnietilo rodinné prostredie slovenskej evanjelickej inteligencie, predovšetkým otec, farár skalického evanjelického zboru, neskôr docent a profesor na bratislavskej bohosloveckej fakulte, cirkevný historik Ján Ďurovič. Definitívne sa pre vedu rozhodol na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (dnešná Univerzita Komenského), kde študoval ruský

jazyk a slovenský jazyk (1944 – 1949 s ročným štúdiom na Univerzite Karlovej) a nadchol sa pre nový štrukturalistický prístup bratislavských učiteľov, profesorov A. Isačenka, L. Nováka a E. Paulinyho. Pokračoval v ročnom štúdiu (1949 – 1950) na Historicko-filozofickej univerzite v Nórsku v Osle a po návrate nastúpil na Katedru ruského jazyka a literatúry, k svojmu profesorovi A. Isačenkovi, ktorý katedru v tom čase viedol. Vzťah profesora Ďuroviča a A. Isačenka bol blízky v odbornej i osobnej rovine, o čom profesor Ďurovič neraz vydal svedectvo ústne aj písomne. „Spolu s Isačenkom v Ruskom seminári i uňho doma, v prakticky každodennej teoretickej i osobnej komunikácii, sme prežili nápor sovietskeho marrizmu i stalinské obdobie sovietskej a našej jazykovedy“ (2004, s. 8). Po Isačenkovom odchode z Bratislavy v r. 1955 (najprv do Olomouca, neskôr do Nemecka, v r. 1968 emigroval do USA) preberá po ňom L. Ďurovič vedenie Katedry ruského jazyka a redakciu *Veľkého rusko-slovenského slovníka*: „Namiesto vedenia katedry som bol okolo päť rokov vedúcim tohto projektu a zredigoval som, heslo za heslom, prvé dva zväzky tohto slovníka“ (2004, s. 9). Pri koncipovaní slovníka bolo potrebné dopracovať koncepčné otázky, predovšetkým tú, na základe čoho sa bude štruktúrovať heslo v prekladovom slovníku – či kritériom členenia bude význam/významy východiskového slova, alebo charakter a počet prekladových ekvivalentov. Túto problematiku na pozadí rôznych chápaní ekvivalencie a typov ekvivalentu v zahraničnej lexikografii s objasnením prínosu Isačenkovho a Ďurovičovho chápania a najmä Ďurovičovho precizovania teórie ekvivalentu, v jeho terminológii prekladového významu (1953, 1961), dobre vysvetľuje A. Jarošová v štúdiu *Aspekty ekvivalencie: prekladový ekvivalent a prekladový význam* (2008, s. 105 – 109).

K ďalším originálnym vedeckým prácam Ľubomíra Ďuroviča z 50. a 60. rokov patrí monografia *Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine* (1956) a už spomínaná *Paradigmatika spisovnej ruštiny* (1964). Slovenským študentom a odbornej verejnosti po r. 1968 zneprístupnená našla si na začiatku 90. rokov nadšených poslucháčov a študentov na Zürišskej univerzite. Pre Markusa Gigera, ktorý tam navštevoval Ďurovičove prednášky a semináre, bola *Paradigmatika* natoľko inšpiratívna a vhodná na univerzitnú výučbu, že sa sám už ako univerzitný učiteľ podujal pripraviť jej aktualizované vydanie v češtine: „Študentské skúsenosti s Ďurovičovskou koncepciou fonológie a morfológie spisovnej ruštiny sa potvrdzujú aj z hľadiska vyučujúceho: ide o koncepciu, ktorá ideálnym spôsobom spája fonologickú a morfológickú rovinu, je taká zložitá, ako to je nutné, ale zároveň taká jednoduchá, ako to je možné, čiže zodpovedá požiadavkám na ekonomický opis jazyka. Navyše je to koncepcia, ktorá je schopná prebudiť v študentoch záujem o systémovo-lingvistický, štrukturálny pohľad na jazyk, a takáto štrukturálna metóda je stále ešte vhodná a potrebná, najmä v oblasti fonológie a flexie“ (Giger 2016, s. 40).

V roku 1966 odišiel profesor Ďurovič pracovne ako lektor slovenského a českého jazyka na Univerzitu v Uppsale. Pôvodne malo ísť o tri roky, okupácia Československa v auguste 1968, voči ktorej vyjadril odmietavý postoj, a nasledujúce udalosti však rozhodli, že sa na Slovensko nevráti. V r. 1972 získal miesto profesora slovanských jazykov v Slovanskom ústave Kráľovskej univerzity v Lunde a do r. 1991, keď odišiel do dôchodku, tento ústav aj viedol. Tu pre potreby univerzity modifikuje program slavistického štúdia a zavádza kurzy kultúrnej histórie západoslovanských, východoslovanských a južnoslovanských národov. Toto zameranie uňho podnieti hlboký záujem o štúdium najstarších dejín slovanských jazykov – poľštiny, ruštiny, bulharčiny, ukrajinčiny, jazyka Chorvátov a Srbov a najmä češtiny a slovenčiny od povelkomoravského obdobia – ako spoločného univerza. Dvadsaťročné v otvorenom vedeckom prostredí umožňuje Lubomírovi Ďurovičovi nehatene realizovať synchronne i diachronne výskumné záujmy, venovať sa slovanským, ale aj škandinávskym jazykom, prednášať vo Švédsku i na zahraničných univerzitách a konferenciách, venovať sa štúdiu archívov a objavovať jedinečné písomné pamiatky a osobnosti slovenských exulantov, o ktorých existencii sa nevedelo. Takou osobou je napr. Matiaš Zabani (Caban), ktorého profesor Ďurovič identifikoval ako faktického lexikografa Sparwenfeldovho slovansko-latinsko-švédskeho slovníka z r. 1699 – 1712. Novátorské štúdie *Vokálny systém slovenčiny* (1973) a *Konsonantický systém slovenčiny* (1975) predstavujúce Ďurovičov systém slovenských hlások, publikované v časopise *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, označil Ján Sabol za jeden z viacerých impulzov svojej syntetickej fonologickej teórie (2008, s. 27 – 36). Osemdesiate roky sa u profesora Ďuroviča nesú aj v znamení rozsiahleho výskumu vývoja domáceho jazyka srbochorvátsky/chorvátkosrb-sky hovoriacich detí vo Švédsku (JUBA). Strata domova bola vykúpená skúsenosťou z otvoreného, pluralitného sveta: „Nové prostredie, celkom iné vedomostné a hodnotové predpoklady v auditóriu, celkom iná štruktúra politického, administratívneho, ale tiež vedeckého života ma denne nútli podrobovať kritickému skúmaniu všetky moje dovtedajšie vedomosti a hodnotenia, nehovoriac už o rutinách každodenného života. Mnohých zdedených, ale neudržateľných predstáv som sa musel zbaviť – ale ako bohatá náhrada sa mi otvorili oči na celkom nové súvislosti medzi známymi faktmi, a s tým logicky aj na stále nové a nové fakty, ktoré sa mi z neznáma vynárali“ (2008, s. 190).

V 80. rokoch sa záujem profesora Ďuroviča začal koncentrovať na skúmanie vývinových línií spisovnej češtiny a slovenčiny a na postupné utváranie vlastnej koncepcie vývinu nášho spisovného jazyka, v ktorej za „prvú sústavnú gramatiku slovenčiny“ považuje dielo *Grammatica Slavico-Bohemica* z r. 1746 slovenského jazykovedca, evanjelického farára Pavla Doležala, a posúva tak kodifikáciu slovenčiny pred A. Bernoláka. Prvým impulzom k dlhoročnej práci na tejto téme, ktorá

vyústila do už spomínanej monografie *Predhistória spisovnej slovenčiny*, bol lingvistický komentár k odhalenému predspisovnému jazyku Gavlovičovej *Valašskej školy*, a za tým slavistický kongres v Sofii, kde profesor Ďurovič predniesol referát *Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom*. „Po tomto referáte sa mi začali vynárať obrysy a kontinuita procesu, ktorý som bol potom niekedy neskôr pomenoval ako proces sebaopoznávania a sebaidentifikácie nás Slovákov ako národa. A až niekedy neskôr, keď som sa zoznámil s rôznymi vydaniaми našich najstarších textov a „strávil“ ich, a najmä po vydaní, komentovaní a domýšľaní súvislostí Bardejovského katechizmu, najstaršej slovenskej vytlačenej knihy (1581), som si uvedomil, že to, čo pre túto sebaidentifikáciu a sebaopoznanie národa neurobila v 15. a 16. storočí šľachta, ešte dlho potom slovenská aspoň jazykom, to od polovice 16. a najmä v 17. a 18. storočí pripadlo inteligencii, fakticky kňazom (ako napríklad tých evanjelických vypočítal Bel v Praefatio k Doležalovej Slovensko-českej gramatike)“ (Ďurovič 2018, s. 12).

V rokoch po Nežnej revolúcii sa jazykovedné práce i spoločensko- a kultúrno-publicistické state profesora Ďuroviča dostávali domov, k odbornej i laickej verejnosti. Pričinili sa o to jeho kolegovia a priatelia, predovšetkým Slavomír Ondrejovič, Ján Bosák, Juraj Dolník, Klára Buzássyová, Ján Horecký, Pavol Žigo a ďalší. Jeho lingvistické dielo, ku ktorému nebol prístup, vyšlo v dvoch zväzkoch vybraných štúdií – *O slovenčine a Slovákoch* (2004) a *Všeobecná jazykoveda a slavistika* (2005b). Medzi prácami profesora Ďuroviča z posledného obdobia je zvlášť cenné komentované vydanie Štúrovej *Nauky reči Slovenskej* (2006a, 2006b) a rekonštruované a komentované vydanie *Bardejovského katechizmu 1581* (2013). V rámci jazykovedného myslenia vniesol na základe svojich analýz nový pohľad na mestský jazyk a jeho podiel na kodifikácii spisovného jazyka (Ďurovič 2000, 2006b).

Profesor Ďurovič mal rád a vyhľadával diskusiu. V nej sa nebál povedať svoju mienku, postaviť sa kriticky voči niečomu či niekomu, či už v otázkach vedy alebo v spoločensko-politických súvislostiach, hoci mu taký postoj skomplikoval život alebo si ním niekoho znepriatelil. Vracal sa k tomu, že jeho bratislavskí učitelia mu dali základy nielen v teórii a metodológii, ale aj vo vedeckej etike. Vystúpil, keď bolo treba na začiatku 50. rokov obraňovať štrukturalizmus obvinený z hegelianskeho idealizmu, vystúpil na obranu Š. Peciara v polovici 60. rokov, keď sa rozpútala kritika *Slovníka slovenského jazyka*. A hoci v tej diskusii stál na opačnej strane ako významná slovenská prekladateľka Zora Jesenská, bol to Ďurovič, kto v r. 1973 napísal nekrológ do rímskych exilových Listov, keď na Slovensku jej smrť prešla oficiálnym mlčaním. Profesor Ďurovič sa verejne angažoval a vyjadroval aj k politickým a kultúrno-spoločenským otázkam na Slovensku po r. 1989, články publikoval v mnohých periodikách – Os, Tvorba T, Mosty, Domino-Fórum, Práca, SME, Pravda a i.

Ak by bolo možné sformulovať nejaký odkaz profesora Ďuroviča, domnievam sa, že by ním mohol byť apel obsiahnutý v názve (aj obsahu) state *Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry* (2005a). Návrh štrnástich diel, ako aj názvu edície *Pramene k dejinám slovenskej gramatiky – Fontes ad historiam grammaticae slovacae* je súčasťou článku. Posledným príspevkom do slovakistiky bola autentická výpoveď profesora Ďuroviča v knihe rozhovorov (Wachtarczyková a kol., 2019), ktorá lepšie než životopisy a medailóny približuje spôsob života, myslenia a konania L. Ďuroviča ako jednotlivca, ale ilustruje aj údel intelektuála v kontexte dejín trvajúcich takmer storočie. A ak by som sa mohla rozlúčiť nejakým textom, v ktorom sa nám profesor Ďurovič môže stále sprítomňovať, bola by to pasáž z rozhovoru s ním (Hrubaničová – Ďurovič 2019, s. 54): „... my všetci meníme, vyvíjame, teda aj ja sám som menil, nakoniec, veda je povinná ničomu neveriť, a tým som fakticky počas celej mojej dráhy univerzitného učiteľa vždycky začínal študijný rok, že som študentom hovoril: Mne nesmiete veriť. Čo vám hovorím, je moje stanovisko, mám pre to argumenty, ale vy mi to nesmiete veriť. Musíte to preverovať, či to skutočne tak je a kde je možné vidieť veci inak. To je normálny vývoj vedy, s tým, že niektorí sme konzervatívnejší a niektorí sme viac inovatívni. Alebo inak: všetci tým, že sme sa dostali do tejto sféry vedy, sme sa tam dostali tým, že sme vymysleli niečo, čo je iné, argumentovane iné než to bežne prijímané. Stáť na pozíciách, ktoré sú bežne prijímané, nestačí na to, aby ste dostali, teoreticky povedané, toho kandidáta vied, doktorát. Poznávať nové, to je svätá axióma sféry vedy.“

Chcela by som vyjadriť vďačnosť za možnosť priblížiť sa, možnosť počúvať, dozvedieť sa, za vtip a srdečný smiech, za iskru v očiach, za veľkorysosť prijímať druhého ako rovnocenného partnera, hoci bolo zjavné, že rovnocenný nie je, tiež za priamosť, schopnosť odpúšťať a byť verný domovu. *Requiescat in pace*, pán profesor, budeme uchovávať Vašu pamiatku.

Literatúra

- DOLNÍK, J. – BOSÁK, J. (2005): Návrat profesora Eubomíra Ďuroviča. In: Ďurovič, L.: *Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II*. Bratislava: Veda, 470 – 473.
- ĎUROVIČ, L. (1953): [Diskusné príspevky.] In: Peciar, Š. (ed.): *Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov, konanej v dňoch 5. – 7. júna 1952 v Bratislave*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 21 – 22, 80 – 81, 127 – 128.
- ĎUROVIČ, L. (1961): Ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku. In: Blanár, V. (ed.): *Lexikografický zborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch, ktorá bola 13. – 16. októbra 1959 v Piešťanoch*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 78 – 87.
- ĎUROVIČ, L. (2000): Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5*. Bratislava: Veda, 111 – 117.
- ĎUROVIČ, L. (2004): *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*. Bratislava: Veda.
- ĎUROVIČ, L. (2005a): *Potrebujeme reedíciu základných diel slovenskej gramatickej literatúry*. In: *Slovenská reč*, 70/5, 284 – 287.

- ĎUROVIČ, L. (2005b): *Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II*. Bratislava: Veda.
- ĎUROVIČ, L. – ONDREJOVIČ, S. (2006a): *Ludevít Štúr: Nauka reči slovenskej*. Bratislava: Veda.
- ĎUROVIČ, L. – ONDREJOVIČ, S. – JÓNA, E. (2006b): *Ludevít Štúr: Nauka reči slovenskej. Komentáre. Bibliografia*. Bratislava: Veda.
- ĎUROVIČ, L. (2008): Pod'akovanie jubilanta: In: Ondrejovič, S. (ed.): *Iugi observatione...* Bratislava: Veda, 191 – 192.
- ĎUROVIČ, L. (2015): Text Bratislavského katechizmu z roku 1581. In: Kovačka, M. a kol.: *Bardejovský katechizmus z roku 1581. Najstaršia slovenská kniha*. Martin: Slovenská národná knižnica, 103 – 138.
- ĎUROVIČ, L. (2018): *Predhistória spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- GIGER, M. (2016): Nová „Paradigmatika spisovné ruštiny“ – ciele a stav príprav. In: Ondrejovič, S. – Behýlová, J. (eds.): *Fenomén Ďurovič. Philologica LXXV*. Bratislava: Univerzita Komenského, 39 – 50.
- HRUBANIČOVÁ, I. – ĎUROVIČ, L. (2019): Pohyb v jazykovede, tak ako vo všetkom, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať. In: Wachtarczyková, J. a kol.: *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovak Academic Press, 32 – 55.
- ONDREJOVIČ, S. (2016): Lubomír Ďurovič – rektifikátor a enfant terrible slovenskej jazykovedy. In: Ondrejovič, S. – Behýlová, J. (eds.): *Fenomén Ďurovič. Philologica LXXV*. Bratislava: Univerzita Komenského, 7 – 10.
- JAROŠOVÁ, A. (2008): Aspekty ekvivalencie: prekladový ekvivalent a prekladový význam. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Iugi observatione...* Bratislava: Veda, 105 – 109.
- SABOL, J. (2008): Syntetická fonologická teória. Súčasný stav a perspektívy. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Iugi observatione...* Bratislava: Veda, 27 – 36.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. a kol. (2019): *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovak Academic Press.

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na https://www.juls.savba.sk/sr_pre_autorov.html)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: sr@juls.savba.sk. Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu <https://www.sr.juls.savba.sk>. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
- Používajú sa nadpisy štyroch úrovni takto: **1. ÚVOD**; 1.1. VERBÁ; **1.1.1. Plnovýznamové verbá**; 1.1.1.1. Prefixálne verbá.
- Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú s pagináciou alebo bez paginácie takto: (Ďurovič 1999, s. 102); (Ďurovič 1999, s. 102 – 103); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102 – 103). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania sa uvádza malé písmeno (napr. Ďurovič 1999a, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.

JAROŠOVÁ, A. – BUŽASSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise

IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku

ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: Wachtarzyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistika Slovaca*. 8. Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz

Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: <http://def.fi.muni.cz/deriv> (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. ^[1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: ^[1] Araneum Slovacum V. Dostupné na <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED, v. v. i.

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačaná verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088